

ОДЕСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
СИНЕРГЕТИЧНОГО ТОВАРИСТВА

І. В. Єршова-Бабенко,
Д. М. Козобродова

**Психомірність соціальної реальності
в аспекті самоорганізації
як предмету соціально-філософського
і психосинергетичного аналізу**

монографія

Одеса
2020

УДК 159.923:159.937
ББК 88.3в
П 86

*Рекомендовано до видання
Південноукраїнським Національним Педагогічним
університетом ім. К. Д. Ушинського
(Протокол № 10 від 23 червня 2020 року)*

*Кафедрою менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності
Національного Педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Протокол № 10 від 23 червня 2020 року)
Одеським відділенням Українського синергетичного Товариства*

Рецензенти:

Проф., д. філос. н. *Кочубей Н. В.*, завкаф. Менеджмента та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Д. філос. н. *Горбунова Л. С.*, ведучий н. співробітник Інститута вищої освіти Національної академії пед. наук України

Проф., д.філос.н. *Борніштейн Є. Р.*, завкаф. Філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного Університету ім. К.Д. Ушинського

Психомірність соціальної реальності в аспекті самоорганізації як предмету
П 86 соціально-філософського і психосинергетичного аналізу: монографія
/ І. В. Єршова-Бабенко, Д. М. Козобродова. – Одеса : Бондаренко М. О.,
2020. – 224 с.

ISBN 978-617-7829-60-6

В даній монографії проаналізовано поняття «самоорганізація», що входить до складу теоретико-концептуального базису синергетичного підходу як загальнонаукової дослідницької програми сучасної постнекласичної науки.

Психосинергетичний напрямок був запропонований українським філософом, психологом і засновником Одеського відділення Українського синергетичного співтовариства проф. І. В. Єршовою-Бабенко.

В роботі також розглядається питання «психомірності соціальної реальності» (Д. М. Козобродова), яке показує нові можливості застосування у соціальній, соціально-філософській теорії психосинергетичного підходу.

УДК 159.923:159.937
ББК 88.3в

ISBN 978-617-7829-60-6

© І. В. Єршова-Бабенко, 2020
© Д. М. Козобродова, 2020

ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ	4
РОЗДІЛ I. ВИТОКИ, КРОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ	7
1.1. Витоки психосинергетики - концептуальні трансформації у філософії і методології науки: синергетика як постнекласична загальнонаукова дослідницька програма.....	7
1.2. Психіка як складне середовище/ система, що самоорганізується. Явище нелінійного синтезу і синергіза середовищ / систем, що самоорганізуються у аспекті психомірності.....	36
1.3. Поняття психомірності: психомірні середовища / системи та їх характеристики і похідні.....	56
Список літератури до I розділу	83
РОЗДІЛ II. ПСИХОМІРНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОСИНЕРГЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ	90
2.1. Категорія «самоорганізація» в соціально-гуманітарному знанні	90
2.2. Дослідження суспільства крізь призму самоорганізації.....	124
2.3. Теорії соціальної самоорганізації в українській соціально- філософській думці.....	153
2.4. Суспільство як психомірна система / середовище.....	175
Список літератури до II розділу	192
Висновки	202
Список використаної літератури	206

ВСТУП

Нове мислення і світогляд, що проникають сьогодні у різні сфери наукового, гуманітарного і соціального знання, медицини, техніки і технологій, є затребуваними не тільки для досягнення теоретичних завдань, пов'язаних з отриманням нового знання. Основна мета цього процесу є перетворення самої людини і, навіть, всієї дійсності, що її оточує. Ця нагальна потреба кардинальних змін і трансформацій не є випадковою, але викликана тими проблемними процесами і кризовими ситуаціями, з якими стикається сьогодні все людство і кожна людина окремо. Як ніколи раніше вона потребує єдності і цілісності перед наступаючим глобальним хаосом – чи стосується це політичних подій, економічних криз, екологічних проблем або її життя, особистості, творчості, освіти та здоров'я, в тому числі психічного.

Метою цієї роботи є пошук концептуальної єдності наукового знання (природничо-наукового, гуманітарного, соціального, медичного і техно-технологічного) у вирішенні загальних і глобальних наукових проблем, проблем філософії, методології науки і техніки в теоретичному, і в прикладному аспектах. Перш за все, це пошук рішення проблеми пізнання самої людини, її складної природи (проблема складності об'єкта дослідження і складності його поведінки), що складається з взаємодії її біологічної та соціальної складових, а також її внутрішнього світу (психомірність). Однак, для вирішення цієї проблеми, яка є предметом багатьох соціально-гуманітарних і природничих дисциплін, філософії та методології науки і техніки в цілому тільки нещодавно була запропонована адекватна і відповідна концептуальна модель і методологія. Оскільки уявлення про людину та її поведінку тільки в контексті складної відкритої системи/середовища, що самоорганізується, в

рамках синергетичного підходу дозволило знайти необхідні теоретико-методологічні інструменти для цього дослідження.

Дійсно так, оскільки синергетика спрямована на розкриття універсальних закономірностей еволюції і самоорганізації складних систем будь-якого типу, як природних, так і соціальних, то ми сподіваємося, що запропоновані нею певні методологічні орієнтири можуть розглядатися як підстава у пошуках відповіді на поставлені нами запитання про людину, устрій її психіки, її поведінку в соціумі, її творчий і культурний потенціал, а також психомірність продуктів її діяльності і тощо.

Тому проникнення синергетики в область соціальних досліджень є цілком виправданим і, більш того, має вже певну традицію у вітчизняній філософській та науковій думці у формі народженого на її підставі на початку 90-х років ХХ ст. нового наукового напрямку – психосинергетики, запропонованої І. Єршової-Бабенко, натхненої ідеями І. Р. Пригожина, Г. Хакена, їх послідовників і представників постнекласики. Наступний крок зроблений дослідниками у соціально-гуманітарній сфері в Україні та за кордоном в кінці ХХ – перше десятиліття ХХІ ст. – це виникнення нового напрямку «соціальна синергетика». В подальшому ці ідеї проникли у освітній простір, що призвело до формування синергетичної педагогіки, а також в цілому синергетичної, психосинергетичної парадигми.

Новизною даної роботи є не просто твердження концептуальної єдності досліджень психіки людини та подання її як синергетичного об'єкта дослідження. Ця ідея вже була реалізована у 1990-х роках в наших роботах. Надалі це переросло у застосування психосинергетичної моделі (К-модель психіки) до вивчення соціальної реальності і людської особистості, лідерства, обдарованості, освітнього простору та сприяло також розвитку психокорекційного, реабілітаційного напрямку у медицині і психології крізь призму самоорганізаційних механізмів, що діють у соціальному і психічному житті людини. Тобто

головною тезою дослідження є твердження про вихідну роль самоорганізації у суспільному та особистому житті, оскільки саме процеси самоорганізації складних відкритих систем/середовищ є ключовими і характерними для їх розвитку та зміни. Провідним принципом самоорганізації і появи дисипативних структур є встановлення нового принципу порядку – «порядок через хаос» (І. Пригожин), що виникає при певних умовах. Цей принцип виявився широко затребуваним і актуальним у сучасному світі.

РОЗДІЛ I. ВИТОКИ, КРОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ

Проблема єдиних концептуальних основ у дослідженні психіки і мозку, свідомості, розуму, організму, тіла і суспільства в аспекті людино- і психомірності.

Психосинергетична концептуальна модель (К-модель) психіки, особистості, соціуму, організму, мозку як загальнонаукова (дослідницька програма) (в постнекласичній науці).

Єдині концептуальні підстави психосинергетичної моделі психіки і особистості, соціуму, організму і мозку.

1.1. Витоки психосинергетики – концептуальні трансформації у філософії і методології науки: синергетика як постнекласична загальнонаучна дослідницька програма

Наприкінці ХХ і першої чверті ХХІ ст. істотні зрушення у філософії і методології науки, в природних і гуманітарних науках привели фахівців до введення принципово нової перспективи наукових досліджень. Одна з них отримала назву концептуальної моделі (категорії) «ціле в цілому», або «ціле-в-цілому», включаючи її варіанти. Це продемонструвало можливість виходу за межі колишньої моделі «частина-ціле» при збереженні відповідних їй завдань. Варіантами запропонованої моделі на рівні відносин між середовищами або системами різного масштабу можуть бути «цілісність-в-цілісності», «складність в складності», «нелінійність-в-нелінійності» та ін. [І. Єршова-Бабенко, 2005; 2008]. У розглянутий період ці трансформації привели до появи трансдисциплінарності як характерної риси сучасних досліджень, яка стала результатом прагнення об'єднувати зусилля вчених з різних областей знання (як природних, так і гумантарних) у вирішенні певних нау-

кових проблем. До них, наприклад, відносяться проблеми ко-еволюції природного і соціального середовищ, природомірного і людиномірного, проблеми психіки і свідомості, організму (мозку) і психіки, проблеми взаємодії суспільства і особистості, нарешті, проблема «суб'єкт-суб'єктності» в моделі пізнання. Остання виявилась особливо гострою в світлі того, що зараз формується цифровізація. В якості нової постнекласичної загальнонаукової дослідницької програми отримує розвиток синергетика як підхід, розташований між «Сциллою дескриптивних підходів і Харибдою генетичних методів» [І. Добронравова, 1990]. Важко зараз назвати область знання або наукову дисципліну, в якій би не було присутнє поняття «синергетика». Проведені крізь призму її позицій дослідження зустрічаються у самих різних дисциплінах, починаючи від теоретичної фізики, де були сформульовані перші синергетичні поняття і теорії, і закінчуючи дослідженнями культури, в яких синергетичні дослідження займають вже цілком визначене і перспективне місце [М. Каган, 1988; О. Астаф'єва, 2002 та ін.].

Новий проект розвитку знання на основі трансдисциплінарності, в якому синергетичне бачення займає одне з основних місць, багато в чому визначив напрямок розвитку сучасного знання взагалі. Так, О. М. Князева вважає, що трансдисциплінарність являє собою новий спосіб організації пізнання, в якому мається на увазі не просто якийсь новий синтез між різними дисциплінами. Але вона заснована на новому баченні дійсності, який передбачає розуміння процесів і явищ одночасно на декількох рівнях, що відповідає сучасним твердженням про складність (complexity) реального світу, складність його пізнання і уявлення про його поведінку [Е. Н. Князева, 2011, с. 197].

Таким чином, даючи своє цілісне холістичне бачення, трансдисциплінарність допомагає впоратися з цією складністю, не вдаючись до редукціонізму і спрощенню. «Трансдис-

циплінарність означає стимулювання синергії між дисциплінами і справжню інтеграцію знання. Вона лежить в руслі нинішньої практики трансформації знання, пошуку конструктивного рішення проблем і залучення вчених до вирішення проблем реального світу. Трансдисциплінарність передбачає, що експерти, які проводять аналіз, вчені-дослідники, діячі в сферах соціальної практики, політичні лідери поєднують свої зусилля, щоб вирішити проблему. Але ця практична орієнтація трансдисциплінарних досліджень не виключає, а, навпаки, базується на їх фундаментальності, на холистичному баченні реальності і спробі схопити реальність в її універсальних патернах» [Е. Н. Князева, 2011, с. 194].

Отже, розвиток трансдисциплінарності потребує нового креативного підходу до вирішення наукових проблем, вимагає творчого розуму і нової раціональності, оскільки вона передбачає встановлення зв'язків між природними, соціальними і гуманітарними науками, а також між науками і освітою, мистецтвом і сферами духовного досвіду, нарешті, між медициною і технікою, технологією (цифровізацією) і творчістю. Фактично, таке завдання вирішує концептуальна модель «ціле в цілому»/«ціле-в-цілому», дозволяючи встановлювати зв'язки між дисциплінами в аспекті вивчення їх об'єктів дослідження з позиції відносин, коли кожен об'єкт є самостійним цілим/цілісністю, або включеним в інше ціле/цілісність, зберігаючи себе як ціле. Тобто, не є частиною цілого, яка не може існувати самостійно.

Базовою підставою для подібного синтезу, інтеграції і трансформації способів пізнання стає синергетика, яка з ХХ ст. вже, фактично, здійснює проект трансдисциплінарного підходу до реальності. «Синергетика відкриває наскрізну складність світу, складність в тому вигляді, як вона проявляє себе на різних рівнях реальності. У цьому сенсі вона йде в одному руслі з тими установками, які властиві трансдисциплінарному

дослідженню» [Е. Н. Князева, 2011, с. 195]. Іншими словами, синергетику можна визначити або як трансдисциплінарне дослідження, оскільки вона прагне виявити то, лежить в основі всіх явищ і процесів, тобто складність і мінливість реальності, або як загальнонаукову дослідницьку програму в трактуванні І. Добронравової [І. Добронравова, 1990; 2017].

Саме, в такому значенні вперше був запропонований термін «трансдисциплінарність» Ж. Піаже в 1970 р. в ході бесід з Е. Янчем і А. Ліхнеровічем на міжнародному семінарі з проблем трансдисциплінарних досліджень в університетах. «Нарешті, ми сподіваємося побачити після міждисциплінарних досліджень розвиток вищого етапу – трансдисциплінарності, який не обмежиться міждисциплінарними відносинами або взаємодіями спеціальних областей, а розмістить ці відносини всередині глобальної системи, без суворих меж між дисциплінами» [цит по: В. Nicolescu, 2006, р. 142]. За задумом французького вченого і філософа однією з відмінних особливостей трансдисциплінарності є те, що вона дає можливість розглядати всі аспекти або процеси як природну частину (і цілісну складову – І. В.) природного і соціального середовища, тобто бачити їх у контексті «єдності світу» [J. Piaget, 1972]. В аспекті новітньої холістичі, вираженої нашої концептуальною моделлю (філософської категорією) «ціле/цілісність-в-цілому/цілісності» і «ціле/цілісність в цілому/цілісності», це дає можливість розглядати «аспекти або процеси», «відносини всередині глобальної системи» як її цілісні складові макроцілісності [І. Єршова-Бабенко, 2008]. Відповідно, якщо досліджується людина і її психіка або мозок, а також все, що пов'язане з ним і продуктами його діяльності – соціальної, інформаційної, професійної та ін., Така макроцілісність включає психомірну і/або людиномірну середовище/систему. Ще один крок у цьому напрямку висловлює запропоновані нами концепт і гіпертеорія «мозок-психіка-розум/свідомість...» («brain – psyche – mind/

consciousness») [І. Єршова-Бабенко, 2019а; Yershova-Babenko, 2019б].

Трансдисциплінарність до початку ХХІ ст. не випадково набула великої популярності у філософських, наукових і освітніх колах, в зв'язку з чим з'явилася значна кількість робіт, в яких розробляються її різні аспекти і проблеми. Про це, наприклад, свідчить формування і розвиток міжнародних центрів з вивчення трансдисциплінарності: CIRET в Парижі, в Німеччині і Швейцарії, в США, і тощо. На території пострадянського простору дослідженнями трансдисциплінарності займається велика кількість філософів і методологів науки, як в Україні (І. С. Добронравова, І. В. Єршова-Бабенко, Л. С. Горбунова та ін.), так і в Росії (В. Аршинов, В. Г. Буданов, Е. Н. Князева, Я. І. Свірський, Л. П. Киященко та ін.) [В. Бажанов, Р. Шольц, 2015].

До теперішнього моменту трансдисциплінарність є відмінною рисою синергетичних досліджень, оскільки саме в них найбільшою мірою проявляється ідея трансдисциплінарності. Це виражено подоланням дисциплінарних кордонів наукових дисциплін на підставі розробки універсального підходу, що використовується до об'єктів різної природи і проблем наукового дослідження, формуванням загальнонаукової методології їх вивчення. Більш того, синергетичний світогляд, заснований на принципах нелінійності, складності, невизначеності, нестійкості органічно переплітається з філософією цілісності і трансдисциплінарності. Як підкреслює Л. Киященко, «онтологічною підставою наукових і філософських підходів, які намагаються осмислити множинність можливих єдностей, виступає ідея «детермінованого хаосу», яка зсуває акцент з питання про буття на питання про становлення як стихії, що породжує можливі онтологічні і логічні варіанти порядку» [Л. П. Киященко, 2006, с. 26].

Не випадково І. Добронравової (1990) було обґрунтовано, що синергетика стає загальнонауковою дослідницькою програ-

мою. У цьому статусі на її підставі можливий підхід з позицій розширеного концепту цілісності до вивчення процесів і явищ людської реальності, прогнозування і моделювання розвитку об'єктів природного та соціального, але як і раніше (поки ще) психомірного і людиномірного світу, побудова універсальних концепцій розвитку природи, людини і суспільства. (На жаль, суспільство, стає все більше технологізованим, цифровим і нелюдиновимірним). Цей методологічно новий універсалізм здатний в собі втілити не просто ідею єдності світу, а ідею, акцентовану на людиномірності майбутнього, пророкуючи можливі шляхи її розвитку. Безумовно, ці передбачення і прогнози не мають нічого спільного зі спробами класичної науки на підставі принципу детермінізму встановлювати точні і обґрунтовані сценарії майбутнього розвитку [І. Добронравова, 1990, с. 145]. Швидше навпаки, синергетика утримується від довгострокових прогнозів, але показує як в ситуаціях хаосу, втрати стійкості складної нелінійної системою вона може самоорганізуватися, встановити новий порядок (дисипативні структури) і які можливі шляхи її подальшого розвитку. Ця можливість синергетики забезпечена новим формулюванням динаміки, розробленої завдяки роботам радянських фізиків і математиків А. Н. Колмогорова, Я. Г. Сіная, В. І. Арнольда. Їм постнекласична наука зобов'язана визначенням нових класів нестійких динамічних систем, поведінку яких можна охарактеризувати як випадкову. Саме для таких систем А. Н. Колмогоров і Я. Г. Сінай ввели нове поняття ентропії і «саме такі системи, – як підкреслює І. Пригожин, – служать сьогодні моделями при введенні незворотності на тому ж рівні динамічного опису... відродженням способу побудови концептуальних основ динамічних явищ навколо поняття динамічної нестійкості... що істотно розширює наше розуміння «закону природи» [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1986]. Синергетика показує складність, нелінійність, невизначеність, постійну мінливість розвитку. Так,

в роботі І. Добронравової «Багатоваріантність майбутнього і людська свобода: синергетичний погляд» (2015) підкреслюється, що «складність – незнищенна риса нелінійних динамічних систем із дробовою розмірністю. Вони не можуть бути розглянуті у вигляді комбінації простих елементів, оскільки вони мають масштабну інваріантність, і перехід до малих масштабів виявляє не прості складові, а складні структури. Таким чином, розвиток, що розуміється як спонтанна природна самоорганізація, може бути пов'язаний зі стійкістю як переходом від одних стійких систем до інших, оскільки на наступних фазах розгортання нелінійного динамічного процесу здійснюється не перехід до чергового вибору серед можливих стійких структур, а той чи інший сценарій входження в хаос» [І. Добронравова, 2015, с. 45]. Картина спонтанної природної самоорганізації, пов'язана з переходом від одних стійких систем до інших, демонструє, що перехід відбувається через фазу динамічної нестійкості різної тривалості. При дослідженні в такому аспекті явищ психо- і людиномірності в поведінці соціальних систем як складних нелінійних динамічних, актуальним стає питання фазового переходу нового типу по Пригожину (1986) в його психосинергетичній інтерпретації [І. Єршова-Бабенко, 2016].

В цьому сенсі є слушним міркування Л. Н. Богатої, «синергетика (в її російськомовному варіанті), а разом з нею і постнекласика стали постачальниками численних концептів, теоретичних конструктів, істотно перетворили загальнокультурний інтелектуальний континіум (складність, біфуркація, параметр порядку, емерджентність, складністьність, рекурсія...), і звичайно, – трансдисциплінарність» [Л. Н. Богата, 2015, с. 172].

Тому так важливі спільні зусилля вчених, філософів, гуманітаріїв, математиків, спрямовані на вирішення глобальних проблем і викликів, з якими зіткнулося сучасне людство. Наука в сьогоdnішньому світі потребує трансформації і зміни своїх фундаментальних принципів, ідеалів і стратегій, що дозволить

їй стати тим справжнім інструментом пізнання і перетворення дійсності, спрямованим на встановлення не тільки діалогу між природою і людиною, але і полілогу між усіма учасниками («гравцями»). У ХХІ ст. в цей полілог включилася цифровізація і існуючу картину світу можна виразити в новій редакції – «природа-людина/суспільство-цифра». У нашому дослідженні з позицій психосинергетики акцент робиться на ролі психомірності в спрямованості таких полілогів на різних рівнях. Розглядається рівень як самої людини, так і її поведінки, відносин, зокрема з самою собою. Одночасно розглядається рівень створюваних нею «продуктів» різного плану і масштабу, наприклад, психомірність соціальної реальності та її хаотизація, що викликається частково за рахунок нелюдиномірності технологічних проєктів і їх реалізації. Одним з найяскравіших прикладів сучасності стає цифровізація («цифра»). У зв'язку з цим далеко не випадково, як ми думаємо, виявляється назва, обрана І. Р. Пригожиним для своєї найбільш відомої книги («Порядок з хаосу. Новий діалог людини з природою») [І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, 1986]. У ньому відображена вищезгадана спрямованість синергетичних досліджень. Цей діалог отримує розвиток у психосинергетиці як новий діалог/полілог людини з самою собою і продуктами своєї діяльності, і також все більше заміщає природний фактор в соціальній реальності і в самій людині (цифровізація, «цифра»)¹.

Дійсно, цілі і завдання синергетики як нової теорії самоорганізації складних систем і середовищ, що саморозвиваються, корелюють з постнекласичним етапом розвитку наукового знання, який характеризується висунуттям нових принципів наукового дослідження, нового стилю наукового мислен-

1. Поняття «цифри», «цифровізації» см. Ершова-Бабенко И. В. Проблема новой научной картины мира. Мир «цифры» и «цифро-субъекта» // Norwegian Journal of development of the International Science. Vol.4, No.44 – с. 60-67.

ня і нового бачення досліджуваних об'єктів. Як підкреслює В. С. Стьопін, об'єктами трансдисциплінарних досліджень, все частіше стають «унікальні системи, що володіють властивостями відкритості, нелінійності і саморозвитку». У його трактуванні «об'єктами сучасних міждисциплінарних досліджень все частіше стають унікальні системи, що характеризуються відкритістю і саморозвитком. Такого типу об'єкти поступово починають визначати і характер предметних областей основних фундаментальних наук, детермінуючи образ сучасної, постнекласичної науки. Історично системи, що розвиваються, являють собою більш складний тип об'єкта навіть у порівнянні з саморегульованими системами. Останні виступають особливим станом динаміки історичного об'єкта, своєрідним зрізом, стійкої стадією його еволюції. Сама ж історична еволюція характеризується переходом від однієї відносно стійкої системи до іншої системи з новою рівневою організацією елементів і саморегуляцією» [В. С. Стьопін, 2000, с. 329]. Прихід синергетики розширив цю ситуацію, показавши, що паралельно з ієрархізованим саморозвитком у природі має місце вбудований в неї «коридор» самоорганізації, який має істотні відмінності. До них можна віднести непослідовність, стрибкоподібність, миттєвість динаміки усередині таких «коридорів».

Таким чином, інтереси наукових шкіл різних країн (Німеччини, Бельгії, Росії, України, тощо) наполегливо звертаються до дослідження складної поведінки того, що прийнято називати складними нелінійними системами/середовищами і самоорганізацією. Тобто, суть висновків, зроблених вченими і філософами (І. Пригожин, Г. Николис та ін.), можна висловити так: існують явища самоорганізації і саме вони призводять до складних типів поведінки; характер переходу від самоорганізації до складної поведінки можна позначити як нерівноважний фазовий перехід або фазовий перехід нового типу (в термінах І. Пригожина); новизна в розумінні питання «Що робити?»

виражається в заміні позиції, при якій керуються роллю зниження/підвищення температури (кількісний підхід) на позицію, при якій увага спрямована на роль створення відповідних нерівноважних умов та їх посилення (якісний підхід). Початок подібних досліджень можна простежити з кінця XIX ст. (роботи А. Пуанкаре) через 30-ті роки XX ст. (наукова школа А. Андронова або Горьківська наукова школа). Найбільш плідною, мабуть, слід вважати другу половину XX ст., особливо кінець 80-х і початок 90-х рр. Це стосується як вітчизняної, так і зарубіжної наукової літератури цього періоду. У 1990 році російською мовою редакція літератури з хімії видавництва «Світ» випускає книгу Г. Николис і І. Пригожина з цікавою, на наш погляд, назвою «Пізнання складного. Вступ» (1990). Цікавим в назві то, що присутнє слово «Вступ», яке підкреслює позицію авторів в той час: відповідей на багато питань поки що немає [Г. Николис, І. Пригожин, 1990]. У цій книзі ми не зустрінемо термін «синергетика», що асоціюється сьогодні з питаннями складності і самоорганізації, хоча мова в ній йде не просто про складні системи і самоорганізацію, але й про складну поведінку. Тобто акцент зроблений на складному поведінці таких систем, що розглядаються авторами на прикладах з області хімії, фізики, біології, соціології, кліматології, космології та ін.

Ці питання розглядаються також і в книзі іншого автора – німецького вченого Г. Хакена, який створив на рубежі 70-х рр. термін «синергетика», і розвинув однойменну наукову область [Г. Хакен, 1977]. Його робота «Інформація та самоорганізація: Макроскопічний підхід до складних систем» була надрукована редакцією з фізики і астрономії того ж видавництва «Світ» в 1991 р.

У першому випадку вченим зі світовим ім'ям, лауреатом Нобелівської премії, був дан огляд методів, розроблених в останні (80-ті) роки в області нелінійної динаміки, для вивчення складних нелінійних систем і процесів, таких, як еволюція,

самоорганізація тощо. Автор не випадково відзначає, що мова скоріше йде про складну поведінку і саме про неї «можна думати як про фазовий перехід нового типу, в якому зниження температури замінено створенням і посиленням відповідних нерівноважних умов. З цієї причини, кажучи про явища самоорганізації, що призводять до складних типів поведінки, ми будемо іноді користуватися виразом «нерівноважний фазовий перехід» [Г. Николис, І. Пригожин, 1990, с. 56].

У другому випадку автором з Німеччини розвивається оригінальний підхід до опису складних макроскопічних систем і основна увага приділяється двом проблемам:

1) використання принципу максимуму ентропії для нерівноважних систем і

2) розпізнавання образів. Книга була оцінена як якісно новий рівень розгляду цих проблем, що особливо відчутно в області реалізації систем нового типу, мається на увазі синергетичний комп'ютер. Приклади наводяться з області хімії, фізики, біології, економіки і психології.

Нашу увагу звернено до цих робіт у зв'язку з тим, що саме в них став очевидним факт якісного зрушення у розвитку наукового пізнання в цілому. Який вираз це має? Попередня ситуація укладається в твердження, що існують складні системи (зокрема, складна поведінка) і самоорганізація. Саме це цілеспрямовано досліджувалось вченими різних країн на протязі ось вже багатьох десятиліть на прикладах як природознавства – хімії, фізики, фізики живого [С. П. Ситько, О. А. Андреев, І. С. Добронравова, 1989], біології, кліматології, так само як в гуманітарних науках – соціології, психології, нарешті, економіки, космології, медицини і техніки. Наразі запропоновано складну поведінку вважати новим типом фазового переходу – нерівноважним фазовим переходом [Г. Николис, І. Пригожин, 1989/1990]. Запропоновано і якісно новий рівень опису складних макроскопічних систем, також розглянуті проблеми вико-

ристання принципів складної поведінки як динамічного хаосу, принципу максимуму ентропії для нерівноважних систем, розпізнавання образів, питання про синергетичний комп'ютер, тощо [Г. Хакен, 1991].

Дійсно, «...варто лише звернутися до прикладу з молекулами, які беруть участь в деяких хімічних реакціях, як ми відразу ж виявимо, що є самоорганізація, або впорядкування, яке може відбуватися і дійсно відбувається не так, як вчать класична фізика і статистична фізика Больцмана. У станах, далеких від рівноваги, відбуваються також інші спонтанні, нерідко вельми значні процеси перерозподілу матерії в часі і в просторі. Якщо ми перейдемо від одновимірного простору до двовимірного або тривимірного, то число можливих типів дисипативних структур різко зростає, а самі структури стануть надзвичайно різноманітними» [Е. Тоффлер, 1986, с. 12].

Вищеназвані дві роботи особливо, на наш погляд, є цікавими тим, що вони незалежно один від одного демонструють щось принципово нове, а саме:

1) мова йде про об'єднання природознавства і гуманітарних наук в плані не тільки об'єкта дослідження і методів їх дослідження, а й поведінки. Це тепер не тільки не просто про складні системи, нехай і макроскопічні, а це їхню складну поведінку, і також про складні типи поведінки як результату нерівноважного фазового переходу нового типу, і методи пізнання такої поведінки;

2) розуміння того, що «час – це конструкція», що дозволяє виходити за межі природознавства, з одного боку, і вводити незворотність часу як параметр для природничо-наукових досліджень (Г. Николис, І. Пригожин);

3) результати досліджень Бельгійської і Німецької (Штутгартської) наукових шкіл являють собою постановку проблеми і теоретичний пошук єдиних концептуальних основ для вивчення складних систем, складної поведінки і самоор-

ганізації, які виявляються в хімії, фізиці, біології, кліматології і космології, соціології та психології. Також подібні системи і поведінка виявлені в історії, економіці, праві, педагогіки, когнітології та інших областях гуманітарного знання. Теоретичні викладки підкріплюються надалі і широким спектром експериментальних даних, а також прикладами практичного застосування в сферах медицини та освіти, психології та політики, економіки та культури.

Нелінійність – фундаментальний концептуальний вузол парадигми постнекласичної науки. Деякі автори навіть вважають, що нова парадигма – це і є парадигма нелінійності². З огляду на значення терміна «парадигма» в трактуванні Т. Куна, ми опиняємося в зоні третього метатеоретичного рівня пізнання. Нелінійний світ (нелінійність світу і людини, психічного світу і мозкової діяльності людини) має істотні особливості. Наприклад, в певному діапазоні зміни констант середовища і параметрів нелінійних рівнянь не відбувається якісних змін картини процесу. (Константами середовища може бути температура тіла або інші як біохімічні, фізичні, фізіологічні, психолого-емоційні, рухові показники стану організму, так і показники інформаційно-смыслового стану психіки, особистості, розуму людини). Мається на увазі ситуація, в якій, незважаючи на кількісне варіювання констант, «зберігається тяжіння одного і того ж аттрактора (наприклад, хвороба, цінність, пріоритет, сенс), процес «припадає» на ту ж саму структуру, на той же самий режим руху системи/середовища. (Наприклад, застуда, жар, інтоксикація, зокрема, інформаційна та/або подієва чинність, інсайт, творчий злет, відкриття тощо).

Але, якщо ми переступили деяке порогове значення зміни, перевершили критичне значення параметрів, то режим руху

2. Парадигма – сукупність переконань, цінностей і технік, характерних для даного наукового співтовариства // Кун Т. Структура наукових революцій (1962).

системи/середовища якісно змінюється. (Під системою/середовищем можемо розуміти організм, хвороба, здоров'я, настрій, втому, захопленість, творчість, тощо). Система/середовище потрапляє в область тяжіння іншого аттрактора (Наприклад, здоров'я, нормальна температура, відкриття, усвідомлення). Картина інтегральних кривих на фазовій площині якісно перебудовується. Перетворення стає цілком зрозумілим, тому що зміна параметрів нелінійних рівнянь понад критичних значень фактично створює можливість піти в інший стан (наприклад, в депресію, або навпаки в ейфорію), в інше середовище (реально або ментально), в інший світ. (Наприклад, незворотність стану після певної дози алкоголю, інтоксикація, передозування ліків або їжі, тривалості гри в комп'ютері або перебування в творчості, психоемоційного навантаження, стресів або концентрації подій, змін подібно того, що відбувається останнім часом в соціальному середовищі). А якщо якісно змінюється середовище, що будь то середовище фізичних взаємодій, хімічних і психічних реакцій, середовище проживання живих організмів (еко-, біо-) або особистості людини, в тому числі інформаційно-психо-емоційна среда, нарешті, соціальне середовище, то природно очікувати появи також нових позитивних/продуктивних можливостей. А саме: нових структур (дисипативних – структур нового порядку), нових шляхів еволюції, біфуркацій, нової кар'єри, нарешті, появи зміненого стану свідомості в медитаціях, а також одужання, омолодження і інтелектуального розвитку, навіть геніальності. Специфіка ситуації виражається в тому, що за певних умов може відбуватися і реалізація негативних можливостей. Тому сьогодні важливо знати ознаки цих умов і володіти способами їх корекції – вектор уповільнення, зупинки, стрибка, розвороту в продуктивність. Також важлива внутрішня готовність до подібних ситуацій і дій, тобто наявність відкритого нелінійного мислення як готовності до змін, згідно з І. Добронравовою [1990; 2017].

До особливостей нелінійності відносять такі якості:

1) найважливіший принцип нелінійності – принцип «ростання малого», або «посилення флуктуацій»; (Наприклад, слабкий, але систематичний вплив, або надслабкий, але в потрібному поєднанні, композиції, конфігурації в просторі і часі); при певних умовах нелінійність може посилювати флуктуації – робити малу відмінність великою, макроскопічною за наслідками;

2) принцип порогової чутливості; нижче порога все зменшується, стирається, забувається, не залишає ніяких слідів в природі, науці, культурі, а вище порога, навпаки, все багаторазово зростає;

3) квантовий ефект – дискретність шляхів еволюції нелінійних систем (середовищ); в даному нелінійному середовищі можливий не будь-який шлях еволюції, а лише певний спектр шляхів; гранична чутливість є показником квантовості;

4) можливість несподіваних змін напрямку течії процесів; нелінійність процесів робить принципово недостатніми екстраполяції від наявного. Бо розвиток відбувається через випадковість вибору шляху в момент біфуркації, а сама випадковість зазвичай не повторюється знову. Недостатність «екстраполяції від наявного» компенсується зміною масштабу впливу, «правильної» топологією в просторі і часі, створенням і посиленням відповідних нерівноважних умов.

У роботі «Принципи роботи головного мозку: синергетичний підхід до активності мозку, поведінки і когнітивної діяльності» Г. Хакен викладає «підхід, в якому головний мозок розглядається як нелінійна середовище, в якому поширюються хвилі» [Г. Хакен, 2001, с. 11]. Розвиток напряму, пов'язаного з роллю параметрів порядку в дослідженні роботи головного мозку привели німецького вченого до формулювання принципів його роботи. А в теорії динамічних систем – до формулювання параметричного способу перемикавання, яке використо-

ується в біологічних системах, де воно може бути досягнуто неспецифічними факторами (зміна температури, рН та ін.). Проблема параметричної характеристики складної системи докладно розглянута нами в роботах «Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкту» та ін. [І. В. Єршова-Бабенко, 1992; 2001].

Дослідження складних систем привели до розуміння, що:

1) синергетика надає адекватний математичний понятійний апарат для аналізу особливо складних рухів або типів поведінки у системах/середовищах різної природи, але певного класу – самоорганізованих;

2) співвідношення, що розглядаються у синергетиці, завжди нелінійні.

Клас нелінійних систем (середовищ)³, досліджуваний С. Курдюмовим в співавторстві з А. Самарським, В. Галактіоновим, А. Михайловим (1987), з Т. Ахромєєвою, Г. Малінецким, А. Самарським (1992), з Е. Н. Князевої (1994), з С. Капіцей, Г. Малінецким (1997), конкретизується їм як певний клас систем, в якому відбувається синтез простих структур в одну складну структуру за допомогою встановлення загально-го темпу їх еволюції. З його точки зору, в основі механізму синхронізації їх темпу розвитку лежить хаос, який на мікрорівні проявляється у вигляді розсіюючих процесів різного роду (теплопровідності, в'язкості, тощо). У його дослідженнях показано, що різні фрагменти складної структури нелінійного середовища, як правило, горять з різною інтенсивністю. (Дослідження проводилися на матеріалі процесів горіння). Але якщо вони топологічно правильно об'єднані, то вони починають «жити» в одному часосвіті, так як у них встановлюється загальний момент загострення, встановлюється однаковий темп розвитку

3. Нелінійне середовище – строго певний дискретний набір просторово-часових структур, що мають власну архітектуру і розвиваються самостійно. С. П. Курдюмов.

процесу горіння. Здійснюється як би підтримка швидко і повільно палаючих структур всередині складної структури/середовища [А. Самарський, В. Галактіон, С. Курдюмов, А. Михайлов, 1992; Т. Ахромеева, С. Курдюмов, Г. Малинецкий, А. Самарський, 1992; Е. Князева, С. Курдюмов, 1994; С. Капіца, С. Курдюмов, Г. Малинецкий, 1997]. В цьому аспекті наші позиції відрізняються, тому що вони пов'язані з переходом на дослідження класу середовищ/систем – макро-, гіпер-, метаіншого масштабу, в яких відбувається синтез складних нелінійних середовищ/структур або у в макро-, гіпер- і/ метаскладну структуру, зокрема і за допомогою встановлення загального темпу їхньої еволюції у відповідному діапазоні, і з переходом на адекватну методологію їхнього дослідження. Крім того, нами розглядається ситуація, коли виникнення макро-, гіпер- і/або метаструктур здійснюється за допомогою композиційної перебудови в різному режимі. Локально вона може бути синхронною і несинхронною. Момент композиційної виразності, виникнення конфігурації – «бачимо фігуру», має місце одночасно в різних масштабах досліджуваних середовищ, що беруть участь.

Наш світ, з точки зору С. Курдюмова, це світ відкритих нелінійних систем. Для нелінійного світу, на його думку, справедливі інші принципи спрямованості перебігу процесів, принципи формування, об'єднання і розвитку структур, принципи економії і прискорення еволюції. І ці принципи не можуть бути отримані за рахунок розширення (із застереженнями) класичних принципів, за рахунок підгонки класичної мови [Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов, 1994].

У синергетиці досліджуються нелінійні процеси еволюції систем, коли за певних умов внутрішні або зовнішні флуктуації можуть привести систему до спрямованих змін, до виникнення різних нових станів щодо стійких структур, а не просто до попереднього стану рівноваги. Якщо флуктуація недостат-

ньо велика, то система повернеться до колишньої рівноважної структури, «впаде» на той же самий аттрактор, як кажуть математики.

Таким чином, ідея нелінійності як ідея множинності, точніше різноманітності, безлічі різних, якісно різних шляхів еволюції стає фундаментальною у синергетиці.

Поняття «нестабільність» входить в категоріально-понятійне поле постнекласики. Нестабільність визначається як такий стан системи (в нашому випадку і середовища, зокрема психомірного середовища і особливо психомірного хаотизованого середовища), яке характеризується неоднорідністю і різночасністю кожного з потенційних процесів і всіх змін в цілому. Концепція динамічного хаосу дозволила фахівцям сподіватися, що хоча б в деяких випадках за складною тимчасовою поведінкою може ховатися порівняно проста математична модель. Такі уявлення виникли і в зв'язку з низкою завдань в області хімії. При цьому концепція поєднання локальної нестійкості з глобальною стійкістю породила також надії на подібне у біологів і гуманітаріїв – соціологів, психологів, педагогів, політологів та ін. [І. Єршова-Бабенко, 1989; Л. Бевзенко, 2002; А. Семенова, 2009 та ін.].

Так з середини 70-х рр. почалася триумфальна хода динамічного хаосу – теорії і поняття. У 70-і рр. виникла нагальна потреба розробки методів дослідження хаотичної поведінки і її кількісного визначення, тому що «дивні аттрактори» стали знаходити скрізь. Виникло питання: як відрізнити «дивний аттрактор» від недивного, який з двох аттракторів більш дивний, тощо. Найцікавіше те, що, як підкреслюють дослідники Г. Малинецький, Г. Потапов, майже вся необхідна для аналізу хаотичних динамічних систем математична техніка до 70-х рр. була вже розроблена [Г. Г. Малинецький, А. В. Потапов, 2006].
А саме:

1) в 60-х рр. була практично завершена теорія ляпуновських

характеристичних показників, розроблених для дослідження стійкості рішень;

2) існувало поняття інваріантної міри, що дозволяє застосовувати до динамічних систем деякі методи теорії ймовірностей (фактично це поняття було використано ще А. Пуанкаре для доказу його відомої теореми про повернення рішення в околицю більшості точок);

3) була ретельно досліджена структура траєкторій динамічних систем зі складною тимчасовою поведінкою і зрозуміла важливість так званих гомоклінічних траєкторій, в околиці яких має місце складна тимчасова поведінка;

4) існували поняття аттрактора, інваріантної множини і тощо, які стали центральними у хаотичної динаміці, багато з яких були запропоновані в тому чи іншому вигляді А. Пуанкаре і Дж. Д. Біркгофом в першій третині ХХ ст.

Багато уваги було приділено питанню про те, системі скількох диференціальних рівнянь відповідає поведінка досліджуваної динамічної системи на аттракторі [Г. Г. Малинецкий, А. В. Потапов, 2006, с. 49]. У зв'язку з цим приділяється увага фракталам і концепціям про типи параметрів порядку⁴.

У зв'язку з концепцією динамічного хаосу, а також виникненням подібних завдань в області хімії, слід розрізняти підхід, який базується на складності структури, і підхід, який базується на складності поведінки, запропонований І. Пригожиним. Так, наприклад, структурно складні системи можуть демонструвати просту поведінку, а складна поведінка може демонструватися простими системами. (В якості одного з «свіжих» прикладів можна розглядати наукову сенсацію про бактерії,

4. Параметр порядку – термодинамічна величина, що характеризується далекий порядок у середовищі, яка виникає в результаті спонтанного порушення симетрії при фазовому переході. Визначення параметрів порядку для будь-якої складної нелінійної системи служить ключем к розуміння її поведінки/О.М. Князева. Філософія науки (2018).

доядерні мікроби, або прокаріоти, у яких неймовірно розмаїття хімічних реакцій при простому пристрої: одна молекула ДНК, замкнута в кільце, і простий розподіл).

Поряд з поняттям аттрактора, виділяють поняття «дивного аттрактора». З позиції С. П. Курдюмова – це хаотизовані, нестійкі системи, для яких можливий не будь-який стан, а лише стан, що потрапляє в обмежену, детерміновану область фазового простору. В цьому випадку нестійкість означає випадкові рухи всередині цілком певної області параметрів системи. Отже, тут має місце не відсутність детермінізму, а інша, більш складна, навіть парадоксальна закономірність, на думку С. Курдюмова, інший тип детермінізму [Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов, 1994, с. 29]. Крім того, дивним аттракторам вже не відповідає періодичний рух і вони з'являються у тривимірних системах. Наприклад, простір-час-подія та ін. (Практична реалізація даного теоретичного висновку була здійснена нами в 1992 при розробці методики «просторово-часового конспекту» – «ПВК», який спрямований на підвищення якості і швидкості засвоєння, показника виживаності знань, швидкісне збільшення обсягу пам'яті і ефекту запам'ятовування великих масивів навчальних текстів, зокрема на іноземній для учнів мові. Експериментальне дослідження проведено на широкому спектрі контингенту учнів – медико-фармацевтичного та стоматологічного профілю, гуманітарного і технічного) [І. Єршова-Бабенко, 2020].

Цікава тринітарна методологія, в якій істотним моментом є «рубіж Планка», викладена в роботі Р. Г. Баранцева «Становлення тринітарного мислення» (2005) – системна тріада синергетики «нелінійність-когерентність-відкритість». Автор підкреслює, що «поняття», «образи», «символи» – це три різних засоба людини.

У той же час в хімії, наприклад, розглядається складна структура такого дивного аттрактора для моделі, що узагальнює «брюселятор», на випадок підведення ззовні речовини X.

Чисельні розрахунки траєкторій аттрактора, що дають загальне уявлення про цю структуру для «брюселятора» при підводі ззовні компоненти X зробив (обчислив) Хао Байлінг (результати в особистому повідомленні) [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1986, с. 207]. Більшість описаних в роботі Пригожина типів поведінки реально спостерігалось в неорганічній хімії та в деяких біологічних системах.

У літературі дивний аттрактор визначається як один з видів аттракторів, фазовий портрет якого є деякою обмеженою областю, по якій відбуваються випадкові блукання. Дотримуючись І. Пригожина, дивний аттрактор можна назвати таким, що «привертає хаосом». У його роботах – це математичний образ детермінованих неперіодичних процесів, для яких неможливий довгостроковий прогноз [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1986].

У синергетиці «фазовий портрет дивного аттрактора – це не крапка і не граничний цикл, як це мало місце для стійких, рівноважних систем, а деяка область, по якій відбуваються випадкові блукання. ... область фазового простору дивного аттрактора може бути обмежена» [Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов, 1994, с. 77].

І. Пригожин також пише, що існують характерні тільки для дисипативних систем так звані дивні аттрактори, які, на відміну від звичайних не є підмножиною фазового простору (а точка, цикл, тор, гіпертор – є) і рух точки на них є нестійким. Будь-які дві траєкторії на ньому завжди розходяться, мала зміна початкових даних призводить до різних шляхів розвитку. Іншими словами, динаміка систем з дивними аттракторами є хаотичною [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1986].

Чудовою виявляється будова дивних аттракторів. Їх унікальною властивістю є скейлінгова структура, або масштабна самоповторюваність. Це означає, що, збільшуючи ділянку аттрактора, що містить нескінченну кількість кривих, можна переконатися в його подібності великомасштабному поданню самого

аттрактора. Для об'єктів, що володіють здатністю нескінченно повторювати власну структуру на мікрорівні, існує спеціальна назва «фрактали» (Практична реалізація в психології та педагогіці даного природно-наукового теоретичного положення була нами реалізована в «Методиці видалення зайвого»/і в «Методиці викреслювання») [І. Єршова-Бабенко, 1991; 2006; Н. Кривцова, 2016; 2018].

Для динамічних систем, що залежать від деякого параметра, характерно, як правило, плавна зміна характеру поведінки при зміні параметра. Однак для самого параметра може бути деяке критичне (біфуркаційне) значення, при переході через яку аттрактор зазнає якісну перебудову і, відповідно, різко змінюється динаміка системи, наприклад, втрачається стійкість. Втрата стійкості відбувається, як правило, з переходом від точки стійкості до стійкого циклу (м'яка втрата стійкості).

Потеря стійкості – вихід траєкторії з стійкого становища (жорстка втрата стійкості), тобто народження циклів з подвоєним періодом. При подальшій зміні параметра можливе виникнення торів і далі дивних аттракторів, тобто хаотичних процесів [Г. Николис, І. Пригожин, 1979].

Виділено також дивний аттрактор Е. Лоренца – один з фракталів, які визначаються як геометричний об'єкт з дробовою розмірністю Безиковича-Хаусдорфа. Розмірність Безиковича-Хаусдорфа завжди не є меншою Евклідовою і збігається з останньою для регулярних геометричних об'єктів (для кривих, поверхонь і тіл, що вивчаються у сучасному підручнику геометрії Евкліда). Різниця між розмірністю Безиковича-Хаусдорфа і Евклідовою – «надлишок розмірності» – може служити мірою відмінності геометричних образів від регулярних. Наприклад, плоска траєкторія броунівської частинки має розмірність по Безиковичу-Хаусдорфу 1. Більше 1, але менше 2: ця траєкторія вже не звичайна гладка крива, але ще не плоска фігура. Розмірність Безиковича-Хаусдорфа дивного аттрактора Лоренца

більше 2, але менше 3: аттрактор Лоренца вже не гладка поверхня, але ще не об'ємне тіло.

І. Р. Пригожин в статті «Філософія нестабільності» (1991) так описує дивний аттрактор. «Якщо зрушити вантаж маятника недалеко від його самого нижнього положення, то, врешті-решт, він повернеться у вихідну точку – це точковий аттрактор. Хімічний годинник є періодичним аттрактором. Складні аттрактори відповідають безлічі точок. В дивному аттракторі система рухається від однієї точки до іншої детермінованим чином, але траєкторія руху, в кінці кінців, настільки заплутується, що передбачити рух системи в цілому неможливо – це суміш стабільності і нестабільності» [І. Р. Пригожин, 1991, с. 46-52].

Наука другої половини ХХ ст. прийшла до ймовірного опису динамічного хаосу, до понять інваріантної міри і ентропії – ступеня хаотичності системи. Згідно С. Курдюмову, це ефект, коли розсіювання перевищує стабілізацію. У науці аттрактори, що володіють властивістю перемішування, часто називають перемішувальними, або стохастичними аттракторами. Однак довести або перевірити властивість перемішування зазвичай дуже важко. Проте, вважається, що, в більшості випадків хаотичність, швидше за все, тягне за собою і стохастичність аттрактора.

Виділяють такі аттрактори як, наприклад, аттрактор Хеннона, який виявляється одночасно дивним, хаотичним і, мабуть, стохастичним. Однак, фахівці вважають, що це не завжди так. Тому також виділяють і дивні нехаотичні аттрактори. Буває і навпаки. У той час як інваріантна множина – це весь відрізок $[0, 1]$, і у неї немає фрактальної структури. Виходить, що хаотичність не тягне дивності аттрактора. І. Пригожин підкреслює, що обидві ці ситуації «негрубі», тобто в деякому сенсі нетипові.

Ефект аттрактора в даний час вивчається у психосинергетиці і психіатрії. Так, психіатр проф. В. С. Битенский, прирів-

нює його до хвороби, розглядаючи хворобу як атрактор, що виник, (з особистої бесіди, березень 2019 і ТВП). У психосинергетиці ми розглядаємо в цьому аспекті питання нової концепції хвороби [І. Єршова-Бабенко, 2005], де хвороба виступає як нелінійний процес – продукт нелінійних середовищ/систем: психіки, мозку, свідомості, організму. Це виражено нашої гіпертеорією і однойменним концептом «brain-psyche-mind/consciousness», термінами «психомірність хвороби/здоров'я», «психомірність соціальної реальності», їхня хаотизація. Така хаотизація може бути надмірною або достатньою для конкретної особистості, організму, спільноти, оскільки кожен з подібних об'єктів дослідження, зокрема хвороба і здоров'я, має ознаки нелінійності. Саме це, на наш погляд, робить взаємодію з хворобою або кризовим станом особистості, (або суспільства), тому безуспішним в разі лінійних дій влади, медиків (клінічне мислення), психологів чи соціологів, тощо.

Сьогодні медицині як ніколи потрібна світоглядна і методологічна адекватність її підходів і клінічного мислення по відношенню до реальності під назвою «хвороба» або «здоров'я». Зокрема це особливо відноситься до «психічного здоров'я», людиномірної реальності, з якою їм потрібно взаємодіяти як із середовищем/системою/процесом певного класу – відкритою нелінійною, що самоорганізується зі складною поведінкою, а не тільки впливати на неї за класичними канонами. Одними з перших це зрозуміли кардіологи в кінці 70-х рр. минулого століття. Не випадково в сучасних умовах на перший план вийшли питання застосування психосинергетики в дослідженні соціальних і психокорекційних процесів, питань відхилень у стані людей як результату інформаційно-емоційного навантаження комп'ютерного та карантинного типу.

У поглядах І. Пригожина, викладених в роботі «Кінець визначеності» (2001), ми зустрічаємо ще одне питання, що має методологічно важливе значення для нашого дослідження в

аспекті психосинергетиці таких явищ як психіка людини, її психомірність і система психічної реальності, психомірність соціальної реальності та їх хаотизація – це питання про різновиди хаосу:

- 1) динамічний хаос на мікроскопічному рівні;
- 2) дисипативний хаос на макроскопічному рівні.

Чому саме хаос? Тому що життя за визначенням сучасної науки існує лише у вузькому діапазоні констант, однією з яких для людини є вимога наявності певної міри хаотичності функціонування головного мозку. У спокої життя немає. (Спокій не дорівнює «сплячому» режиму/стану системи/середовища).

Як відомо, вивчення динамічного хаосу історично в науці лежить біля самої основи робіт з мікроскопічної фізики. Тут воно розглядається як таке, що включає в себе порушення симетрії і служить фундаментом макроскопічних явищ, другим початком термодинаміки. У число цих уявлень входить наближення до рівноваги, а також дисипативні структури, дисипативний хаос.

По визначенню всі ці дисипативні явища являють собою макроскопічні реалізації хаотичної динаміки. І тому тільки через дослідження нелінійних динамічних систем можна досягнути об'єднуючий елемент у невичерпному розмаїтті ситуацій, які спостерігаються у природі: від безладного випромінювання абсолютно чорного тіла до таких високо організованих систем як живі істоти. «Такий об'єднуючий елемент не міг би бути виявлений, якщо б фундаментальний рівень описувався в термінах інтегрованих систем або в термінах кінцевих квантових систем» [І. Пригожин, 2001].

У другій половині ХХ ст. наука відносить хаос і матерію до понять взаємопов'язаних, оскільки динамічний хаос лежить в основі всіх наук, що займаються вивченням тієї чи іншої активності речовини, починаючи з фізичної хімії. Крім того, хаос і матерія вступають у взаємозв'язок на макроскопічному рівні,

так як сам процес фізичного буття за сучасними уявленнями складається з хаосу і нестабільності.

«Чи можемо ми піти далі? Якщо хаос з'являється як об'єднуючий елемент у великій області від класичної механіки до квантової фізики і космології, то чи не виникає можливість побудови всього на світі або скорочено ПВС?» – задається питанням І. Пригожин. І відповідає, що нестійкість пов'язана з цілком певною формою динаміки. Класичний хаос є щось зовсім інше, ніж квантовий. А уніфікуючий елемент, що вводиться хаосом, відповідає концепції відкритого світу, який еволюціонує.

Як вважає І. Пригожин, наука в змозі досягнути свої проблеми на прикладі описаної ним теорії трансформації хаосу. «Поки існувала вимога, щоб всі динамічні системи підпорядковувалися одним і тим же законам, хаос був перешкодою на шляху до пізнання» [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1994].

Поряд з цим, С. Курдюмов вважає, що питання полягає в іншому, а саме в тому, що існує особливий детермінізм, тобто зумовленість розвитку. Він ілюструє це твердження поняттям «поле шляхів розвитку», характерним для певного класу – відкритих нелінійних систем, що самоорганізуються (ВНС) систем. «Система цього класу не жорстко слідує «запропонованим» їй шляхам, а робить блукання по полю можливого, актуалізує, висвічує, виводить на поверхню (всякий раз випадково!) лише один з цих шляхів, тобто у реальній картині буття присутній і момент, протилежний детермінізму, – випадковість, нестійкість. Випадковість не замінює і не відмінює детермінізм, а доповнює його, може його перероджує» [О. М. Князева, С. П. Курдюмов, 1992, с. 8]. Додамо, що даний клас систем не буває простим, тобто це складні ВНС. Інше питання – їх поведінка: вона може бути як простою, так і складною.

Згідно розумінню С. Курдюмовим механізмів самоорганізації, малий, випадковий вплив, або флуктуація аж ніяк не завжди істотна, тобто не завжди розростається у макрострук-

туру. Для цього необхідна умова, якою, згідно С. П. Курдюмову, є розвиток процесу з загостренням. В основі його механізму лежить позитивний зворотний зв'язок, який підсилює процес, дозволяючи випадковості ставати в цих умовах керуючим параметром порядку (КПП). «Не кожна випадковість істотна і однакова за наслідками для величезного класу задач – задач про структурну нестійкість або резонансний вплив» [О. М. Князева, С. Курдюмов, 1992, с. 10].

Останнім часом в більшості областей знання, у філософії і методології науки виявляється прихована тенденція – націленість як ніколи раніше на пошук цілісності знання, єдиних концептуальних основ дослідження таких складних і надскладних систем, що самоорганізуються, об'єктів (вивчення), суб'єктів (середовищ, систем, структур, процесів) діяльності як фізичні, хімічні та біологічні процеси, психіка і мислення, мозок і сприйняття людини, соціальні системи, наука і освіта.

З іншого боку, швидкість соціальних змін і власне інформаційних процесів, цифровізації у сучасному суспільстві настільки висока, що перед суспільством, наукою, системою освіти постають якісно нові завдання по формуванню і розвитку у людини специфічних компетенцій і компетентностей, а не тільки окремих навичок і вмій, які зможуть забезпечити відповідність її психічних станів і ступеня інформаційно-емоційного навантаження протягом усього життя. Фактично, мова йде про новий тип і рівень як теоретичних, так і само практичних завдань – про відповідність можливостей людини, її психічної організації і тим умовам, в яких вони виявляються, і які змінюються швидше і кардинальніше, ніж це було раніше, тобто у досвіді людини, її пізнавальної та психічної діяльності цього немає.

Соціальні зміни кінця ХХ ст. і початку ХХІ ст. ознаменувалися третьою і четвертою науковою революціями, світоглядними і методологічними трансформаціями у науковому знанні

і пізнанні. Тому наочним є ще одне якісно нове завдання – створення концептуально-стратегічної моделі людської діяльності, адаптаційної у новій якості явища адаптації, і розвитку цієї моделі в цілому, надання їй відповідних якісно нових показників, адекватних змінам, що відбуваються в умовах її реалізації. В основі такої моделі ми бачимо перехід від різнодисциплінарного знання до єдиного – тобто такого, яке будується на єдиній концептуальній основі. Це виражено у запропонованій нами постнекласичній класифікації наук, яка включає психомірні науки (1), соціальні або людиномірні науки (2), геомірні науки (3) і космомірні науки (4). Така класифікація не виключає попередню дисциплінарну, з одного боку, а з другого – знаходиться в повній відповідності до сучасною знання, тобто є актуалізацією пошуку єдиних концептуальних основ єдиного знання [І. Єршова-Бабенко, 2015].

Синергетика з'являється як наукова дисципліна, що вивчає єдину сутність самоорганізації самих різних явищ, зокрема різної природи, що розглядається як процес переходу від неупорядкованості (хаосу) до порядку. Спочатку це випромінювання лазера і морфогенез гідри, автоволнові процеси у хімічних реакціях і биття людського серця, поширення інформації у науковому співтоваристві і поведінка плазми у певних температурних режимах. Далі в космологічних моделях, заснованих на єдиних теоріях фундаментальних фізичних взаємодій, здійснюється синергетичний підхід до опису початкових етапів становлення нашого Всесвіту. Нарешті, роль самоорганізації розглядається в поведінці психіки людини і її складових – системи психічної реальності, мисленні, пізнавальної діяльності, уваги, сприйняття, особистості і тощо [І. Єршова-Бабенко, 1992].

Тут всюди має місце узгоджений кооперативний рух елементів середовища (атомів, молекул, живих клітин, інформаційних, смислових, ціннісних складових тощо), тобто всюди

виникають стійкі структури. Такі структури є відкритими і досить активно обмінюються енергією, речовиною та інформацією з середовищем. При цьому в них знижується ентропія за рахунок підвищення ентропії в середовищі. Вводиться уявлення про **складну поведінку** як про фазовий перехід нового типу, в якому зниження температури замінено створенням і посиленням відповідних нерівноважних умов. «З цієї причини, – пише І. Пригожин, говорячи про явища самоорганізації, що призводять до складних типів поведінки, будемо іноді користуватися виразом «нерівноважний фазовий перехід» [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1986, с. 56].

Сінергетика, математично описуючи незворотні якісні зміни, що забезпечують перехід від простого до складного, виявляється теоретичним описом самоорганізованих систем, що саморозвиваються, які мають різну природу – інформаційних і біологічних, матеріальних і нематеріальних. Більшість систем, які нас цікавлять – ми самі як особистість, наша психіка, міста, в яких ми живемо, наша планета – відноситься саме до такого типу систем.

Можливості практичного застосування досягнень синергетики величезні і ще повністю не досліджені. Наприклад, у распорядженні синергетики знаходиться уся область когерентних процесів, використання яких дозволило створити голографію, лазерну техніку, безлінійну і волоконну оптику. Синергетичний підхід до людського організму як до цілісної системи, що саморозвивається теоретично забезпечив перші кроки біорезонансної діагностики і терапії. А застосування синергетичного підходу до розуміння психіки людини як нелінійної середовища синергетичного порядку, що самоорганізується, привело до виникнення нової наукової області – психосинергетики.

1.2. Психіка як складне середовище/система, що самоорганізується. Явище нелінійного синтезу і синергізу середовищ/систем, що самоорганізуються у аспекті психомірності.

Актуальність проблеми методології дослідження такого складного об'єкта як психіка людини була виявлена до початку 90-х рр. минулого століття в результаті розгляду основних етапів і шляхів розвитку досліджень психіки в філософії і психології, в природознавстві, освіті, медицині та техніці.

Були окреслені перспективи подальшого розвитку теорії психіки, відштовхуючись від ідей і розробок великої групи вчених, філософів, математиків, хіміків, фізиків – А. Пуанкаре, І. Пригожина, Г. Хакена, Б. Мандельброта, А. Самарського, С. Курдюмова, Г. Г. Малінецкого, В. С. Чернавського, В. Кордюма і багатьох інших.

Першим підсумком стало наступне:

- висунута і обґрунтована ідея зміни методології дослідження психіки людини і психомірних середовищ, зокрема, свідомості, мислення, мозку, когнітивної сфери особистості;
- здійснено перехід на новий етап нелінійного синтезу наукових знань і єдиних концептуальних основ, де системність розуміється не в рамках системного підходу (параметрична теорія), а в рамках синергетики, нової теорії самоорганізації, поведінки відкритих нелінійних середовищ різної природи;
- психіка розглянута як специфічне явище, яке початково є середовищем синергетичного порядку, тобто в міру розвитку організму може ставати і стає рухомою системою синергетичного порядку. Рухливість виражається в тому, що вона формується в умовах своєї вихідної середовищності, і також продовжує в її умовах існувати. Виникаюча системна організація психіки безперервно піддається змінам, реорганізації того чи іншого рівня, викликаних новою інформацією, новою поведінкою і здобувається досвідом. У поведінці і структурі психіки

виявлені як прояви самоорганізації, так і нелінійний синтез самоорганізованих середовищ, що входять до складу виникаючих систем. І це відбувається як на рівні гіперцілого, що включає психіку і мозок, так і на рівні самої психіки як макроцілого, особистості в цілому. Виникає картина «цілого-в-цілому».

Об'єктом дослідження у психосинергетиці виступає психіка людини як середовище, що безперервно постає. Це характеризує її як цілісність. Але в такому середовищі можуть з'являтися і з'являються структури, системні утворення, тобто системи різного рівня і масштабу. Тому концептуально психіка розглядається як гіперсистема/середовище синергетичного порядку – складна відкрита нелінійна система, що самоорганізується, саморозвивається і самодобудовується, також вона здатна до саморуйнування, самохаотизації і самоскладання [І. Єршова-Бабенко, 2015]. У тому числі вона розглядається і як така, що саморозвивається, але тільки в межах однієї з виділених фаз гіперсистеми, а саме – в прижиттєвої фазі існування психіки у людини, що є живою (від моменту зачаття до моменту смерті). Також психіка розглядається у психосинергетиці, як здатна створювати те, що складніше її самої. Вона класифікується як ієрархічно-неієрархічна, одночасно бінарна щодо поняття «життя», «живе» (внежиттєва і прижиттєва) і потрійна (дожиттєва – тобто до моменту зачаття, прижиттєва і післяжиттєва), багато і різномірна, різноякісна у своїй поведінці і організації, станах і структурі, формі і проявах.

Таким чином, у психосинергетиці робиться спроба не тільки розширити зміст поняття «система» в плані її гіперсистемності і фазовості, але й в плані присутності у понятійному полі психомірності поняття «середовище», яке передбачає не усталену систему, а таку, що постійно утворюється – тобто середовище по суті. Наприклад, інтуїтивно, припустимо перехід середовища в систему, тобто середовище як система, що утворюється може стати системою, придбавши структуру, на-

приклад. Хоча може і не стати, залишившись середовищем з різноякісними втратами.

Друге питання, чи може бути так, що усталена система перетворилась на середовищем? Інтуїтивно, втрата системної якості асоціюється з руйнуванням системи, розпадом її структури, тому наявність системи має на увазі присутність структури, каркаса. Якщо немає системи, значить, немає і структури, але що тоді, можливо, є середовище? Якщо є структура, значить, є і система, але тоді немає середовища.

Зараз, ймовірно, потрібно ввести уявлення про потенційну можливість системи стати середовищем, і навпаки. Цілком можливо, що необхідно ввести також припущення, що середовище може мати власну «поточну» або потенційну структуру, що утворюється (питання тільки в тому, які її якості). Також можна скористатися моделлю, що представлена в роботі «Зако-ни еволюції та самоорганізації складних систем» О. М. Князєвой та С. П. Курдюмова [О. М. Князева, С. Курдюмов, 1994].

З іншого боку, явище переходу системи в середовище і навпаки – середовища в систему, демонструє, що концептуально психосинергетичне уявлення про психіку виходить за межі вище процитованого визначення поняття «унікальні системи» в його постнекласичному трактуванні, що говорить про крок в сторону «після постнекласики» – нового етапу в розвитку наукового знання, пізнання і раціональності. Так, психомірне середовище/система розглядається як самоорганізоване, що не завжди має на увазі саморозвиток і взагалі розвиток. Однак в ньому може бути присутнім явище зміни, причому як середовища, так і системи. Отже, виникає ланцюжок таких поняття (явищ) як самоорганізація, хаос/хаотизація/самохаотизація, зміна/самозміна (може включати саморуйнування, самознищення, колапс), розвиток/саморозвиток, деградація (не може бути само-, тому що визначено якістю системи, середовища), згасання і старіння/застаріння (аналогічно).

У той же час, як видно з тексту, це уявлення частково перетинається з вище процитованим в рамках однієї з виділених фаз гіперсистеми психіки – прижиттєвої фази, по відношенню до якої припустимо поняття саморозвитку, яке характерне для біоносителя психіки – організму. Однак ми бачимо, що в міру розвитку цивілізації носій може бути варіативним.

В той же час саморозвиток розглядається в своїй фазі як паралельний до самоорганізації, самостановлення, самоскладання, зміни та ін., які є наскрізними характеристиками для всіх трьох фаз гіперсистеми психіки і для її міжфазових переходів «просторів-часу» [І. Єршова-Бабенко, 1992; 2005; 2009; 2015].

Таким чином, психосинергетика виражає не тільки постнекласичну, але й «після постнекласичну» методологію. З цих позицій перераховані в роботі «Психосинергетика» (2015) психічні стани (1-7) можуть бути класифіковані як дисипативні, а, отже, як новий рівень порядку, спонтанно створюваний психікою людини у різних своїх проявах і іпостасях, який робиться нею в цілях самозбереження у прикордонних умовах. Такими умовами є ті, які психіка (особистість), або мозок оцінюють як високоемоційну або високоціннісну травму (часто це те, що прийнято називати політравмою). У психосинергетиці ми підкреслюємо, що ця оцінка носить психомірний характер і зовсім не обов'язково є об'єктивною. Отже, можлива двояка суб'єктивності оцінки – особистісно-психічного, або мозкового (минаючи психіку) походження.

Також в психосинергетиці ми обґрунтовуємо можливість подібних далеких від рівноваги станів (тобто вкрай нерівноважних, що виходять за межі зберігання/збереження психіки, мозку, життя) як психічної, так і мозкової системи. Відповідно існує можливість спонтанних, нерідко досить значних, перерозподілів матерії, інформації та енергії у часі і просторі індивіда одночасно. Аналогічні ситуації ми розглядаємо і в соціумі,

в соціальній реальності, в суспільстві, в політиці, в освіті, в культурі, в медицині. Однак у всіх випадках ці питання розглядаються крізь призму психомірності і/або певною мірою крізь її прояви та впливи.

Наприклад, в умовах високошвидкісної політрави з дифузно-аксональним пошкодженням головного мозку в результаті зсуву тканин мозку відбувається розрив безлічі аксональних зв'язків. Або в аналогічного типу травми, але особистісно-соціального характеру – в ціннісній сфері особистості, також відбувається розрив безлічі соціально орієнтованих фактів, вчинків, що мають особистісно та соціально орієнтовану цінність [І. Єршова-Бабенко, 2011а; 2011б].

Виходячи з багатовимірності психіки і особистості людини, її особистісних сфер – когнітивної, ціннісної, емоційної, а також головного мозку за визначенням, число можливих дисипативних структур в психіці різко зростає, а самі структури стають надзвичайно різноманітними. Утворені локуси при накладанні однієї на одну «конфігурацій» дисипативних структур – площинних або об'ємних, просторових і/або тимчасових, інформаційних, енергетичних і/або матеріальних, мають певною мірою подобу, яку можна назвати *конфігурацією*⁵ *подобою*.

Саме на цьому положенні про різноманітність побудоване застосування нашого методу викреслювання як методу пізнання, розвитку особистості, мислення і компетентностей⁶ і як методу психокорекції. В ході його використання виникають різноманітні смислові структури, що стають іноді лише на певний час дисипативними, для підтримки яких за визначенням

5. Конфігурація – зовнішній вигляд, обрис, взаємне розташування предметів; від *позднелат. configuratio* надання форми, розташування.

6. Компетентність – наявність знань, досвіду і навичок, потрібних для ефективною діяльності у заданій предметній області. Компетентність – якість людини, що володіє всебічними знаннями в певній галузі і думка якої тому є вагомим, авторитетним.

потрібно більше енергії, ніж для підтримки більш простих структур, на зміну яким вони приходять.

У психосинергетиці, тому, ми вводимо уявлення про психічні дисипативні структури, про дисипативність психічних середовищ і похідних від них психомірних середовищ/процесів різного рівня, в цілому про гіперсистему психіки та її фаз як про дисипативну структуру граничного масштабу. У прижиттєвій фазі і в точках міжфазових переходів можна говорити про рівень організації психіки у станах, далеких від рівноваги.

Для прижиттєвої фази мова йде про систему психічної реальності, про інформаційно-психічні, інформаційно-емоційні, ціннісні, духовні, ментальні/когнітивні, особистісні та інших процеси даного рівня, тобто даної фази, а також про людиномірність процесів, що включають мозкову діяльність у прижиттєвої фази, і людиномірні процеси іншого масштабу – культура, історія і тощо.

Так, дисипативними можуть бути психічні процеси на рівні уваги, що розсіюється при втомі, при медитації, при аутогенному тренуванні у здорових, при певних захворюваннях у хворих, нарешті, при спеціально орієнтованих впливах – кодування, а також на рівні, що розшаровується за ступенем концентрації уваги при аутичності. При цьому ми схильні розглядати з позицій аутичності і стан уваги, що виникає в умовах політравми з дифузним характером пошкодження зв'язків – аксональних, міжклітинних, міжфункціональних та ін., як наприклад, в стані шоку, коми, вегетативному стані, опору, тощо.

Однак, при розумінні таких процесів в термінах і з позицій концептуальних основ психосинергетики і психосинергетичної методології, зокрема дисипативності, такі процеси самі можуть ставати засобом лікування або психокорекції, або впливу з певною метою, якщо ми вміємо направити їх на самих себе за типом позитивного зворотного зв'язку, коли може відбуватися посилення ними самих себе і самовиведення зі стану

застрявання. Наприклад, при аутизмі, шизофренії, шоківому стані, нервової анорексії – це ефекти розсіювання уваги на одному рівні (наприклад, на рівні соціального або зовнішнього прояву) і одночасно висока концентрація уваги або яскравий прояв творчих здібностей, обдарованості на іншому рівні психічних процесів (наприклад, на внутрішньо-психічному, внутрішньо-особистісному або на внутрішньому рівні організму); при діабеті – це ефекти розсіювання емоцій на одному рівні і їх концентрування на іншому рівні психічних процесів. Однак, можливий і третій стан – стан зависання, «плато», при якому, власне, і виявляється той стан, який прийнято називати хворобою. Справедливості заради слід сказати, що подібні «відкриття» мають місце не тільки у психології та медицині, а й у багатьох областях, пов'язаних з дослідженням людської діяльності, тобто людино- і психомірних.

Однією з різновидів психосинергетичної моделі психіки є К-методика «Вилучення зайвого», розроблена нами в рамках К-методу «Створювальна Сила» [І. В. Єршова-Бабенко, 2012]. У цій методиці реалізований механізм виникнення, створення дисипативних структур. Фактично, дана методика – це засіб створення смислових дисипативних структур в інформаційному, лінгвістично організованому тексті через створення лінгвістичного безладу і хаосу шляхом викреслення зайвого. (Аналогічний механізм реалізований у варіанті, пов'язаному з соціальними і політичними ситуаціями).

Позбавляючись від лінгвістичного порядку, ми починаємо бачити одиниці тексту, які є смислопороджуючими (у абзаці, параграфі, розділі, цілої книзі або дисципліни, тощо), тобто є дисипативними структурами різного масштабу, рівня, типу. Фактично, таким чином, ми починаємо перерозподіляти інформацію в людино-просторі і людино-часі, у людино-простіру-часу водночас, оскільки у такому процесі присутні і беруть участь як автор початкового тексту, так і його читач.

Як тільки ми перейшли на рівень лінгвістичного безладу, «викресливши зайве», починають спонтанно (згідно Пригожину) включатися розумові процеси, що самоорганізуються на рівні смислів/смислових одиниць різного масштабу, що стають дисипативними структурами.

Аналогічно відбувається і в психо-емоційному особистісно орієнтованому процесі, наприклад, в процесі звільнення від застрявання на образах. Виникає хаотизація внутрішнього стану образатися, включається внутрішньо особистісна самоорганізація і виникають більш високоорганізовані цілісності, усвідомлення на рівні нового порядку. (Вони можуть збігатися при різних початкових умовах-образи, переживання). Це і є дисипативні структури, для виникнення яких, правда, потрібно більше енергії за твердженням фахівців.

В роботі зі смислопороджуючими конфігураціями, конструкціями (РНК) і смислопороджуючими одиницями (СНЕ), що виникають в К-методиці «Видалення зайвого», і в методиці «Створюваль Сила» (експериментальне дослідження 1984-1986 рр.), а також в К-методиці «Спиці» (експерименти 1991, 2005 рр.), у концепції осьового просторово-часового центрування, в тому числі особистісного, людиномірного – «ОПВЦ» (2005 та ін.) з різних підстав (суб'єкт, час, простір, ставлення, об'єкт) було виявлено, що виникає такий стан інформації (думок суб'єкта, його тезауруса), який можна назвати як «далеким від рівноваги», або «вкрай нерівноважним». Іншими словами, відбуваються спонтанні, нерідко вельми значні, перерозподіли інформації, сенсу, структур і енергії людини (на особистісному рівні, а може бути і на фазовому, тобто на фазах психіки у психосинергетиці: дожиттєвої, прижиттєвої та постмортальної) які утворюють просторово-часові єдності:

- 1) на рівні його внутрішнього світу за життя (системи психічної реальності, наприклад);
- 2) на соціальному рівні, тобто змінений стан передається

оточуючим через поведінку, через вибір вчинків, через інтонації мови, через характер побудови фраз, через стиль мислення і поведінку (рівень соціальної реальності);

3) на рівні процесів і подій, які супроводжують людину.

Фактично, в ході роботи з названими К-методиками виникає така зміна організації інформації на рівні простору і/або часу, тобто в просторово-часовому континуумі, а також самих простору і часу, їх щільності, які можна визначити як «вищу організацію», згідно І. Пригожину. Це призводить до зміни як якісного і/або кількісного, так і просторово-часового – збільшення або зменшення, можливості реалізації або засвоєння, або створення інформації, події. Перед нами «вельми значні перерозподіли», але вже не тільки матерії, а також будь-якої інформації та енергії, в тому числі емоційної, смислової.

Концептуальні моделі психосинергетики до теперішнього часу представлені такими моделями:

1) концептуальна модель психіки – психіка як гіперсистеми синергетичного порядку з фазовою структурою, включаючи межфазовий перехід нового типу; фази представлені відкритими нелінійними середовищами різного масштабу і складу, що самоорганізуються: дожиттєва, прижиттєва (система психічної реальності – СПР), післяжиттєва фази [І. В. Єршова-Бабенко, 1991; 1993], кожна з яких в певних умовах може проявляти себе як керуючий параметр;

2) концептуальна модель мірності пізнання: психіка як визначальна мірність похідних від неї середовищ, процесів – психомірність, а також людина і соціум як мірність – людино і соціомірність, і далі природа і космос як мірності – природо-, геомірність і космомірність [І. В. Єршова-Бабенко, 2005; 2009];

3) концептуальна модель (філософська категорія, принцип) «ціле в цілому»/«ціле-в-цілому», включаючи цілісність і

нелінійність, про що було сказано вище [І. В. Єршова-Бабенко, 2005];

4) концептуальна модель психосинергетичних стратегій людської діяльності [І. В. Єршова-Бабенко, 2005];

5) концептуальна модель хвороби/здоров'я людини: $A (B + C + D)$, де B – середовище: людина/організм; 3 – середовище: хвороба/здоров'я; D – середовище проживання; A – мегасреда, яка формується трьома перерахованими, що проявляє себе як керуючий параметр, але на неї як правило не орієнтовані ні діагностика, ні лікування, ні профілактика [І. В. Єршова-Бабенко, 2002; 2009];

6) концептуальна модель агресивності/самознищення і/або безпеки/ризиків для середовищ з критичної різницею прояви якостей, які визначаються приналежністю кожної з середовищ до певного класу/підкласу середовищ при об'єднанні в макро-. Наприклад, $D (B-A-C)$, де « D » – режим сходження систем (1993), їх сполуки (2009); « B » – водій, « A » – автомобіль, « C » – природна/екологічна/довкілля (2008 – 2015);

7) концептуальна модель культури нелінійного мислення [І. В. Єршова-Бабенко, 1993; 2008 – 2010].

Основні концепції психосинергетики представлені наступними концепціями:

1) концепція «інформаційно-ментально-духовно-емоційне середовище» – ІМДЕС (скорочений варіант «інформаційно-емоційна середовище» – ІЕС) і агресивні чинники цих середовищ (2001; 2002) як вираз внутрішньо психічного, внутрішньо особистісного світу людини і його агресивності, яку породжує людина всередині себе, а потім вже викидає її в навколишнє середовище різного рівня;

2) концепція осьового просторово-часового центрування (ОПЧЦ) і людино-просторово-часового центрування – ЛПЧЦ (див. Вище), різномірного і різномасштабного цілого і макро-

цілого (2008); концепція отримала розвиток у відношенні високошвидкісних політраум різного генезу з дифузним пошкодженням зв'язків: травми ціннісної сфери особистості з дифузним пошкодженням ціннісних зв'язків, політрауми або кататравми в умовах високошвидкісної черепно-мозкової травми (ЧМТ) з дифузним пошкодженням аксональних зв'язків (2008; 2011), високошвидкісний авіа – і/або автотравми опорно-рухового апарату (ОРА) та ін. Таке макроціле включає психіку (внутрішньо психічний світ), особистість (внутрішньо особистісний світ, ціннісну і інші сфери особистості), тіло і головний мозок, і може розглядатися в масштабі кожного з перерахованих цілих, включається у макроціле в рамках відносин за моделлю «ціле в цілому» або «ціле-в-цілому», включаючи цілісність (див. вище);

3) концепція системи вищої освіти (СВО), заснована на психосинергетичному поданні про психіку (1993; 2003; 2006);

4) концепція неврахованого продукту відносин, що є діючим суб'єктом (керуючий параметр порядку – УПП) (2015);

5) концепція існування потенційної потенційності (ПП), націленість на яку дозволяє уникнути ефекту опору чинній програмі психіки, організму, соціальній системи, тощо і паралельно створювати нову програму, орієнтовану на «ПП» (Метод «Створювальна Сила») (2001; 2015).

6) Також представлений концепт (і однойменна гіпертеорія) «brain-psyche-mind/consciousness» [Єршова-Бабенко, 2019а; 2019б] – наступний крок нашого дослідження.

Таким чином, у психосинергетиці може бути побудована макромодель гіперсистеми психіки «ціле-в-цілому» (1), в тому числі «нелінійне ціле-в- нелінійному цілому» (1а), включаючи цілісність. Нижче приведена макромодель психосинергетичного уявлення психіки людини. У цій моделі як фази – нелінійні цілі і їх поєднання, так і гіперсистема в цілому можуть

ставати і стають мегарівнем, який виконує функцію керуючого параметра, надповільних змінних (по Буданову).

З урахуванням особливостей психосинергетичного уявлення про поведінку середовища/системи психіки людини ми ввели поняття «плаваючий»/«мерехтливий» режим керуючого параметра. Така назва підкреслює, що очевидність подібного режиму, явність або «відчутність» в поведінці психічного не є безперервно такою, що фіксується, хоча і може бути виявлена при зміні масштабу розгляду цієї форми прояву психіки і виході на адекватну їй масштабність.

Рис. 1

Макромодель психосинергетичного розуміння психіки

<p>ГІПЕРСИСТЕМА ПСИХІКИ как система СИНЕРГЕТИЧНОГО /АЛЬФАЛОГІЧНОГО «після постнекласичного» ПОРЯДКУ, що має сукупну і фазову мірність: психомірність, людиномірність (включаючи соціо-), природомірність (включаючи гео-) и космомірність</p> <p>Теорія гіперсистеми психіки (загальна теорія психіки)</p>		
<p>ФАЗИ: ... ДОЖИТТЄВА – ПРИЖИТТЄВА – ПІСЛЯЖИТТЄВА ...</p>		
	<p>СИСТЕМА ПСИХІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ</p>	
	<p>Формування/розвиток</p>	
	<p>Теорія розвитку психіки спеціальна теорія психіки гіпертеорія «<i>bpm/c</i>» ”<i>brain – psyche – mind/consciousness ...</i>”</p>	

У роботі «Методологія вивчення психіки як синергетичного об'єкту» (1992) нами була вперше розкрита роль самоорганізованих структур в поданні психічної системи з наукових позицій періоду кінця ХХ ст. Показана необхідність дослідження психіки як синергетичного об'єкту, розгляду її як природного специфічного надскладного явища, сукупності фазових станів різних видів і рівнів середовищ, що самоорганізуються, і процесів, цілісність яких розкривається через безліч вимірювань (інформаційних і енергетичних, індивідуального прижиттєвого і трансособістісного колективного буття, субстратні і процесуальні, що співвідносяться з рівнями живого, неживого і віртуального). Надалі до уявлення про сукупності фазових станів психічного було додано уявлення про нерівноважні фазові переходи нового типу на підставі робіт І. Пригожина. Розроблено концептуальні моделі, концепції і розвідки, метод і методики, що представлені в різних монографіях.

Відповідно до вищенаведеної моделі (Рис.1) кожна з фаз також розглянута як складна ОНБ середовище синергетичного порядку. Подібна постановка питання стала можливою в контексті трансдисциплінарної напрямку – синергетики, оскільки в ній як в 90-ті р., так і в теперішній час найбільш широко представлено вивчення складних систем, що самоорганізуються, процеси різної природи з метою створення певної загальної концепції на основі аналогій в цих процесах, «нової концепції, що прокладає шлях до побудови єдиної теорії самоорганізації в складних системах» і їх поведінці [І. В. Єршова-Бабенко, 2006]. Питання про поведінку психічних середовищ з позицій складності як самого поведінки, так і власне середовищ/систем, розглядається з позицій поглядів І. Пригожина (1979; 1986; 1990). Відповідно, складна система може демонструвати як просту, так і складну поведінку.

Відмінність фаз гіперсистеми психіки однієї від одної в контексті психосинергетики полягає в тому, що прижиттєва

фаза виражена процесом формування, становлення, зміни та розвитку середовища/системи психічної реальності (СПР) живої людини. Це середовище/система або система/середовище (мається на увазі, що спочатку – це середовище, яке у міру її становлення може ставати по визначенню і стає системою) формується і розвивається протягом життя індивіда, суб'єкта і включає, відповідно, біологічну (в яку входять інформаційна, енергетична), соціальну, культурологічну, природну і інші середовища/складові, які присутні/беруть участь у формуванні СПР, і в яких, в свою чергу, бере участь СПР індивіда/суб'єкта (в тому числі групи, сім'ї, соціуму ...). У до- і післяжиттєвих фазах відсутні середовища з біологічним носієм, а самі фази імовірно носять інформаційно-енергетичний «залишковий» характер не біологічного типу. Їх носієм є ноо- або інші не біоскладові і цілком можливо темна матерія. Однак, незважаючи на те, що ми поки що мало можемо сказати про ці фази, проте, вони, з нашої точки зору, впливають на СПР на підставі принципу «ціле в цілому»/«ціле-в-цілому», що включає цілісність і нелінійність, складність і нерівноважність.

У той же час, незважаючи на відмінність за ознакою присутності або відсутності біологічного носія, виділений в психосинергетиці «плаваючий»/«мерехтливий» режим керуючого параметра, дозволяє людині за життя в певних станах і умовах відчувати вплив кожної з фаз, а також гіперсистеми в цілому. Розвитком цієї позиції стало введення концепту і розробка одноїменної гіпертеорії «мозок-психіка-свідомість/розум» [Єршова-Бабенко, 2019а; 2019б].

Питання узгодження фаз в психосинергетиці вирішується шляхом введення сценарію, відповідно до якого, наприклад, в момент смерті організму людини/індивіда має місце певна ступінь розпаду СПР, але не її обнулення. Відповідно до цього сценарію з утвореної при житті СПР «виходять» такі її складові – середовища/системи як біологічна, соціально-біологічна,

культурологічна, тобто ті, що залежні від біоносителя і інші прижиттєві середовища/системи, залежні від біоносителя, тобто до теперішнього часу вони можуть існувати тільки при наявності біоносителя. Однак, обнуління СПР, що виражає прижиттєву фазу гіперсистеми психіки, не відбувається, тому що, з нашої точки зору, існує певний «залишок» («ядерний», наскрізний) – то, що може існувати і без біоносителя, що «прийшов» в СПР з дожиттєвої фази, і потім за життя біоносителя було присутній у прижиттєвої фазі в СПР, з'єднавшись з організмом, що виник і розвивається. Надалі цей «залишок» («ядерний», наскрізний) «переходить» у післяжиттєву фазу і, фактично, висловлює гіперсистемність, є її макроносителем і деяким «ядром» даного масштабу. Ми розглядаємо його («залишок»), який такий, що зберігається присутній/переходить у деяку межфазову цілісність, (ймовірно, активну при житті організму і пасивну поза ним), що володіє певними параметрами/мірністю і/або функціями, які ми поки визначимо як межфазові керуючі параметри/константи – змінні мегарівня, тобто гіперсистеми. Вони і забезпечують фазовий перехід нового типу. Іншими словами, вони виражають те, що можна називати наскрізний «коридор самоорганізації» гіперсистемного рівня психіки, що існує паралельно з рівневою організацією матерії (див. Вище більш докладний опис). Тому в даному контексті важливу роль виконує уявлення про фазовий перехід нового типу, запропонований І. Пригожиним, і наше уявлення про його психосинергетичну трансформацію. Це створює можливість розглядати перехідні стани на різних рівнях – фазові, межфазові просторово-тимчасові (інформаційно-просторово-часові), коридори, макро- і гіперфазові прояви станів психіки людини.

Процедурою обґрунтування такого уявлення з'явилися у нашій роботі «Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкта» (1992) як генетичне і системне обґрунтування. Також вона є наступним після нової холістики С. Курдю-

мова крок в новітньому холистичному обґрунтуванні. Йдеться про можливість у нашій методології вийти за межі дихотомії «частина-ціле» на рівень концептуальної моделі «ціле-в-цілому»/«ціле в цілому» – новітньої холистики. Ця модель демонструє ідею існування одного цілого в складі іншого цілого у різних режимах, в тому числі нелінійного цілого і цілісності, складності і тощо.

Створити концептуальну модель «ціле в цілому»/«ціле-в-цілому», що включає цілісність і відносини в режимі «нелінійне ціле в нелінійному цілому» як без впливу і взаємодії, так і з різною їх ступенем, задіюючи «коридор самоорганізації» у різних масштабах і поєднаннях нам дозволила методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкту, ОНБ середовища, ієрархія-не-ієрархічної системи (1991), гіперсистеми як синергетичного постнекласичного і альфалогічного «після постнекласичного» об'єкту дослідження. У свою чергу така концептуальна модель створила можливість вийти за межі дихотомії «частина-ціле», або зведення цілого до елементів (редукціонізм), а також частково за кордони нової холистики, що зберігає світоглядну позицію «частина – ціле». Бо в ній розглядається «залежність способів топологічно правильно об'єднаних структур і прискорення темпу розвитку цілого і його частин» [Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов, 1994]. При переході до дослідження людино- і психомірності модель «частина-ціле» стає недостатньою, оскільки не все з людини можна «вийняти» як частину в принципі, а не тільки, втрачаючи її цілісність. Потрібно відзначити, що через чверть століття після створення цієї моделі ми спостерігаємо, фактично, її підтвердження у нових інформаційно-технологічних умовах роботизації і цифровізації. Що мається на увазі? Те, що людина виводиться з технологічного процесу цілком. Наприклад, в процесі переходу на автопілотування транспорту.

У такий спосіб у психосинергетиці також зроблений вихід

і за межі моделі «чорної скриньки», «стимул-реакції» і зовнішнього впливу як визначального, які мали місце у методології ХХ ст. (І, на жаль, застосовуються до цього часу, створюючи неадекватність об'єктів і методів дослідження). Це, однак, не виключає їх присутності в режимі «вбудованості» у наші уявлення і дослідницькі моделі людиномірності, соціомірності, природомірності або космомірності психічної діяльності в тих випадках, коли це виправдано змістом дослідницької мети. Концептуальні моделі психосинергетики дозволяють реалізувати трансдисциплінарність, розглядаючи у єдиній моделі прижиттєву фазу, спираючись на досягнення сучасної термодинаміки, включаючи генетику, квантову генетику і епігенетику, новітні досягнення природознавства, медицини, психології, техніки і технології [І. Пригожин, К. Кондепуді, 2009] .

Ця психосинергетична макромодель психіки відкрила перспективу більш плідного розвитку філософії і методології, а також цілого кола гуманітарних дисциплін (психології, педагогіки, політології, соціології, управління та ін.). Тобто соціо-гуманітарної сфери в цілому на принципово новій концептуальній основі в руслі такої, що самоорганізується, а не тільки є організованою складністю, синергетичністю та психомірністю, нелінійністю і має ознаки середовища, поряд з системністю.

Сьогодні філософія і методологія, наука, все людство вже не на порозі третього тисячоліття, а в стадії/точці переходу в принципово нову якість – ноосферну і постноосферну/альфасферну, яка не є біо-, а ноопохідною, в якій ментальність виступає в якості носія і автора наступного рівня – Альфасферної Свідомості, який може бути наступного рівнем складності у розвитку людини, її психіки, розуму, соціуму, тобто безумовно новою якістю. Ноо-похідним або продуктом розуму ми вважаємо то, що вже виникає на наших очах – цифровізацію. На жаль, вона має і негативний ефект у відношенні до людини –

«прибирає» її зі своєї цифрової реальності, виключаючи її з технологічних і експлуатаційних процесів. Останнє на початку здавалося успіхом і досить нешкідливим. Однак розширення факту і сегмента виключення людини з названих процесів ставить перед людиною нові і несподівані питання.

Наука стверджує, що існує клас систем (середовищ), для яких в точці переходу багато, якщо не все, залежить від стану, в якому знаходиться середовище. Якщо воно вкрай неравноважне, то випадковість може стати керуючим параметром і змінити шлях поведінки системи/середовища.

Доволі очевидно, що як психіка і мислення окремої людини, так і цивілізація в цілому належать саме до такого класу систем/середовищ, отже, поведінка як окремої людини, так і суспільства в цілому, а також створюваних технологій (цифровізація) пов'язані з їхн станами і роллю випадковості у зміні шляху розвитку цих цілісностей.

Тому сьогодні можна сказати, що з одного боку, гармонія в душі кожної людини дозволить випадковості повернути шлях нашої цивілізації у Гармонію третього тисячоліття. З іншого боку, звернути увагу на зміни, які вже відбуваються на шляху цих цілісностей. По-третє, усвідомити, що реалізація подібних процесів можлива тільки через виховання в людині відповідних якостей через систему освіти і культури, а швидкості руху у цих систем і у цифровізації дуже різні. У синергетиці відомий ефект критичної різниці або гістерезиса. (Але про це в іншій книзі).

З точки зору запропонованого нами уявлення про нелінійність і складність поведінки психіки людини як синергетичного об'єкту, системи/середовища синергетичного порядку – це один з найбільш дієвих механізмів виникнення якісної характеристики ноосфери, а, отже, і її зміни, яка супроводжує перехід, у постноосферний і/або альфасферний періоди розвитку.

Проте у рамках психосинергетики трактування людської психіки як гіперсистеми/середовища синергетичного порядку має на увазі, в тому числі, і спонтане виникнення її певної якості, рівня, змісту, а отже, і вчинку, події як окремої особистості, так і групи, соціуму, цивілізації.

Таким чином, в рамках теорії самоорганізації, найбільш широко розробленої до теперішнього часу у синергетиці, а також в рамках науки про складне і теорії зміни, в рамках хвильової теорії взаємодії структур і систем, і психосинергетиці, питання спонтанності, подієвості і сенсу отримали принципово новий звучання, нове концептуальне, теоретичне і методологічне трактування.

На жаль, незважаючи на всі розробки, наявні на сьогодні (Горьківська школа А. Андропова, Бельгійська школа І. Пригожина, Штутгартська школа Г. Хакена і Московська школа А. Самарського і С. Курдюмова, Київська школа В. Кордюма та ін.), парадигма традиційної інформатики і механістична парадигма понині залишаються «точкою відліку» для фізиків, інформатиків та інших «природознавців», на що звертають увагу І. Пригожин (1986) і Д. Чернавський (2001). Ці автори пропонують говорити про це з усією ясністю і визначеністю, оскільки ці парадигми утворюють центральне ядро науки і освіти в цілому. Вплив, який чиниться ними, присутній також у медицині і у переважній більшості поведінкових наук (соціальних і політологічних, психологічних і педагогічних).

Поряд з цим, подальший розвиток вже не тільки синергетики, але і генетики [В. Кордюм, 2001; 2006], квантової генетики і епігенетики однозначно продемонстрували недостатність позиції в рамках проблеми біологічної еволюції. Вихід за її межі позначений поняттями Ноосферна Свідомість і Альфасферна Свідомість, Альфасфера, ноологія і Альфалогія [І. Єршова-Бабенко, 1993; 1998]. Тому наступна нова позиція – це необхідність усвідомлення факту, на який звертає увагу відо-

мий український генетик академік В. А. Кордюм: на рубежі ХХ і ХХІ ст. відбувся перехід до Ноосферної Свідомості від біосферного свідомості.

В. Кордюм пише, що відмінність сучасної ситуації, яка склалася в результаті цього переходу, полягає в тому, що Ноосферна Свідомість – це нова якість цивілізації на макрорівні. Ця якість створена цей раз самою людиною, а не природою. Воно може бути (а схоже, вже стала) небезпечною для існування людства на Землі, якщо вчасно не відбудеться усвідомлення факту переходу, і вчасно не зміниться якість дій (вчинків) людини у нових умовах. Ймовірно саме з цим цифрова цивілізація зіткнулася в умовах якісно нових ноопродуктов – цифровізації та ін.

Викладеним світоглядним і методологічним позиціям відповідає підхід в рамках психосинергетиці і альфалогії, який демонструє також і наступний після Ноосферної Свідомості крок (2009-2015) – постноосферний.

«В точку все згортається, із точки все розгортається». У наступному масштабі кожна вершина знання, духовності сама стає «точкою», що породила свого часу науку і інші форми нашого знання і духовності та продовжує породжувати наступні, стаючи на деякий час периферією танцю-вихору людської думки і душі, блукаючих у відкритому просторі світобудови, енергій та інформації.

В такому розумінні психіка, з одного боку, підпадає під дію відомих і прийнятих законів природи, а з іншого, в деяких своїх проявах явно не поєднується з ними. Це відкриває, на наш погляд, перед філософією та іншими науками, особливо, як це уже було сказано, перед методологією, гуманітарної та соціо-гуманітарної, культуро-соціо-гуманітарної сферами знань, соціальної філософією, психологією і педагогікою, системою освіти і медициною особливо нові широкі позитивні перспективи, горизонт яких простирається від світоглядного, методо-

логічного і теоретичного, до модельного, експериментального і практичного рівнів самоорганізації і хаосу/хаотизації, нелінійності і випадковості, відкритості і крайньої нерівноваги.

1.3. Поняття психомірності: психомірні середовища/системи, та їх характеристики і похідні

Актуальність прагнення сучасної науки зрозуміти таке явище, як психіка людини, її мислення, не потребує обґрунтування. Питання, швидше, в усвідомленні можливостей постнекласичної парадигми щодо ступеня адекватності цього розуміння.

Розглядаючи широкий спектр застосування теоретичних моделей синергетики і психосинергетики, зокрема у сферах гуманітарного і соціо-гуманітарного, культуро-соціо-гуманітарного та медичного знання, освіти, техніки, технології і мистецтва, стають очевидними нові концептуальні, методологічні та практичні можливості щодо таких об'єктів дослідження – систем, середовищ, процесів, які співставні з їх психомірністю, в тій чи іншій мірі. Виходячи з інтерпретації як теоретичного опису систем, що самоорганізуються (В. С. Стьопін), ми приходимо до явища психомірності самоорганізованих середовищ/систем. Їхня психомірність проявляється в тій чи іншій мірі в результаті ступеня активності психіки. Це робить чи не робить її керуючим параметром, а, отже, активізує або приглушує такі характеристики психічного як середовищність, нерівноважність як умова існування, непередбачуваність (висока роль випадковості), продуктивність хаотизації, потенційний порядок як «результат» попереднього хаосу, самоорганізація. Нарешті, присутність нескінченного ланцюжка «самоорганізація – хаос/порядок – самоорганізація – порядок/хаос...».

З позицій синергетичного підходу в свій час (близько 30-ти років тому) нами було запропоновано і обґрунтовано уявлення

про психіку людини як гіперсистему синергетичного порядку, що має фазову структуру – до-, при- і послезиттєві фази.

В цьому випадку мислення пов'язане з прижиттєвої фазою, тепер уже не тільки у взаємозв'язку з системою психічної реальності, живим організмом і соціальними умовами формування і реалізації, а й в аспекті створення і посилення нерівноважних умов, створюваних психомірністю, організмом, соціумом і природою.

Раніше нами було продемонстровано в світлі постнекласичної парадигми, що постановка задачі психосинергетичного дослідження культури нелінійного мислення в термінах «формування суми знань про навколишній світ, включаючи природу і суспільство» є недостатньою. Це обумовлено до початку XXI століття зміною світоглядних і методологічних позицій – переходом від дихотомії «частина – ціле» до позиції, висловленої концептуальною моделлю психосинергетики (філософської категорією, принципом) «ціле в цілому», «ціле-в-цілому», включаючи нелінійність цілого, його складність і цілісність. Тому мислення і ставлення людини і її психіки, свідомості, особистості, організму, а також соціуму з мисленням і не тільки з його зовнішнім проявом, але з зовнішнім світом, який формується мисленням, а також, що не менш важливо, і стосунки зі своїм внутрішнім (у філософському аспекті) і/або внутрішньо психічних, внутрішньо особистісним (у психологічному аспекті) проявом мислення і відповідним внутрішнім світом, нарешті, і відносини з похідним цих внутрішньо-і позавідносин можуть бути розглянуті в рамках даної категорії – концептуальної моделі «ціле в цілому»/«ціле-в-цілому», маючи на увазі в тому числі «нелінійне ціле у нелінійному цілому» і «нелінійне ціле-у-нелінійному цілому».

Таким чином, з позицій психосинергетики суб'єктом відносин може виступати не тільки людина у своїй зовнішній діяльності – психічної, інтелектуальної, соціальної та тощо. Але,

перш за все, в своїй внутрішньо психічній, внутрішньо розумової, внутрішньо особистісної діяльності, одним з інструментів реалізації якої є його мислення. Мається на увазі внутрішньо психічний світ людини як психомірне середовище певної класу, середовище синергетичного порядку – складна відкрита нелінійна система, що самоорганізується (ОНБ). Відповідно відносини в цьому світі, в цьому середовищі характеризуються складністю, нелінійністю, відкритістю, самоорганізацією і сильною нерівноважністю як на рівні середовища, так і на рівні його поведінки. (Поведінка складних середовищ може бути і простою).

Пригожин пише, що сильно нерівноважні реакції призводять до виникнення кореляцій. Ці кореляції є далекодіючими, тому що, вони визначаються кінетичними константами і коефіцієнтами дифузії. На відміну від цього існують інші кореляції – короткодіючі, які визначаються молекулярними взаємодіями [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1986].

З позицій синергетики в аспекті самоорганізації процесів різної природи це дозволяє говорити про інформокінетику або про психокінетику, ментальну кінетику, смислову кінетику, де, завдяки сильно нерівноважним психічним, інформаційно-смисловим реакціям, зв'язкам і станам, що відбуваються або виникають при виконанні смислоінформаційних/смисло (само) організуючих/смисло (само) перебудовуючих ментальних операцій/дій/діяльності з смислопороджуючими одиницями/структурами різного масштабу, виникають різнорівневі кореляції: смислопороджувальних одиниць, смислових «вішалок» – структур, малюнків/образів (слухових, зорових та ін.) як форм і масштабів прояву нелінійності мислення. Таке багатшарова складна (складно-і самоорганізована) поведінка мислення, а не тільки складність його самого, але і його різних масштабів і різноякісних форм прояву ставить перед необхідністю переписати багато постулатів психології та соціології,

когнітології і педагогіки, політології та культурології, мистецтва, медицини і техно- технології у теоретико-методологічному, світоглядному і практичному планах, зокрема у плані психомірності стратегій людської і професійної діяльності, ролі і ступеню людиномірності у нелюдиномірній інфо-техно-технологічній продукції.

Наука постнекласичного етапу початку ХХІ ст. перейшла до наступних після ХХ ст. позицій – позицій єдності, перетікання, зміни стану за рахунок виникнення особливих умов, а не за рахунок інтеграції, що впливають на складну поведінку. Ці нові умови марно розглядати як результат взаємодії. Актуальною і більш адекватною виявляється у нових інфо-техно-технологічних умовах позиція їх розгляду як результату перевищення певного порогу складності (критичного порога), після якого виникає здатність системи/середовища самого створювати наступний рівень складності, зокрема і без впливу ззовні, самотрансформуватись, в тому числі і на рівні своєї поведінки і як результат створення або посилення умов нерівноваги. Це твердження виходить з ідей І. Пригожина [І. Пригожин, І. Стенгерс, 1986, с. 369].

Свого часу нами була зроблена спроба дещо іншого методологічного порядку, а саме: базуючись на системному розумінні поведінки системи психічної реальності і її компонентів (рівнів) було розглянуто твердження, що логічно припустити можливість психічного реляційного колапсу на рівні певного компонента. Це буде виражатися в тому, що певна форма психічного відображення, наприклад, вступивши в певний стосунок, досягає під впливом цього відносини такого стану, при якому інша форма психічного вже не може вийти з цього відносини інакше, ніж припинивши своє існування в якості даної форми. Сьогодні ми можемо сказати, що якщо внутрішньо психічне, внутрішньо особистісне середовище людини при деяких обставинах, зокрема на деякий кінцевий час, набуває

якості системи, заданості, усталеного цілого, а не таким що тільки постає, то ми спостерігаємо (зокрема сегментарно в аспекті поведінки) прояв стану, при якому інша форма психічної поведінки вже не може вийти з усталеного відношення. Один із прикладів – це ситуація, коли людина в посттравматичному стані, переживши шок, страх і подібні емоції, не може відразу виконати деяку дію. Наприклад, не може подзвонити кому-небудь, пришити щось, а відкладає його, висуваючи певну причину.

Наступною власне психосинергетичною позицією стало уявлення про фрактальну подібність за ознакою психомірності і, відповідно, за класом/підкласом середовищ. Отже, можливі рефлексивні відкриті нелінійні відносини людини, що самоорганізуються, до свого внутрішньо психічного/внутрішньо особистісного світу («рефлексії особистості, цінностей»), цього внутрішнього світу (а) до самого себе («рефлексія психіки») і світу (б) Всесвіту до самого себе («рефлексія Космосу»). Відповідно, можна розглядати суб'єкт-суб'єктні ОНБ відносини на декількох рівнях: людина-людина, людина-світ (а/б), світ-людина (б/а), світ-світ (а/б) – (а/б), що висловлює світоглядний і методологічний рівень, який можна було б назвати «нелінійний синтез», або ввести нове поняття «нелінійний синергізм». Це, в свою чергу, узгоджується з третьою позицією психосинергетики – «нелінійне ціле в нелінійному цілому», «нелінійна середовище в нелінійної середовищі» [І. В. Єршова-Бабенко, 2005, с. 20-22]. Можна розглядати умови виникнення (а також створення і посилення) фрактальної подібності цих рівнів.

Дана позиція стає підставою психомірної єдності (1) світу (Всесвіту як суб'єкта), (2) людини (соціального як суб'єкта) і (3) світу всередині людини (внутрішньо психічного, внутрішньо особистісного світу як суб'єкту відповідного масштабу). (Принцип масштабування). У подібному розумінні (1), (2) і (3) єдині вже не просто і не тільки як складові деякого цілого.

Вони єдині як нелінійний синтез і синергіз «нелінійного цілого-в-нелінійному цілому» не тільки як систем/середовищ, але і як різновиду складної поведінки, стану. Суб'єктом нашої уваги, таким чином, і виступає складна поведінка, стан, який демонструє нелінійний синергіз і/або синергіз⁷ нелінійних форм складної поведінки нелінійних середовищ/систем, особливо психомірних.

Подібна єдність передбачає не просто і не тільки виділення людини або світу як частин цілого, нехай навіть взаємопов'язаних, але розгляд їх як існування особливого рівня єдності – «цілого-в-цілому», «кількох цілих-в-декількох цілих», і існування «плаваючого» режиму керуючого параметра, режиму ролі управління, що змінюється (переходить), одного цілого над іншим цілим. Це тягне за собою введення уявлень про психомірну складність (про її рівні) або психомірність складного, що включає організовану (самоорганізовану) складність, фазовість психічного, присутність/ступінь участі біологічного і соціального як вимірювань. Вона є складністю керуючою мірності, яка виникає або існує, періодично змінюючись в ролі керуючого параметра, а не як її складових. Умова змінюваності забезпечується в тому числі і типом мислення. Причому ця умова можна створювати або посилювати без зовнішнього впливу, тобто вона може створюватися самим людиною свідомо чи підсвідомо, мозком, без участі свідомості.

Залежно від фази існування гіперсистеми психіки можуть змінюватися, відповідно, властивості (див. попередній параграф) і поведінка гіперсистеми в цілому або її окремих фаз, а, отже, і самої людини. Ухвалення фазовості, «мерехтивості» і «плинності» дозволяє при розгляді, наприклад, поведінки смислопороджувальної одиниці як форми психічної (менталь-

7. Синергіз тут розуміється слідом за І. Пригожиным як «енергія або сила, яка створювана в процесі спільної роботи різних частин (а в нашому випадку цілих – ком. І. Ершова-Бабенко) або процесів» [І. Пригожин, Г. Николис, 1979]

ної) діяльності людини звертатися до тих розділів синергетики та нелінійної науки, науки про динамічний хаос, де в якості початкових даних розглядається не крапка, «а деякий, нехай дуже малий, обсяг у фазовому просторі» або одиницею аналізу стає «малюнок» ліній складної синергізованої поведінки нелінійних відкритих систем, що самоорганізуються психомірних середовищ/систем.

Що стосується обсягу (сценарій «Обсяг»), то, як відомо, з плином часу система даного класу починає цей маленький обсяг, «краплю», розмазувати по всьому аттрактору, і виникає ефект перемішування.

Відповідно до цього уявленням І. Пригожина, якщо в початковий момент часу стан системи було відомо досить точно, з малою помилкою, то з часом помилка почне наростати, і через деякий час, залежне від швидкості перемішування, виявиться, що воно «десь на аттракторі». На великих періодах часу характеризувати подібну систему можна, тільки вказавши ймовірність появи траєкторії в околиці деякої точки.

Атрактори, що володіють властивістю перемішування, часто називають перемішувачами, або стохастичними атракторами. Довести або перевірити властивість перемішування зазвичай дуже важко. Проте, фахівці стверджують, що в більшості випадків хаотичність швидше за все тягне за собою і стохастичність атракторів [Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов, 2006, с. 45].

Що стосується нерівноважних умов (сценарій «Умови»), то, як показано вище, його основою є фазова структура гіперсистеми психіки людини як системи синергетичного порядку, розроблена в цьому руслі теорія психіки (загальна для гіперсистеми і приватна для системи психічної реальності), запропонована нами в 1992-2008 рр., а також гіпертеорія «brain-psyche-mind/consciousness», образ нерівноважного фазового переходу нового типу І. Пригожина, що виходить із створення

або посилення умов нерівноваги (психосинергетична інтерпретація).

У другій половині минулого століття досить ясно стало, що людина не тільки «центр», «фокус» соціальної системи і не тільки біологічна істота, але що вона являє собою такий тип рухомої, цілісної системи, що самоорганізується і самовпорядковується, в якій здатні органічно з'єднуватися одночасно на багатьох рівнях, по суті, усі закономірності – як доступні науці: механічні, фізичні, хімічні, біологічні, соціальні, енергетичні, інформаційні та ін., так і ті, які віднесені до рівнів Ноосфери і Ноосферної Свідомості, закони яких ми, на думку академіка В. А. Кордюма, не знаємо [В. А. Кордюм, 2006]. Тим більше ми їх не знаємо для Альфасфери і Альфасферної Свідомості – продуктів Ноо- [І. В. Єршова-Бабенко, 2008].

На рівні психіки проявляється також роль динамічного хаосу – нерегулярної і непередбачуваної поведінки відкритих нелінійних систем, що самоорганізуються/середовищ, яка розглянута в роботах І. Пригожина та представників його школи як для фізико-хімічних, так і для біологічних і соціальних об'єктів дослідження даного класу. Причиною непередбачуваності є не вплив шумів і зовнішніх збурень, а власна динаміка системи. Подальші дослідження вітчизняних авторів показали, що, наприклад, динамічний хаос можна використовувати в комунікаційних системах в якості коливальних, що несуть інформацію, додамо, різної масштабності. При цьому хаос за своїми властивостями сильно відрізняється від традиційних носіїв інформації/сенсу і має ряд безсумнівних переваг: велику інформаційну ємність і конфіденційність при передачі повідомлень.

Нашої ілюстрацією до цього може служити особливість методу «Створювальна Сила» («Creative Power») – можливість власного хаотизуючого впливу людини на свій психічний стан та інтелектуальний розвиток (Методика «Викреслювання»). Це дає можливість створювати в партнерському режимі корре-

гуюче-розвиваючу та/або реабілітаційну нову програму поведінки психіки, особистості, мислення, організму, мозку. Її інша особливість – це уникнення боротьби з наявною програмою, створеної організмом, психікою, мозком раніше в умовах пошкодження, травми, наднавантаження. Наприклад, керуючись принципом видалення зайвого, людині пропонується при роботі з текстом, вирішення соціального або особистісно орієнтованого завдання, спочатку видалити зайве, а не знайти головне. Зайвим в кожному конкретному випадку вважається те, що дозволяє як і раніше зрозуміти текст на підставі того, що від нього залишилося, зрозуміти, про що йде мова. В результаті текст як лінгвістичне ціле розпадається (хаотизується аж про руйнування) і замість нього перед людиною виникає хаотичне утворення з декількох слів або словосполучень. Насправді ж це хаотичне утворення є смислопороджуючим «ядерним» залишком, з'єднання якого в смислову структуру в наступному масштабі призводить до появи/виявлення макросмисла. Кожна смислова одиниця, що утворюється, і її похідні володіють більшою інформаційною ємністю, ніж напочатку. Іншими різновидами динамічного хаосу можуть служити стани медитації, розслаблення, спеціальних умов пошуку рішень, відкриттів і багато іншого.

Психіка як гіперсистема синергетичного порядку висловлює одночасно і таке явище як нелінійний синтез (синергіз) складових її середовищ, які за визначенням також належать до класу відкритих нелінійних систем/ середовищ, що самоорганізуються. В рамках такого розуміння психіки, взаємовплив (а не взаємодія), наприклад, інформаційного/смислового і емоційного потоків, вироблених людиною, відбувається на основі когерентного нелінійного зворотного позитивного зв'язку та супроводжується їх посиленням, в тому числі і всередині самої людини, на рівні її внутрішньо психічного світу.

Виходячи зі сказаного шляхи вирішення проблеми соці-

альної та інтелектуальної адаптації людини у мінливому світі, збереження духовної рівноваги у море конфліктів не пов'язані з власними принципами адаптації, відомими у психології, соціології та медицині. Вони тісно пов'язані з принципами психосинергетики, що забезпечують перехід/перемикання з пізнавально-накопичувального на пізнавально-творчий, смисло-вий рівень перетворення інформації особистістю, більш того, створення власного смислоформуєчого рівня знання. Це не те саме, що смислове знання або знання смислів. Смислоформуєче знання передбачає вміння читати/бачити, створювати і поєднувати смисли різного масштабу, швидко (майже миттєво) їх трансформувати і вибудовувати в потрібну динамічну конфігурацію, що хаотизується з метою прийти до нового порядку, нової дисипативної структури.

Особливої уваги набуває, у зв'язку з цим, проблема екології психіки як окремої людини, так і груп різного масштабу – сім'ї, міського середовища, тощо. Слід зазначити, що, якщо рішення загально екологічної проблеми (екологія природи, навколишнього середовища) сьогодні віддають свої сили багато фахівців, вчені, громадські організації та рухи, то проблема екології психіки (екопсихологія), екології мислення, розуму (нооекології) в ключі самоорганізації ще дуже мало привертає увагу фахівців. В той же час, з нашої точки зору, це питання є серцевиною проблеми і саме ця проблема є джерелом усіх інших, тому що від стану й здатності системи/середовища психічної реальності людини, її внутрішньо психічного, внутрішньо особистісного світу самотрансформуватись на засаді самоорганізації, хаотизації і побудові дисипативних структур, адекватних тому що, відбувається, залежить її соціальну поведінку, яка, у свою чергу, визначає і стан психіки.

Гострота сучасної соціальної ситуації потребує замислитись над роллю і місцем психічного стану (психічного і соціально-психічного здоров'я) людини у загальній структурі й

стану суспільства, виробничих відносин, екологічної ситуації та стратегій поведінки, що впливають, діяльності, взаємовідносин, властивих цим станам.

На початку ХХІ століття цею погляд отримав розвиток у запропонованій психосинергетикою постнекласичній макрокласифікації наук, яка, між іншим, виключає можливість користуватись наявною дисциплінарною класифікацією. Підставою нової макрокласифікації наук є поняття «мірність досліджуваного об'єкту». Вона реалізує і трансдисциплінарність, і полідисциплінарність, і міждисциплінарність, і також проблемність підходів сучасної науки, її тяжіння до парадигмальності, до роботи у рамках «загальнонаукової дослідницької програми».

У психосинергетиці були виділені такі макрокласи наук як:

- 1) психомірні;
- 2) людино- або соціомірні;
- 3) гео- чи природомірні;
- 4) космомірні науки.

Сьогодні стає очевидним, що в ній не вистачає ще одного класу – 5). ноо- або альфамерних наук (що розуміється як клас продуктів ноомірності).

Важливо, що з позицій постнекласики в усіх подібних системах має місце самоорганізація, виникає когерентність і явища самоорганізації, як показано І. Пригожиним [Г. Николис, І. Пригожин, 1990], що призводить до поведінки складного типу. Таке розуміння, наприклад, відносно психіки несуперечливо змогло включати як існуючі в той час прояви даного явища, так і ті, які знов виявляються, яке класифіковане як природне в одних своїх проявах і як над-/позаприродне – в інших. В останньому маються на увазі позиції, при яких природа розуміється у вузькому сенсі, тобто тільки як природа планети Земля.

Звичайно, дана постановка питання тягне за собою необ-

хідність перегляду і конкретизації з нових постнекласичних позицій багатьох сторін наявного відображувального підходу, тобто некласичного, в якому є уявлення про психіку людини, її мислення і свідомість, як у філософії, так само і у медицині (психіатрія), у гуманітарних і соціо-гуманітарних (психологія, соціологія, політологія, педагогіка) та інших науках. У першу чергу це відноситься до сфер освіти и культури.

Необхідність перегляду обумовлена і цілою низькою протиріч, що виявлені і викладені нами більше двадцяти років тому при аналізі існуючих визначень психіки і вищих психічних функцій – мислення, свідомості та ін.

Так, наприклад, саме поняття «психічний» використовується різними авторами по-різному, що створює «плутанину», або тривалу наукову суперечку за типом «хто про що, а ви про що» як, наприклад, у фізіології суперечка з питання, чи є психіка також у тварин [Д. І. Дубровський, 1983, с. 48-53]. Інший приклад: існування виразу «нейродинамічний (нейрофізіологічний) код». Коректніше було б розглядати як один з кодів, що узгоджується, зокрема в рамках психосинергетичної концепції, тільки з прижиттєвою фазою гіперсистеми психіки – системою психічної реальності. Відповідно, з мисленням в прижиттєвій фазі, коли функціонує живий мозок.

У літературі, поряд з біологічним, фізичним, фізіологічним, психологічним та іншими аспектами розгляду психіки, присутній і розгляд її з позиції захворювання – тому є «психічне захворювання».

У цьому плані також виявляються протиріччя та незгодженості з трактування психіки у психології, незважаючи на те, що вже на початку ХХ століття З. Фрейдом була досить глибоко обґрунтована можливість налагодити зв'язки між нормальними і патологічними явищами, виявити їхні загальні психічні механізми [З. Фрейд, 1991].

Ще одне з протиріч в аспекті «захворювання» полягає, на

наш погляд, в тому, що при описі психічних захворювань користуються в якості синонімів такими сполученнями «душевні захворювання», «розлади поведінки», «аномальні типи поведінки», «порушення поведінки» [Ф. Блум, А. Лейзерсон, Л. Хофтер, 1998 с.198-199]. Це призводить до того, що в ряд синонімів потрапляють поняття «психіка», «душа», «поведінка» та ін. У той же час, в психології, наприклад, відома структура психіки, відповідно до якої поведінка, пам'ять, мислення, свідомість і інші поняття розглядаються як складові структурних рівнів психіки, але аж ніяк не синоніми [К. К. Платонов, 1984]. (Правда і тут простежується суперечність між поданням психіки як сердовища і як такої, що має структурні рівні, тобто як системи).

Інша суперечність в даному аспекті виражається в тому, що цілком прийнятним вважається вживання сполучення «психічна хвороба» або «психічне захворювання», але в той же час неприродним виглядає вживання сполучення «хвороба мислення» або «захворювання свідомості», хоча останні, як вже було зазначено, трактуються то як синоніми, то як структурні одиниці психіки. Але навіть з наведеного стає очевидним протиріччя, що існуює в науці: ціле – психіка може знаходитися у стані хвороби, а її складові – мислення, свідомість, тощо, при цьому, начебто не можуть перебувати у стані хвороби. Отже, є щось таке в цих поняттях, що не дозволяє «звалювати їх до купи». Виникає, в зв'язку з цим, асоціація, що психічне в поглядах авторів належить до організменого рівня, воно біологічно і фізіологічно, а мислення і свідомість – ні. У той же час багато протиріч можуть бути дозволені, якщо погодитися з фазовою організацією психіки, що дозволяє розвести організмений і позаорганізмений рівні її існування, а також ввести розуміння її різномасштабної нелінійності, нарешті, синергійності, а не тільки системності і синтез (синтезування), і позицію «ціле в цілому» («ціле-в-цілому»), що включає «нелінійне ціле в нелінійному цілому»/«нелінійне ціле в нелінійному цілому»,

складність і цілісність. У даному розумінні в прижиттєвій фазі гіперсистеми психіки носієм системи психічної реальності є організм людини (нейробіоноситель, біоноситель). Тоді поняття «хвороба психіки» може розглядатися крізь призму поняття прижиттєва фаза гіперсистеми психіки, її організаційний рівень, на якому синтез, системність, синергійність виникають за участю фізіологічної, біологічної, соціальної та інших складових системи психічної реальності, що формується і розвивається за життя людини відповідно з цими прижиттєвими фазовими складовими. З цієї позиції поняття «свідомість» «мислення», наприклад, по відношенню до яких дисгармонійно сприймається вислів «перебувати в стані хвороби», можуть розглядатися крізь призму і позаорганізменого рівня, який, в той же час, присутній і в прижиттєвої фазі, даючи нам зрозуміти, що є деякі явища, які можна назвати наскрізними по відношенню до фаз гіперсистеми психіки. Якщо зіставити це наше міркування з прийнятим в науці XXI ст. уявленням, що існує поділ матерії на рівні складності і перехід можливий тільки до подальшого рівню складності матерії, який є покладенням поруч, що і виражає ефект розвитку, то явище самоорганізації виявляється таким, що суперечить цієї «покладенності». Але уявімо собі, що воно може бути вбудовано в вигляді паралельних наскрізних каналів, паралельно існуючих наскрізних «трубочок», всередині яких все відбувається по-іншому і час веде себе теж інакше. Наприклад, можна миттєво опинитися на іншому кінці «трубочки» наявність каналів і забезпечує (пояснює) паралельну появу якісно інших ефектів, які наука не може пояснити, якщо залишається тільки в рамках уявлень про рівневу складність матерії і зберігає допустимість тільки рядопокладенності ускладнення. (Потрібно сказати, що, на жаль, науки як і раніше орієнтовані саме на це уявлення, як фізика, хімія, біологія, так і гуманітарні, соціо-гуманітарні науки).

Таким чином виявляється можливим поєднувати прийня-

те уявлення і те, що виникає, про існування таких вбудованих явищ, що паралельно йдуть з рівнями складності, як самоорганізація, яка призводить до складного типу поведінки всередині себе – фазовим переходам нового типу за І. Пригожиним, що засновані на створенні і посиленні відповідних нерівноважних умов (Назвемо це «явище підстроюванням»). Судячи з усього, якщо це відбувається, то рівнева область сприймає це як хаос, небезпека. Насправді ж, здійснюється паралельна перебудова іншого масштабу, інструментом якої стає динамічний хаос.

У наших дослідженнях психічного і психомірних середовищ [«Психосинергетика», 2015] ними є смислопороджуючі оперативні одиниці/структури (СОО/С) різного рівня/масштабу (наприклад, рівня абзацу, параграфа, глави, розділу або образу, цілої дисципліни, події, історичного відрізка подій або цілої епохи). Такі смислові одиниці створюються людиною свідомо чи підсвідомо, сприймаються у навколишньому світі і в собі. Цьому можна навчати (авторський метод «Створювальна Сила»), і тоді те, що створюється (виявляється) людиною в безлічі форм і рівнів інформації в процесі видалення зайвого, виведення «зайвого» з поля активної уваги, призводить до якісної зміни мислення за рахунок адекватності методу і властивою мисленню відпочатку потенційної здатності до самоускладнення своєї поведінки. Що стосується висновків І. Пригожина, то фахівці з термодинаміки спочатку порахували такий висновок настільки ж неймовірним, якби це було схоже на замерзання води в киплячому чайнику. Сьогодні, ґрунтуючись на роботах І. Пригожина, ми змогли довести, що хвороби організму і душевні хвороби, запальні процеси і істерії (неврози у новій класифікації), міжклітинні і внутрішньоклітинні процеси, генетичні та інформаційні, освітні та соціальні, політичні та ментальні процеси також мають цю спільну особливість – нестійкість первинного стану (первинного в рамках певного масштабу) і, відповідно, непередбачуваності їх поведінки [В. М. Запорожан,

І. В. Єршова-Бабенко, 2003, с. 74-81 та ін.]. Індивідуальність і неповторність поведінки, що відкриті ще до початку ХХ ст. в нанохімії і відносяться до атомів.

Всі явища, пов'язані з людиною, з її життєдіяльністю і ментальною діяльністю, мають спільну особливість – нестійкість (з урахуванням масштабу) первинного стану. При цьому первинними, наприклад, щодо нової якості стають постбіфуркаційні стани. Таку здатність мають процеси сприйняття, запам'ятовування, мислення, когнітивні процеси, процеси хвороби і здоров'я, психічного розвитку і недорозвинення, пізнавальні процеси. Ці особливості проявляються на рівні вчинків окремої людини, а також на рівні групової поведінки, соціальних процесів (складну поведінку сім'ї, групи, політичної партії, клану, соціуму як суб'єкта), нарешті, і на рівні цивілізаційних подій. Не менш важливою особливістю складної поведінки системи психіки людини (а, отже, і поведінки самої людини, зокрема освітньої поведінки), в рамках трактування психіки як гіперсистеми синергетичного порядку, стає те, що поблизу нестійкості психічного стану (настрій, невдоволення, незадоволеність, стрес, хвороба, травма, з одного боку, творчість та ін.), тобто поблизу точки біфуркації, розподіл, в певному режимі збіжних систем перестає бути випадковим. Це відноситься як до свідомого, так і до неусвідомлюваного рівнів, що демонструє можливість контролю в одних випадках і його неможливість – в інших. У методологічному аспекті це свідчить про одночасну присутність та/або прояв різномасштабності мислення і свідомості (може бути по типу рівневої організації і наскрізних паралельних коридорів самоорганізації).

Посталий нещодавно термін «людиномірні (людиновимірні) системи» (їх прояви, виражені нашим терміном «нелюдиномірна складова», «сегмент нелюдиномірності») дозволяє висловити всі перераховані вище процеси, події, вчинки і ситуації, в яких проявляється психічна діяльність людини і її осо-

бливості, а також виділити психомірність будь-яких соціальних та інших проявів людини. Керуючим параметром в будь-якій людиномірності виявляється її вихідна психомірність – «вона психомірна від народження». Іншими словами, особливості, характер людиномірності – це продукт психомірності людини, ступеня її участі.

Висування і обґрунтування ідеї фазової структури гіперсистеми психіки, наявності в ній прижиттєвої фази, вираженою системою психічної реальності, можливості фазових переходів нового типу і для психіки – з одного стану в інший, в тому числі і без втручання ззовні, суміщення (а також участі або просто присутності) фрагментів «колишніх» психічних реальностей з наявними зараз – наскрізні канали, трубочки самоорганізації – все це відкриває можливість формування, на наш погляд, більш гармонійного і адекватного ставлення до психіки людини і її мислення, когнітивної сфері, свідомості, розуму, тощо.

У психосинергетичному розумінні психіка у прижиттєвій фазі розглядається як специфічна реальність, що виражена сукупністю динамічних станів в різних формах і масштабах, на різних рівнях, в тому числі – інформаційно-(ментально) емоційному рівні (прижиттєва фаза), рівні живого. Це дозволяє розглядати, наприклад, мислення і когнітивну сферу з позиції тих же концептуальних і методологічних підстав. До теперішнього часу вже є теоретичні і практичні роботи в сфері природознавства – біології, фізики живого, медицини, і сфері гуманітарних наук, які демонструють загальні механізми самоорганізації і її типів, що простежуються в ментальних і матеріальних (нервова система, мозок, згортання крові) об'єктах дослідження живого [Ф. І. Атауллаханов, 2016 року; 2020 та ін.].

Одним з ключових понять в цьому випадку стає «стан» як «умова», («гранична умова» за І. Пригожиним) суть якого в тому, що постійна зміна одного або групи станів створює

картину нелінійної динаміки психічних (розумових, ментальних, когнітивних) процесів. Дана сукупність різних видів (фаз) енергії, матерії і розуму функціонує як складна відкрита нелінійна система відповідного масштабу і стану, в тому числі ступеня участі її складових, що супроводжується появою дисипативних структур на різних її рівнях, в різних масштабах. Наприклад, на рівні пізнавальної інформаційної діяльності (мислення, когнітивна сфера), або на енергетичному рівні, коли енергія виступає функцією системи, відповідно до позиції І. Пригожина, і супроводжується виникненням станів нерівноваги як фазових перехідних станів і як різновиду порядку. Дисипативна структура, породжена надскладним психічним середовищем, висловлює/являє собою думку, яка за визначенням таких середовищ може бути складніше самого середовища, яке її породило.

З концептуальних позицій психосинергетики допускається, що психіка може мати безліч форм вираження (прояви) на різних фазах, масштабах і рівнях. Тому вона може приймати певну форму в певних умовах під впливом взаємних впливів і протидій (тяжіння і відштовхування) складових її в певній фазі і на певному рівні видів матерії і їх станів, включаючи дальнюдію. Ця система сил може бути як в рівноважному, так і в нерівноважному, і в край нерівноважному стані, що і виражає створення сприятливих нерівноважних умов або посилення їх. Одним з аргументів на користь застосування до розуміння психіки положення про рівноважність і нерівноважність (у будь-якому випадку у прижиттєвій фазі в поєднанні з функціонуванням живого мозку) послужила досить обґрунтована в ХХ столітті у біофізиці точка зору про натрієво-калієву проникність мембрани і зміну рівноважного стану цього процесу як біохімічного (матеріального) відображення перебігу думки людини, роботи її психіки. Однак відповідно до психосинергетичного трактування психіки як специфічного природного яви-

ща, запропоновано було психіку розглядати не тільки в жорсткому зв'язку з функціонуванням мозку людини, її нервової системи або організму, тобто тільки на організменому біологічному рівні, але також в більш широкому сенсі, тобто включаючи і позаорганізменний рівень (поза-або до- і післяжиттєві фази гіперсистеми) – культуру, наприклад. Адже носієм психіки, інформації, мислення і навіть життя, дійсно, може бути все що завгодно, а не тільки білкова основа. Крім того, твори культури – книги, картини, партитури є інформаційно-матеріальною формою продукту психічної (творчої) діяльності. 169а У такому розумінні психіку більш продуктивним стає поняття «суб'єктивної реальності» (Дубровський, 1988), співвідносне з конкретним індивідом, періодом його реального життя у взаємозв'язку з соціальними і культурними, екологічними умовами (середовищем). Те ж саможна сказати про поняття «неявна суб'єктивність», що інтерпретується С. С. Абрамовим (1991) як опосередковано дана сфера суб'єктивної реальності, «яка, з одного боку, не збігається з поза- і незалежно від людини існуючої об'єктивною реальністю, а з іншого – не тотожна людській свідомості», її мисленням, когнітивної сфери [С. С. Абрамов, 1991, с. 192].

Таким чином, з одного боку, було виявлено до початку 90-х рр., що існує суперечність термінологічного і предметно-наукового характеру, з іншого – природничо-наукового, з третьої – загальнонаукового, методологічного. Це показало, що «вивчення людини в нескінченно різноманітних системних суперечливих якостях» без попередньої розробки єдиної методології дослідження і без створення, нехай робочої, але єдиної концептуальної бази призвело в комплексі до незгодженого проникнення природничих структур у гуманітарні [А. В. Брушлинський, 1990, с. 3]. Але все це тільки підкреслювало актуальність розгляду психіки людини, її мислення, когнітивної сфери особистості з загальнонаукових позицій

як складного цілого, цілісного об'єкта дослідження з позиції нелінійного синтезу знань, синергіза, а не просто нехай і як багатоаспектного міждисциплінарного їх розгляду, але в частінонаукових планах. Інакше фахівці як і раніше змушені були б кожен раз оперувати лише одностороннім поданням про досліджуваний об'єкт подібного рівня складності.

Одну зі спроб вирішення проблеми гуманітарного характеру з позицій, прийнятих в природничих науках, використовуючи уявлення про самоорганізацію (або синергетику), зробив в кінці 80-х рр. Н. Моїсеєв.

Все це в цілому дозволило нам ставити питання про зміну методології дослідження психіки, говорити, наприклад, про нейрологічний рівень функціонування психіки як систему, що самоорганізується і як на одному з рівнів в рамках деякого цілісного уявлення про надскладний синергетичний об'єкт, запропонувавши відповідну концептуальну базу і теорію (див. вище).

Ще одним джерелом можливості реалізації ідеї і розробки цілісного трансдисциплінарного підходу на основі нелінійного синтезу знань, синергіза, злиття природничо-наукової, гуманітарної, соціогуманітарної, медичної, техно-технологічної та цифровізаційної складових при розгляді питань функціонування системи психіки людини і переходу на позиції синергіза, її розгляду як гіперсистеми синергетичного порядку з'явилися уявлення про самоорганізацію в роботі мозку людини і її організму в цілому і власне теорія самоорганізації у синергетиці [Г. Хакен, 1991; Г. Хакен, 2001].

Традиційно довгий час вважалося, що природниче розуміння природи мозку і принципів, які керують його функціонуванням, з позиції матеріалістичних поглядів, дає розгляд сприйняття, навчання і інших розумових функцій як нейробіологічних процесів. В даному напрямку в другій половині ХХ століття з'явилася чимало інформації про властивості ней-

ронів (нервових клітин) і складних молекул, від яких залежать реакції нейронів. Експериментальною психологією і клінічною неврологією були отримані дані про поведінку, особливості функціонування таких психічних здібностей, як зорове сприйняття і пам'ять.

Це допомогло зробити ще один крок до природничого розуміння функцій і механізмів здійснення цих процесів, до отримання відповіді на питання: як людина пізнає світ, як вона бачить і думає.

Відзначимо, однак, що всі названі позиції не виходили за межі організменого рівня, тобто функціонування організму при житті індивіда, і теорії відображення або системного підходу.

Крім природничої складової в розвиток знань про людину, її психіку і мозку в цей же період вклинилися і технічні науки. Цими науками мозок розглядався як свого роду обчислювальна машина, в якій нейрони відіграють роль основних елементів, взаємопов'язаних межу собою і утворюють мережі і системи, що забезпечують процеси уявлення, перетворення і зберігання інформації. Вважалося, що труднощі викликає лише питання про те, яка саме це машина, тому що мозок не працює за принципами послідовної обробки цифрової інформації, не оперує жорсткими зв'язками і блоками пам'яті як Неймановські комп'ютери [П. С. Черчленд, 1988, с. 98]. Тому передбачалося, що елементи мозку є скоріше аналоговими, ніж цифровими, що мозок захищений щодо збоїв і змінюється в міру набуття знань, а інформація, ймовірно, зберігається і обробляється в одних і тих же його ділянках. На думку прихильників цього напряму, мозок можна віднести до класу паралельних комп'ютерів, тобто в ньому одночасно відбувається велике число взаємодій по безлічі каналів. В умовах же природного відбору, в яких мозок формувався, перевага віддавалася швидким, хоча і приблизними рішеннями, а не точним, але повільним. Технічними науками незабаром була зроблена спроба створити мо-

делі нейронних мереж (моделі розміщеної паралельної обробки даних), в яких є елементи, подібні нейронам, лінії зв'язку, подібні аксонам (довгим відростках, за якими надсилаються нервові імпульси) і навантаження на лініях зв'язку, подібні синапсам (місцям контакту нейронів). Результатом стало велике відкриття: модельні мережі можуть «навчатися» – виявляти загальні властивості явищ і переносити їх на нові випадки. Механізмом цього процесу вважалося те, що навантаження в лініях зв'язку, подібних синапсах, можуть все більше і більше модифікуватися. Це і забезпечує поступове наближення до правильної відповіді.

Виходячи з цього, фахівцями було зроблено припущення, що і реально існуючі нервові системи теж повинні навчатися шляхом різних модифікацій синапсів. Однак які саме алгоритми для цього використовуються в мозку, на той момент було невідомо.

На думку фахівців, в 80-ті рр. успіхи нейробіології розумової життя, неврології та інформатики обнадіювали і дозволяли розпочати формування нової теорії про розум, про те, що значить пізнавати і усвідомлювати своє існування, що означає бути людиною.

На початку 90-х рр. дана позиція асоціювалася нами з відомою теорією В. І. Вернадського про ноосферу, сферу розуму. В такому аспекті було поставлено питання про необхідність нової комплексної науки – НООЛОГІЇ, яка увібрала б у себе як гуманітарну, так і природничо-наукову і технічну складові, сформувавши базові уявлення про психіку і мислення, когнітивну сферу на новій методологічній основі, включаючи названі аспекти як компоненти цілого [І. В. Єршова-Бабенко, 1992].

На користь актуальності ноології як науки про розум людини, про психіку говорив цілий ряд аргументів. Більш того, вже тоді можна було констатувати певні факти, які свідчили про те, що процес формування ноології вже почався. До подібних

фактів були віднесені думки про інтегративність об'єкта досліджень – людини [С. П. Ситько, 1986, с. 6], про необхідність опори на системний підхід у пізнанні психічної реальності, і взагалі введення в актив поняття «психічна реальність» замість або поряд з поняттям «психічна діяльність», яке використовувалось раніше, про необхідність не просто комплексного підходу до людини, а розгляду її як системи, що самоорганізується [Б. Ф. Ломов, 1989], тобто з позиції системи певного класу.

Надалі ця асоціація незалежно отримала глибокий розвиток у поглядах українського генетика, академіка В. А. Кордюма [2001; 2006] – Ноосферна Свідомість, Ноосферна Криза.

До початку 90-х рр. ХХ ст. визрів перехід до дослідження психіки і психомірних середовищ (мислення, когнітивна сфера особистості) з позицій постнекласичної науки, теорії самоорганізації, найбільш широко розробленої на той час у синергетиці. Поставлено і досліджено питання про роль самоорганізації в поданні психіки як системи синергетичного порядку і її поведінки з цих же позицій (І. Єршова-Бабенко, 1989-1993). Концептуальні основи постнекласики в цей час простежуються фахівцями в різних часових зонах розвитку наукового знання, демонструється відмінність картин світу в рамках класичного уявлення – обертання планет, незмінність координат і наслідків руху, некласичного – відносність і ймовірність, нарешті, постнекласики – нелінійність і самоорганізація.

Результати досліджень в області коливальних процесів, автокаталізу, біохімії, біофізики, фізики живого, синергетики та ін. дозволили по-новому поглянути на процеси виникнення живих, біологічних систем з неживих, розширили уявлення про саморух матерії і інформації. У філософії та методології науки українським вченим до цього часу було виконано роботу, обґрунтований статус синергетики як загальнонаукової дослідницької програми щодо і об'єктів фізики живого і гуманітарних об'єктів дослідження (Добронравова, 1990).

Це дозволило зробити крок в даному напрямку, сконцентрувавши наші зусилля на розробці психосинергетики, яка прагне до адекватного подання психіки і опису її поведінки як середовища/системи синергетичного порядку в термінах «складна поведінка» і «нерівноважний фазовий перехід нового типу», «нелінійний синтез», «синергіз» і його принципи, що входять в термінологічне поле І. Пригожина (1986), Г. Хакена (1991), А. Самарського і С. Курдюмова (1992). У свою чергу, це дозволило перейти до розгляду складної поведінки психіки людини, при цьому розглянувши і саму психіку як складно (само) організовану систему (середовище) синергетичного порядку.

Отже, як відомо, початковим пунктом виникнення чого б то не було нового при самоорганізації є виникнення цілісності вихідної середовища. Подібна цілісність проявляється в виникненні набору можливостей подальшого вибору за допомогою великомасштабних флуктуацій. Такі флуктуації І. Пригожин і називав причиною нового порядку. Тоді стан нелінійної середовища в критичній точці (ситуація біфуркації), як підкреслює І. Добронравова, природно трактувати як ситуацію виникнення (формування) причини. Таке розуміння дає можливість уникнути парадоксального розгляду подій, подібних крику в горах, як причини виникнення лавини. Утворення нелінійного стану снігового покриву, або розсипи каменів як підстави формування лавини надає випадковій події, такого значення критичної умови випадкового вибору однієї з можливих причин і, відповідно, її дії [І. С. Добронравова, 1990].

Викладене вище уявлення про психіку людини, (в тому числу і наявні досвідчені результати), продемонструвало існування і можливість формування нелінійного синтезу, синергіза складних відкритих нелінійних систем (середовищ), що самоорганізуються, і дозволило розглянути це явище з позиції «ціле в цілому», включаючи цілісність і такі варіанти як «нелінійне

ціле в нелінійному цілому», «ціле-в-цілому», «нелінійне ціле-в-нелінійному цілому». Процеси формування в такому розумінні володіють переміщаючим (або форміруючим) вектором, тобто коли виникає каскад нерівноважних фазових переходів (просторів простору і просторів часу), який може «утримувати» стійкість середовища доти, поки не буде досягнутий рівень деякого достатнього макроцілого/макроцілісності. (Гіпотетично, варіантами подібного процесу і проявами механізму самоорганізації можна вважати зупинку або НЕ зупинку процесу утворення тромбу, описуваного в медицині гемостазу Ф. І. Атауллахановим, а також «режим із загостренням» у фізиці горіння, описуваний А. Самарським і С. Курдюмовим) .

Позначений шлях розвитку методології дослідження психіки людини в напрямку її подання як синергетичного об'єкту, середовища/системи синергетичного порядку в руслі постнекласики і «після постнекласики» дозволив переглянути деякі звичні позиції філософії, методології та психології (інших наук, предмет яких так чи інакше пов'язаний з людиною, її діяльністю, тобто з психомірним середовищами) [І. В. Єршова-Бабенко, 1992 та ін.]. Наприклад, це дозволило вийти за межі теорії відображення і сформулювати нове визначення психіки людини як гіперсистеми синергетичного порядку з фазової структурою, розробити концептуальну модель (філософську категорію, принцип) «ціле-в-цілому» і її варіанти.

Розвиток уявлень про відкриту нелінійну поведінку психіки людини, що самоорганізується, як вираження нелінійного синтезу і синергіза, та їх принципів, стає гостро актуальним в умовах небаченого раніше прискорення соціальних змін, які зафіксовані теоретично, експериментально і в психомірних реакціях індивіда та соціуму.

Зокрема, стало зрозумілим, що людині необхідно відмовитися від своїх агресивних позицій не тільки по відношенню до зовнішнього світу, тобто від прагнення до переробки зовніш-

нього світу, не уявляючи наслідків цієї переробки, тому що це вже призвело до досить небезпечних наслідків і ситуація продовжує стрімко погіршуватися, поглиблюючи її кризовість у макромасштабі існування цивілізації. Сьогодні людині потрібно, що на наш погляд, відмовитися від своїх агресивних позицій по відношенню до свого власного внутрішнього світу, від дій, про наслідки яких ніхто навіть не здогадується, тому що саме це приводить до створення попередньої ситуації. Йдеться тепер про нове гасло перших десятиліть ХХ ст. – про людський ресурс. Багатьма дослідниками констатується погіршення психічного стану населення і, як наслідок, стану здоров'я.

Звертаючись до початку 90-х рр. ХХ ст., підкреслимо, що у філософії і методології науки в цілому відбулися і продовжують відбуватися істотні, кардинальні зміни світоглядного, методологічного і техно-технологічного характеру. Це виразилося, наприклад, в переоцінці класичної гносеології і переході до пост- і «після постнекласичної» методології, зрушення у ментальній і духовній сферах суспільства, в зафіксованому термінологічно входженню в якісно новий, постнекласичний етап розвитку науки (термін В. І. Стьопіна), в «століття біфуркації» (термін Е. Ласло, 1989), в період «після постнекласики».

З іншого боку, контекст цього аналізу – прагнення до нелінійного синтезу і синергізу філософських і методологічних наукових позицій другої половини ХХ ст. – показав необхідність розробки іншого, по можливості більш адекватного, уявлення про психіку людини, зокрема з нових позицій наукової школи⁸ психосинергетики, довів методологічну обмеженість традиційної відбивної концепції розуміння психіки. Стало зрозуміло, що такий складне явище, як психіка людини, вимагає не

8. Наукова школа – оформлена система наукових поглядів, а також наукове співтовариство, що дотримується цих поглядів. Формування наукової школи відбувається під впливом лідера, ерудиція, коло інтересів і стиль роботи якого мають визначальне значення для залучення нових співробітників.

тільки нової теорії, а й пошуку єдиних концептуальних основ для більш адекватного розуміння світу і людини, системи їх відносин як цілісностей, що самоорганізуються, тобто цілісностей певного класу/типу.

Список литературы к главе I:

1. Абрамов С. С. 1991. Неявная субъективность (Опыт философского исследования). Томск, 208 с.
2. Астафьева О. Н. 2002. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов: возможности и пределы. М.: изд-во МГИДА, 295 с.
3. Ахромеева Т. С., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г., Самарский А. А. 1992. Нестационарные структуры и диффузионный хаос. М.: Наука, 360 с.
4. Бажанов, В., Шольц, Р. (ред.). 2015. Трансдисциплинарность в философии и науке. Подходы. Проблемы. Перспективы. М.: Навигатор, 564 с.
5. Баранцев Р. Г. 2005. Становление тринитарного мышления. М. – Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 124 с.
6. Бевзенко Л. Д. 2002. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. К.: ИС НАНУ, 437 с.
7. Берестецкая Т. А., Ершова-Бабенко И. В. 1993. Специфика методологического обеспечения современных технологий высшего образования // Методология исследования психики как синергетического объекта. – Одесса : ОДЭКОМ, 124 с.
8. Блум Ф., Лейзерсон А., Хофедер Л. 1998. Мозг, разум и поведение. М.: Мир, 247 с.
9. Богатая, Л. Н. 2015. Трансдисциплинарность: постнеклассический ракурс рецепции, *Філософія освіти*, 16(1), с. 168-182.
10. Брушлинский А. В., Поликарпов В. А. 1990. Мышление и общение. Минск: Университетское образование, 214 с.
11. Бутылин А. А., Филиппова А. Е., Шахиджанов С. С., Атаулланов Ф. И. Патологии системы комплемента // Вопросы гематологии/онкологии и иммунопатологии в педиатрии. Т.19., №1, с. 131-138.
12. Добронравова, И. С. 1990. Синергетика: становление нелинейного мышления. К.: Вид-во «Либідь», 149 с.
13. Добронравова, И. С. 2015. Багатоваріантність майбутнього та людська свобода: синергетичний погляд. Курбасівські читання. Фе-

стиваль науки. Футурологічне Вісник центру театрознавства імені Леся Курбаса. с. 6-19.

14. Добронравова, И. С. 2017. Нелинейное и сложное мышление. Практическая философия науки. Сумы: Университетская книга, с. 92-101.

15. Дубровский Д. И. 1983. Проблема идеального. М.: Мысль, 230 с.

16. Ершова-Бабенко И. В. 1986. Формирование методики смыслового структурирования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук/ИРЯ им. А. С. Пушкина. М., 24 с.

17. Ершова-Бабенко И. В., Ткачук И. А., Мирошниченко Е. А. 1991. Методические указания к обучению чтению и говорению с использованием методики семантического сжатия информации. Одесса : ОПИ, 30 с.

18. Ершова-Бабенко И. В. 1991. Вопросы научного осмысления и обоснования синергетического подхода к исследованию психики./И. В. Ершова- Бабенко. – Одесса : ОПИ, с. 71-80.

19. Ершова-Бабенко И. В. 1992. Методология исследования психики как синергетического объекта. Монография. Одесса: ОДЭ-КОМ, 124 с.

20. Ершова-Бабенко И. В. 1993. Методология исследования психики как синергетического объекта : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. філософія науки и техники : 09.00.08/И. В. Ершова-Бабенко. К., 124 с.

21. Ершова-Бабенко И. В. 1998. Психика–гиперсистема. Одесса, 432 с.

22. Ершова-Бабенко И. В. 2001. Фундаментальные методологические положения психики человека. Ст. 1, 2. // Перспективы. No 1(13) ; No2 (14). с. 32-38 ; с. 67-72.

23. Ершова-Бабенко И. В. 2001. Авторский метод «Creative Power» («Создающая сила») в ходе специального курса занятий со студентами медицинского университета (опыт разработки и апробация) // Актуальні питання міжнародного співробітництва та навчання іноземних громадян у вищих навчальних закладах України : пошуки, знахідки, перспективи : матеріали відкритого наук.–метод. семінару. Сумы, с. 105-113.

24. Ершова-Бабенко И. В. 2002. Поиск новой концепции болезни в свете мировоззренческих и методологических изменений в науке 2-й половине XX столетия/И. В. Ершова–Бабенко // Социальные технологии. No 19, с. 79-81.

25. Ершова-Бабенко И. В., Запорожан В.Н. 2003. Каким хотелось бы видеть высшее образование в Украине XXI века // Проблемы высшей школы. No 3. с. 3-33.

26. Ершова-Бабенко И.В. 2005. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности (концептуальная модель). В.: NOVA KNIGA. 368 с.

27. Ершова-Бабенко И.В. 2006. Психосинергетические основания концептуально-стратегической модели высшего образования // Філософія освіти. Київ: Майстер-клас, №2(4), с.24-33.

28. Ершова-Бабенко И. В. 2006. Психосинергетическая концепция системы высшего образования. (Философско-методологические и научно- теоретические основания образования для устойчивого развития. Психосинергетика и система высшего образования) // Наука и образование в интересах устойчивого развития : материалы V Междунар. симп., 6–7 апр. 2006 года. М. ; Зеленоград : МГИДА, с. 98-106.

29. Ершова-Бабенко И.В., Топор В.П., Решетняк В.В. 2008. Проблема психологической реабилитации при политравме // Медицина. No 3 (21), с. 21-26.

30. Ершова-Бабенко И. В. 2008. Методологические проблемы разработки теории психики в русле постнеклассических практик // Постнеклассические практики : определение : материалы Междунар. междисциплинар. семинара. М. : МАКС Пресс, с. 226-236.

31. Ершова-Бабенко И. В. 2009. Психомерные среды в контексте психосинергетики и их роль в постнеклассическом понимании социума – нелинейное целое в нелинейном целом // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. – М. : Прогресс – Традиция, с. 314-327.

32. Ершова-Бабенко И. В. 2009. Методология психосинергетики в постнеклассических исследованиях агрессивности человекомерной среды // Постнеклассические практики и социокультурные трансформации : материалы VI Междунар. междисциплинар.

семинара/под. общ. ред. О. Н. Астафьевой. – М. : МАКС Пресс, с. 135-140.

33. Ершова-Бабенко И. В. 2011. Постнеклассическая парадигма, психосинергетика и методология меж- и трансдисциплинарных исследований в травматологии при политравме (на примерах травм с диффузным характером повреждений) // Конструирование человека: сборник трудов IV Всероссийской научной конференции с международным участием: В 2 т. Т. 2. Томск: Издательство Томского государственного педагогического университета, с. 27-36.

34. Ершова-Бабенко И. В. 2011а. Концептуальная модель психосинергетики «целое в целом» в исследовании уровня психоэмоционального напряжения. Ценностные аспекты и психосоматическая медицина // Философские проблемы биологии и медицины : нормативное дискрептивное : сб ст. М. : Изд-во «Принтберри», Вып. 5, с. 250-252.

35. Ершова-Бабенко И. В. 2011б. Психосинергетическая концепция ценностной сферы личности. Проблема личностной политравмы в свете постнеклассики // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Психологія. вип. 11, ч. 2. с. 54-63.

36. Ершова-Бабенко І. В., Медянова О. В. 2012. Інноваційні технології формування сучасного науковця за методом «Створююча сила» // Впровадження нових технологій за кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВМ(Ф)НЗ III-IV рівнів акредитації : матеріали Всеукр. наук. навч.-метод. конф. присвяч. 55-річчю Тернопільск. держ. мед. ун-ту, (Тернопіль, 26-27 трав. 2012 р.). Тернопіль : ТДМУ, с.530-531.

37. Ершова-Бабенко И. В. 2015. Психосинергетика. Херсон: изд-во «Гринь Д. С.», 488 с.

38. Ершова-Бабенко И. В. 2016. Сложное поведение психики и сознания – явление неравновесного фазового перехода в макромасштабных условиях с позиций психосинергетической теории психики // Постнеклассическое знание и наследие И. Пригожина: Вопросы мышления и познания : Материалы XII Международных Пригожинских чтений (17 сентября 2015 г. – 25 января 2016 г. – 26 мая 2016 г., Одесса)/ Одесск. нац. мед. ун-т и др. ; ред. кол. : докт. фи- лос. наук И. В. Ершова-Бабенко (отв. ред.) и др. Одесса : Печатный дом, с.10-22.

39. Ершова-Бабенко И. В. 2019а. Гипертеория «brain-psyche-mind/consiousness» – постнеклассическое общее решение проблемы и методология исследования психомерности // *Norwegian Journal of development of the International Science*. Vol.3, No.29 – с. 45-50
40. Ершова-Бабенко И.В. 2019б. Целостность и исходная «гибридность» гиперсистемы «brain-psyche-mind/consiousness». Методология исследования // *Norwegian Journal of development of the International Science*. Vol.2, No.31 – с. 58-64.
41. Yershova-Babenko I. V. 2020. Psychosynergetic Foundations of the Educational Process in the New Social Conditions of Preparation of English-Speaking Medical Students // *International Journal of Arts and Social Science*. Vol.3. Issue 4 (July, 2020), pp. 8-14.
42. Ершова-Бабенко И.В. 2020. Проблема новой научной картины мира. Мир «цифры» и «цифро-субъекта»// *Norwegian Journal of development of the International Science*. Vol.4, No.44 – с.60-67.
43. Запорожан В. Н., Ершова-Бабенко И. В. 2003. Культура нелинейного мышления (Какой хотелось бы видеть систему высшего образования в Украине XXI века? Концептуальная модель) // *Проблемы высшего образования АПН Украины*. No 2, с. 74-87.
44. Захаров П. Н., Аржаник В. К., Ульянов Е. В., Гудимчук Н. Б., Атауллаханов Ф. И. 2016. Микротрубочка -динамически нестабильный биополимер со спонтанными переключениями между фазовыми состояниями // *Успехи физических наук*. Т. 186.№8, с.853-868.
45. Каган М. С. 1988. Синергетика и культурология // *Синергетика и методы науки*. СПб.: изд-во СПбГУ, с.201-219.
46. Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. 1997. Синергетика и прогнозы будущего. М.: URSS, 286 с.
47. Киященко, Л. П. 2006. Феномен трансдисциплинарности – опыт философского анализа. *Santalka. Filosofija*. Т. 14, с. 17-37.
48. Князева, Е. Н. 2011. Трансдисциплинарные стратегии исследования. *Вестник Томского государственного педагогического университета*, 10 (112), с.193-201.
49. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. 1992. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным // *Вопросы философии*. № 12, с.3-20.
50. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. 1994. Законы эволюции и самоорганизация сложных систем. М.: Мир, 336 с.

51. Кордюм В. А. 2001. Биоэтика – ее прошлое, настоящее и будущее // Практическая философия. №3. 2000, №4. 2001, с. 5-20.
52. Кордюм В. 2006. Наша «шагреновая кожа» — это наша проблема. Нам ее решать. К. : Логос, 264 с.
53. Кривцова Н. В. 2016. Психологические детерминанты самореализации личности исследователя // Наука і освіта. № 2-3, с.196-206.
54. Кривцова Н. В. 2018. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. псих. Наук, Одеса, 23 с.
55. Ломов Б. Ф. 1989. Системный подход и проблема детерминизма в психологии // Психологический журнал. 10. No 4. с. 19-33.
56. Малинецкий Г. Г., Потапов А. В. 2006. Современные проблемы нелинейной динамики. М.: КомКнига, 336 с.
57. Николис Г., Пригожин И. 1979. Самоорганизация в неравновесных системах. М.: Мир, 512 с.
58. Николис Г., Пригожин И. 1990. Познание сложного. Введение. М. Мир, 342 с.
59. Платонов К.К. 1984. Краткий словарь системы психологических понятий. М.: Высшая школа, 179с.
60. Пригожин, И. Р., Стенгерс, И. 1986. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. М.: Прогресс, 432 с.
61. Пригожин И., Стенгерс И. 1994. Время, хаос, квант. М.: Прогресс, 266 с.
62. Пригожин И. 1991. Философия нестабильности. Вопросы философии №6. с. 46-52.
63. Пригожин И. 2001. Конец определенности: Время, хаос и новые законы природы. М.: Эдиториал УРСС, 216 с.
64. Пригожин И., Кондепуди, К. 2009. Современная термодинамика. От тепловых двигателей до диссипативных структур. М.: Мир, 461 с.
65. Самарский А. А., Галактионов В. А., Курдюмов С. П., Михайлов А. П. 1987. Режимы с обострением в задачах для квазилинейных параболических уравнений. М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. Лит., 480 с.
66. Семенова А. В. 2009. Теоретичні і методичні засади застосу-

вання парадигмального моделювання у професійній підготовці майбутніх вчителів. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, спец. 13.00.04. Тернопіль, 22 с.

67. Ситько С. П., Андреев Е. А., Добронравова И. С. 1989. Проблемы физических оснований целостности самоорганизующихся систем // Идея гармонии в научной картине мира, Киев, Наукова думка, с. 108-121.

68. Степин В. С. 2000. Теоретическое знание. М.: Прогресс-Традиция, 743 с.

69. Тоффлер Э. Наука и изменение. Предисловие // Пригожин, И. Р., Стенгерс, И. 1986. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: Мир, с. 11-33.

70. Фрейд З. 1991. Введение в психоанализ. Лекции. М.: Наука, 456 с.

71. Хакен, Г. 1991. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам. М.: Мир, 240 с.

72. Хакен, Г. 2001. Принципы работы головного мозга: синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. М.: Per se., 353 с.

73. Чернавский Д. 2001. Синергетика и информация. Динамическая теория хаоса, М.: Наука, 205 с.

74. Черчлэнд П. С. 1988. От идей Декарта к моделированию мозга // В мире науки. № 9. с. 98-116.

75. Haken, H. 1977. Synergetics. An Introduction Nonequilibrium Phase Transitions and Self-Organization in Physics. Berlin: Springer. 371 p.

76. Nicolescu, B. 2006. TRANSDISCIPLINARITY – PAST, PRESENT AND FUTURE. *Reshapingsciences, policies and practices for endogenous sustainable development*, pp. 142-166. Available: [http://basarab-nicolescu.fr/ Docs_articles/ Worldviews2006.htm#_ftn1](http://basarab-nicolescu.fr/Docs_articles/Worldviews2006.htm#_ftn1)

77. Piaget, J. 1972. L`epistemologie des relations interdisciplinaires //L. Apostel, G. Berger, A. Briggs, and G. Michaud (ed). *Interdisciplinarity: problems of teaching and research in universities*. Paris, 127-139.

РОЗДІЛ II. ПСИХОМІРНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОСИНЕРГЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

2.1. Категорія «самоорганізація» в соціально-гуманітарному знанні

У сучасну епоху глобальних змін і трансформацій, руйнування минулих і становлення нових шляхів взаємодії людини, суспільства і природи, актуальними стають питання співвідношення організації та самоорганізації, хаосу і порядку на різних рівнях соціально-культурного буття людини і суспільства. Це дозволяє актуалізувати різні теоретичні моделі соціального розвитку, в яких представлений соціально-філософський аналіз складних систем, що самоорганізуються, якими є сьгодні антропо-соціо-культурні системи.

Самоорганізація є невід'ємним елементом категоріально-понятійного поля соціально-гуманітарної сфери постнекласичної науки (постнекласики), філософії та методології науки, що виражає еволюцію наукових уявлень про самоорганізовані складні середовища і системи та методологію їх дослідження. Поняття «самоорганізація» в колі базових понять соціо-гуманітарної сфери постнекласики стало у сучасній науковій картині світу характеризувати також людиномірні системи/середовища, і виступати механізмом регуляції дій людини в суспільстві. До числа таких середовищ/систем в постнекласиці відносять соціальні, інформаційні, біологічні, фізичні і хімічні середовища, культуру, час, психіку людини, зокрема особистість і її сфери: творчість, мислення (когнітивні процеси) та ін.

Найбільш яскраво зміст самоорганізації як базового явища наукової картини світу виражає себе у соціально-гуманітарній сфері – самоорганізація особистості людини, соціального і

психічного проявів в її поведінці, а також соціальна самоорганізація у суспільстві і культурі. Самоорганізація належить до понять широко застосовуваних у синергетиці (психосинергетиці, соціосинергетиці) і входить у категоріально-методологічний арсенал синергетичних досліджень особистості, суспільства і культури. По суті, воно виявляється одним з основних понять, що описують нове синергетичне бачення світу, людини і суспільства. У поєднанні з часовою складовою «принцип упорядкування через флуктуації» пропонується «розглядати у тісному зв'язку з принципом історизму, який вперше зайняв таке важливе місце у фізичних і хімічних теоріях. Його введення зближує фізико-хімічні та біологічні науки в їх методологічних засадах... Більш загальний його розгляд у зв'язку з природничим освоєнням процесів самоорганізації буде можливим, на наш погляд, дещо пізніше, коли синергетика як загальнонаукова дослідницька програма вивчення процесів самоорганізації просунеться далі по шляху свого формування» [І. С. Добронравова, 1990, с. 125].

Г. Хакен, визначаючи синергетику, спочатку співвідносив її з теорією самоорганізації, «корисно мати яке-небудь доцільне визначення самоорганізації. Ми називаємо систему самоорганізуючою, якщо вона без специфічного впливу зовні набуває певної просторової, часової та функціональної структури. Під специфічним впливом ми розуміємо такий, який нав'язує системі структуру чи функціонування. У разі самоорганізації система відчуває неспецифічний вплив» [Г. Хакен, 1991, с. 28-29]. Німецький вчений, незважаючи на свою природничо-наукову діяльність (дослідження лазерного випромінювання тощо), тим не менше, вважав, що теорія самоорганізації має пряме застосування у сфері соціальних і гуманітарних наук. Про це свідчить його робота «Суспільство, що самоорганізується» (1995), в якій Г. Хакен намагався зробити нарис основних рис і характеристик самоорганізуючого суспільства. Тому, цілком

необхідними у такому випадку постають уявлення про самоорганізацію, які допомагають встановити, коли і де потрібне у суспільстві державне регулювання, організація, а коли і де ці форми можуть бути заміненими самоорганізацією.

Власне, робота Г. Хакена покликана скоріше окреслити напрям і вектор соціальної теорії самоорганізації, метою якої є науково обґрунтоване і доведене знання про те, як збалансувати інтереси людей та інтереси суспільства. Які сфери життя суспільства (політична, економічна, культурна, правова тощо) і якою мірою можуть бути регульованими державою, а де можна допустити дерегулювання. Крім того, існує безліч питань, пов'язаних з діяльністю ЗМІ та Інтернету в формуванні політичної волі у суспільстві: як буде відбуватись у смислі самоорганізації «структурування різноманіття думок»? Як відбуватиметься в умовах самоорганізуючого суспільства розвиток університетів, що проводять фундаментальні наукові дослідження? Ці та інші подібні питання представлено німецьким ученим як такі, що потребують свого спеціального вирішення за допомогою соціальної теорії самоорганізації. Крім того, відкритим для дослідження залишається одне із найбільш ключових питань, реалізованих ідей самоорганізуючого суспільства в її деталях, «чи є вона безумовно бажаною» [Г. Хакен, 2009, с. 360].

Слід зазначити, що і в бельгійській синергетичній школі існував інтерес її фундаторів до соціальних і гуманітарних проблем, пов'язаних із теорією самоорганізації. В роботі І. Р. Пригожина «Мережеве суспільство» [I. Prigogine, 2000], вказувалось, що, на думку автора, існує певна аналогія між мережевим суспільством і процесами самоорганізації у фізиці та хімії. «Справді, ніхто не планував мережеве суспільство та вибух інформації; це показовий випадок стихійного виникнення нових форм суспільства... Мережеве суспільство, звичайно, структура нерівноважна, що виникла як результат недавніх

процесів у інформаційній техніці» [І. Р. Пригожин, 2008, с.25]. Така аналогія, на думку І. Р. Пригожина, цілком правомірна, оскільки і в природі, і в соціальній реальності, ми можемо спостерігати явища, які підпорядковуються загальним характеристикам.

Наприклад, сучасне суспільство уособлює відкриту й нелінійну систему, адже в ньому безліч взаємовпливів і взаємодій індивідів між собою, які відбуваються таким чином, що дії одного впливають на дії іншого. По-друге, для свого розвитку сучасне суспільство неперервно обмінюється інформацією із зовнішнім світом, або зовнішнім середовищем. По-третє, «сучасне суспільство уже сповнене можливих біфуркацій», вчений має на увазі під цим синергетичним терміном те, що певні події, які відбуваються у суспільстві, здаються спочатку незначними, врешті мають важливе історичне значення, яке визначає структуру соціальних змін та шляхи розвитку суспільства.

Але, разом з тим, на думку І. Р. Пригожина, можна виокремити в історії людства періоди таких біфуркацій, які змінили його кардинально – приміром, «біфуркація неоліту», яка набувала різних форм на Заході і Сході, в Америці, приблизно 10 тисяч років тому, що призвело до появи надважливих цивілізаційних інновацій [І. Р. Пригожин, 2008, с. 28]. З іншого боку, існують і певні протиріччя в історії людства, які залишились свого роду «каменями спотикання» для нього. Незважаючи на колосальні успіхи в науковому, культурному, економічному й технічному плані, поряд з тим у сучасному світі ще залишаються такі соціальні явища, як рабство, соціальна нерівність, розрив між багатими й бідними, які почались ще з часів неоліту.

Усвідомлення цих протиріч важливе для аналізу майбутнього розвитку мережевого суспільства, яке є втіленням сучасної біфуркації, що стоїть перед людством. Тому, бельгійський учений ставить безліч питань, що стосуються наслідків такої

біфуркації: чи зможе вона вплинути на соціальну нерівність; що станеться з розривом між багатими й бідними країнами; яким буде доступ до знань і освіти; чи зміниться ставлення до творчості; чи настане, врешті-решт, гармонія між людиною і природою тощо.

Питання, що стосуються сучасної технологічної біфуркації, більш детально розглянуто І. Р. Пригожиним в іншій праці – «Кості ще не кинуті» [I. Prigogine, 2000]. Визначаючи біфуркації в соціальному житті як певні історичні моменти, в яких відбувається кардинальна зміна суспільних орієнтирів, І. Пригожин зазначає, що «ці біфуркації з'являються в особливих точках, в яких траєкторія, за якою рухається система, розділяється на «гілки». Усі гілки рівно можливі, але лише одна з них буде здійснена» [І. Р. Пригожин, 2002, с.15]. Вони складаються із індивідуальних подій – флуктуацій, які, накопичуючись у сукупності, створюють визначену біфуркацію, тобто, на мікроскопічному рівні визначають майбутній розвиток людства. Так, приміром, на думку вченого, революція 1917 року в Росії могла набути різних форм, але певні флуктуації-події – слабкість Тимчасового уряду, радикалізм більшовиків, загальнополітична криза, що виникла через недалекоглядність політики царської влади – призвели до такої історичної форми, яка здійснилась [І. Р. Пригожин, 2002, с. 17].

Відтак, можна розглядати історію людства в цілому як послідовний ланцюг певних біфуркацій, які відбувались у минулому й незмінно будуть відбуватися в майбутньому. І сучасна історична ситуація людства, як зазначає І. Пригожин, якраз і знаходиться в періоді біфуркації, але в періоді, коли вона ще не завершена. Тому, «ми живемо в епоху флуктуацій, коли індивідуальна дія залишається суттєвою» [І. Р. Пригожин, 2002, с. 18]. Кажучи про біфуркацію, що формується, вчений визначає її як таку, в якій усе співвідноситься з інформаційними технологіями (Інтернет, ЗМІ, штучний інтелект, робототехніка),

тому, образом нового типу суспільства, що формується, стає «мережеве суспільство» («networked society»), яке співвідноситься з процесами глобалізації.

Проте, незважаючи на численні спроби схарактеризувати й визначити контури майбутнього розвитку цього суспільства, вжиті багатьма західними інтелектуалами й ученими, та у вищезазначеній роботі вжиті І. Пригожиним, все-таки ще достатньо складно давати визначені прогнози. Тому, І. Пригожин відмовляється від чітких тверджень, залишаючись у сфері питань і сумнівів, постійно підкреслюючи складність поточних проблем і неоднозначність вибору. «Людина, якою вона є сьогодні, зі всіма її проблемами, радостями та печалями, здатна зрозуміти це і зберегти себе в наступних поколіннях. Завдання в тому, щоб знайти вузький шлях між глобалізацією та збереженням культурного плюралізму, між насиллям і політичними методами вирішення проблем, між культурою війни та культурою розуму. Це лягає на нас як важкий тягар відповідальності» [І. Р. Пригожин, 2002, с. 18]. Називаючи в цілому свою позицію оптимістичною, він висловлює надію на майбутній розвиток науки, яка перебуває, на його думку, поки ще на початку свого розвитку. Висуваючи нові цілі й завдання для наукового пошуку, він вважає, що найбільшою загрозою для існування людства є загроза формування «атемпорального суспільства, що втратило пам'ять», адже це означає завершення процесу біфуркації як всякої форми розвитку суспільства [І. Р. Пригожин, 2002, с. 20].

Таким чином, фундатори синергетичного руху (Г. Хакен, І. Пригожин) були біля витоків формування основ теорії самоорганізації в соціальних науках. Їх бачення й розуміння процесів самоорганізації не стосувалось виключно дослідження природних об'єктів, а поширилось і на сферу соціальних явищ і відношень. Їх ідеї стали свого роду фундаментом, на якому уже інші – соціологи, філософи та інші спеціалісти-гу-

манітарії, могли будувати міцну теоретичну основу. Так, крім уже згаданих робіт І. Пригожина, заслуговують на увагу його роздуми про процеси самоорганізації, описані в книгах, виданих у співавторстві з І. Стенгерс і Г. Ніколісом. Зокрема, у праці «Порядок із хаосу», І. Пригожин та І. Стенгерс зазначають, що «людське суспільство уособлює надзвичайно складну структуру, здатну переживати велику кількість біфуркацій, що підтверджується різноманіттям культур, що склалися протягом короткого періоду людської історії. Настільки складні системи є високо чутливими щодо флуктуації» [І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, 1986, с. 276].

Увівши поняття «структурної стійкості», І. Пригожин та І. Стенгерс обґрунтовують ідею переходу соціальної системи з одного стану в інший: якщо у соціальну систему входять нові компоненти, то вони призводять до нового ланцюга реакцій у системі. Однак, якщо соціальна система має ознаки стійкості, то перехід до нового стану не відбувається, оскільки система в цілому не змінюється, але зберігає стійкість. Тому, нові компоненти з часом нівелюються. Проте, якщо соціальна система нестійка, то ці зміни (флуктуації) здійснюють на неї вирішальний вплив, соціальна система починає змінюватися, перелаштовуватися на новий режим функціонування. Такий перехід, під впливом незначних дій-подій, у книзі отримав назву «порядок через флуктуацію».

В іншій роботі, «Від існуючого до виникаючого», І. Пригожин та Г. Ніколіс показують, що концепт «порядок через флуктуацію» знаходить широке застосування у соціальних науках. Завдяки йому соціальний світ розкривається як світ, у якому немає стійкості, немає заздалегідь передбачених закономірностей. У ньому малі флуктуації можуть бути причиною значних дій: здатні в одній соціальній системі породжувати порядок, а за умови інших обставин і факторів вони призведуть до руйнування системи [І. Р. Пригожин, І. Ніколіс, 2016].

Таким чином, уже на самому початку розвитку синергетики значення і роль процесів самоорганізації в соціально-гуманітарному знанні всіляко підкреслювались її засновниками (І. Пригожин). У цьому сенсі заслуговує уваги оцінка наукової діяльності вченого, в якій акцентується увага на універсальності та цілісності нової синергетичної картини світу, яка ґрунтується на позиціях досліджень процесів самоорганізації в природі і суспільстві. «Еволюція культури, науки і людства, завдяки його науковій і просвітницькій діяльності, сприймається тепер уже як пов'язані між собою... Символами сучасної моделі природи Пригожин уважав образи мистецтва» [Л. М. Васильєва, 2009, с. 32].

Розвиток синергетичних досліджень зумовив появу нових науково-філософських шкіл, в яких почала розвиватися так звана «соціальна синергетика». На пострадянському просторі соціальна синергетика набула свого розвитку як у Росії, так і в Україні. Як зазначають О. М. Астаф'єва та І. С. Добронравова: «становлення соціальної синергетики належить до третього періоду розвитку синергетики – етапу формування концептуального ядра синергетичної парадигми, що охопив широку сферу міждисциплінарних наукових досліджень про процеси генезису порядку з хаосу і становлення хаосу із порядку» [О. М. Астаф'єва, І. С. Добронравова, 2009, с. 665]. Початок цього періоду припадає на 90-ті роки минулого сторіччя, коли синергетика стає одним із методів соціально-гуманітарного пізнання, її принципи впроваджуються в дослідження суспільства, культури і особистості.

У найширшому сенсі з точки зору теорії самоорганізації суспільство (соціальна реальність) постає як нелінійна, особливого типу складна система, в якій стійкість забезпечується відносинами із зовнішнім і внутрішнім середовищами. Але також синергетичні категорії (самоорганізація, хаос, біфуркація, атрактор та ін.) можуть бути використані для аналізу куль-

турних, антропологічних, психологічних і освітніх проблем. «Сьогодні ми знаходимося на шляху до соціосинергетиці або гомосинергетиці. Ми намагаємося побудувати, якщо можна так висловитися, синергетику з людським обличчям. Ми рухаємося до синергетики, яка вміє підходити і знає як підходити до людської культури, до розуміння феномену людини в усіх її різноманітних проявах, до розкриття таємниць людського художньої і наукової творчості, пізнання, здоров'я, освіти, комунікації, вбудовування людини в найближче або більш віддалене соціальне і культурне середовище» [Е. Н. Князева, 2000].

У розробці цього напрямку соціальної синергетики в цей же період беруть участь такі українські філософи як І. Предборська (1995), Л. Бевзенко (2002), Н. Кочубей (2009), Л. Горбунова та ін. Особливістю цього етапу розвитку синергетичних досліджень в Україні є акцент на людину і особливості його психічної діяльності як на вихідному початку соціальної самоорганізації [І. В. Єршова-Бабенко, 1992; 2005; 2015].

Таким чином, аналіз поняття самоорганізації в гуманітарному пізнанні показує, що його застосування і використання було зумовлено розширенням синергетики з галузі природничих наук у галузь гуманітарних і соціогуманітарних. При цьому синергетика отримала статус загальнонаукової дослідницької програми, яка реалізує принципи, норми і ідеали постнекласичного етапу розвитку наукового знання. Розвиток соціальної синергетики і теорії соціальної самоорганізації показало значущість і необхідність застосування синергетичних концептів і моделей для дослідження соціокультурної реальності.

Поняття «самоорганізація» з'явилося спочатку в природничих, а згодом – у гуманітарних науках, у зв'язку із виникненням і розвитком синергетики як нової теорії самоорганізації у західноєвропейській науці та філософії кінця ХХ століття. Засновники синергетики, Г. Хакен та І. Р. Пригожин, виявили ряд процесів, які вони назвали «процесами самоорганізації», в

об'єктах і явищах фізичних і біологічних наук, а також, у соціологічних, космологічних, психологічних науках. Такі процеси виявились складовими певного типу, які мали складну структуру, взаємодіяли із середовищем, яке їх оточувало, а також були нестійкими чи нерівноважними. На думку Г. Хакена, І. Р. Пригожина та інших західних учених, процеси самоорганізації мають універсальний характер, адже самоорганізація є складовою всіх відкритих систем, що саморозвиваються (Г. Хакен), або так званих дисипативних систем (І. Р. Пригожин). Інакше кажучи, було виявлено, що вона, крім того, є властивістю антропосоціокультурних систем, які є об'єктом вивчення соціально-гуманітарних наук (соціологія, психологія, історія, філософія, культурологія тощо), тобто – є самоорганізація суспільства, культури, людини, її психіки, різноманітних видів її діяльності. Ці роботи мали істотний вплив на формування вітчизняної синергетичної наукової і філософської школи, результатом чого стало створення у 2002 р. Українського синергетичного товариства, ініційоване І. С. Добронравовою, яка є його незмінною головою (Київ), також виникли Одеське (голова І. Єршова-Бабенко) та інших відділення. (Всього в цей період в Україні було створено 12 відділень синергетичного суспільства, а перша заява про себе психосинергетики відбулося у 1989-1994 рр. В Одеському політехнічному інституті на конференції, і в Інституті філософії Академії наук України при захисті докторської дисертації «Методологія дослідження психіки як синергетичного об'єкта»).

Істотний вплив робіт німецьких і бельгійських вчених (їх наукових шкіл) виразився у формуванні синергетичних шкіл в пострадянських республіках. Так, в Росії формування синергетики заявило про себе вже на 1-му синергетичному Форумі, який відбувся в січні 1996 р. Тут її розвиток був пов'язаний з такими іменами як О. Н. Астаф'єва (2004), В. І. Аршинов (1996), Т. З. Ахромєєва (1992), М. А. Басін (2006), П. В. Бран-

ський, В. Г. Буданов (2007), В. В. Василькова (1999), С. М. Каган (2004), Л. П. Киященко (2001), О. М. Князева (1994), С. П. Курдюмов (1992), В. П. Романов (2001), Г. Г. Малинецький (1992), А. А. Самарський (1992; 1997), Я. І. Свірський (2009), Д. С. Чернавський (2001) та ін.

Проблема самоорганізації в соціально-гуманітарному знанні висвітлювалася в різних аспектах у вітчизняній науково-філософській літературі. Так, І. С. Добронравова (1990) стала автором однієї з перших робіт із синергетики в Україні, в якій представлена ідея синергетики як загальнонаукової дослідницької програми, яка об'єднує природниче знання і фізику живого. У цій роботі були викладені основні ідеї і принципи синергетики, а також обґрунтовано її застосування в різних дисциплінах, в тому числі і в соціально-гуманітарних. Майже відразу вийшла робота іншого українського філософа І. В. Єршової-Бабенко (1992), що відкрила гуманітарний аспект синергетики, її можливості в методології дослідження психіки людини, її мислення, особистості, сприйняття, в рішенні проблем освіти з позицій синергетики. Уже в 1995 р. І. М. Предборська (Київ) продемонструвала можливості синергетики в соціальній філософії. І, нарешті, в 2002 році українським соціологом Л. Д. Бевзенко запропонована самоорганізаційна модель соціальних змін, яка включала в себе опис процесу самоорганізації суспільства в період кризи і соціальних потрясінь. Надалі за допомогою цієї моделі були інтерпретовані важливі теоретичні завдання соціальної філософії: становлення України як політичної нації (Г. О. Нестеренко), формування українського етносу (М. В. Поздняков) та ін. Крім того, теорія самоорганізації була застосована до пояснення сучасних соціально-політичних подій, які мали місце в Україні, (вибори в органи влади, соціальні революції 2004, 2013 рр. тощо), про що свідчать роботи (І. С. Добронравової, Л. Фінкеля, Л. Д. Бевзенко).

Пізніше до кінця 2000-х і в 2010-х рр. з'явилося досить ве-

лика кількість робіт, де почала розроблятися особлива синергетична термінологія в контексті соціальних і гуманітарних наук, яка входила в теорію соціальної самоорганізації, в теорію психіки як синергетичного об'єкта, в гіпертеорію «мозок-психіка-розум/свідомість» (І. В. Єршова-Бабенко). З'явилися також різні нові напрямки синергетичних досліджень, які сформували зараз міцну основу для розширення кола проблем, які охоплюються і вирішуються за допомогою синергетики. Так, освітня лінія синергетичних досліджень сформувалася на роботах А. В. Семенової, яка представила концепцію парадигмального моделювання майбутньої професійної підготовки вчителів [О. В. Семенова, Одеса 2009]. Л. С. Горбунова на підставі синергетичних принципів представила нову модель системи вищої освіти – трансформативна освіти для дорослих – яка відповідає викликам теперішнього світу і має перспективи для майбутнього розвитку системи освіти [Л. С. Горбунова, Київ, 2015].

Завдяки роботам М. Нестерової отримала імпульс для подальшого розвитку – когнітивістика, як напрямок, що охоплює сучасні науку, технології та практики з позицій «складнісного» мислення [М. Нестерова, Київ, 2016]. У цьому напрямку також впливовою постає робота Н. В. Кочубей «Синергетичні концепти у нелінійних контекстах: мережі, управління, освіта» (2013), в якій вперше осмислені такі концепти синергетики як «нелінійність», «складність», «нестабільність», «відкритість», «нерівноважність» та інші в якості теоретичної пояснювальної моделі в науковому дискурсі, мережевому, управлінському та освітньому контекстах. Роботи Е. А. Наумкиної стосуються питань формування нового типу мислення – нелінійного (або складного) – заснованого на синергетичному світогляді, яке передбачає коеволюцію суспільства і природи. Розвиток нового типу мислення сприяє переходу до нової освітньої парадигми і до нової «пост-людської епохи» [Е. А. Наумкіна, Суми, 2004; 2018].

З іншого боку, новий виток розвитку відбувається в антропологічному вимірі вітчизняної гуманітаристики, пов'язаному з проблемами культури як особливого самоорганізаційного механізму, що забезпечує збереження людиномірності суспільства через творчу активність людини [І. А. Донікова, Одеса, 2011]. У роботах В. Д. Ханжі показано, що синергетичні концепти дозволяють побудувати концепцію «антропологічного часу» [В. Д. Ханжі, Одеса, 2014]. Також значущість людтомірності в сучасному постнекласичному природничому знанні підкреслюється в дослідженні Ю. М. Мелкова [Ю. М. Мелков, Київ, 2014].

Нарешті, психологічна і психосинергетична лінія синергетичних досліджень розвивається в роботах Е. А. Медяной, що представила дослідження ціннісної сфери особистості студентів-медиків [Е. А. Медянова, Одеса, 2013]; Ю. О. Мадіной, що вивчала проблеми діагностики особистості на основі композиції [Ю. О. Мадінова, Одеса, 2016]; М. В. Кривцовою, яка виявила психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості [М. В. Кривцова, Одеса, 2018].

Важливим фактором, який зумовив впровадження і поширення теорії самоорганізації у сфері освіти є криза сучасної системи освіти, яка носить в даний час універсальний і всеосяжний характер. Пошуки виходу з неї, в першу чергу, передбачають звернення до нових ідей та концепцій постнекласичного наукового знання. «Криза сучасної системи освіти... в чималому ступені, обумовлена вузькою прагматичних установок, орієнтацією на вузько дисциплінарний підхід без горизонтальних зв'язків, жорстке розмежування гуманітарних і природничо-наукових дисциплін. Наслідком цього розмежування є не тільки фрагментарність бачення реальності, але і її деформація... Ми страждаємо від нездатності охопити комплексність проблем, зрозуміти зв'язки і взаємодії між речами, що знаходяться для нашої сегментованої свідомості у різних областях» [В. Г. Буданов, 2009 с. 163].

На основі цього синтезу синергетики і психосинергетики пропонують побудувати цілісну картину світу, яка дає нове бачення, розуміння і ставлення між природою, людиною і суспільством на підставі зв'язків і процесу їх ускладнення, зміни їх конфігурації. Це положення має особливе значення для освіти, оскільки основні цілі та завдання освіти пов'язані не стільки з конкретним прикладним вузькоспеціалізованим знанням, скільки зі знанням фундаментальним, яке маюгь загальнокультурне і загальнолюдське значення. Це співвідноситься з тією роллю, яку відіграє освіта у сучасному світі. «Одним з мега-трендов глобалізуючого світового соціуму виступає освіта. І яку б хвилю в історії цивілізаційного розвитку ми не досліджували, починаючи з витоків становлення теоретичного знання, можна констатувати як аксіому те положення, що всі наступні хвилі цивілізації включали в своє утримання освіти, як інтелектуальний горизонт відповідної епохи, неминущий ціннісний культурно-аксіологічний феномен» [О. П. Пунченко, 2010, с. 94].

Таким чином, впровадження теорії самоорганізації у сферу освіти є обґрунтованим, а також теоретично і практично значущим. Тому сучасні дискусії, що стосуються шляхів, стратегій і методів розвитку сучасної освіти, пов'язані вже з різними синергетичними і психосинергетичними моделями і концепціями освіти.

В Україні у системі вищої освіти одним з перших вузів, що впровадили синергетику і психосинергетику в програму підготовки аспірантів одночасно в рамках філософії, педагогіки і психології став Одеський політехнічний інститут, де з 1994 р. проф. Єршової-Бабенко читався такий курс, а вже 1995 р. – і в Одеському медичному університеті. В період 2006-2007 рр. естафету підхопив Одеський Національний університет ім. Мечникова. Підсумком стали розробка і видання курсу лекцій для магістрів «Введення в психосинергетику» [І. Єршова-Бабенко,

2007], та його читання протягом 6-ти років. У роботах цього періоду підкреслюється, що необхідно виробити на основі синергетичних знань конкретні прийоми, здатні перетворювати «організований ззовні навчальний процес в процес самоорганізації» [І. С. Добронравова, 2006, с. 57-58]. Це одна з найважливіших на сьогоднішній день проблем, оскільки «синергетичної моделі освіти поки що не існує, так само як не існує ще і пропрацьована синергетична ідеологія, чітко артикульованого синергетичного способу мислення» [Я. Свірський, 2006, с. 65]. Кроком назустріч вирішення цих питань стала монографія «Психосинергетичні стратегії людської діяльності. Концептуальна модель» – перша в серії «Культура нелінійного мислення» [І. Єршова-Бабенко, 2005].

Надалі на становлення цих моделей в Україні, просування «культури нелінійного мислення» вплинула синергетична концепція освіти, запропонована В. Буданова [В. Г. Буданов, 2009], а також дослідження Л. Горбунової (2010), що вилилося у філософію трансформативної освіти (2015). У роботах В. Буданова були висунуті і розмежовані три сфери застосування синергетики в освітній процес:

1) синергетика для освіти: запропоновано впровадження інтегративних курсів синергетики в середній і вищій школі для вивчення її загальних ідей і принципів;

2) синергетика в освіті орієнтована на розширення навчальних курсів із природничих і гуманітарних дисциплін шляхом додавання в кожному з них основ синергетичної картини світу та синергетичної методології. На думку В. Буданова, надалі це сприятиме створенню умов для міждисциплінарного діалогу як «поля цілісності науки та культури» [В. Г. Буданов, 2009, с. 170].

3) синергетика освіти, тобто, синергетика, яку застосовують до самого процесу освіти. Власне, така сфера є сьогодні предметом широкого обговорення та гострих дискусій, оскільки

ки вона передбачає синергетичне моделювання та управління освітою.

Продовжуючи розгляд можливостей і перспектив синергетики освіти, професор В. О. Ігнатова виокремлює дві основні проблеми, пов'язані із впровадженням синергетики в освітній процес: по-перше, проблема використання ідей синергетики в моделюванні та прогнозуванні розвитку навчально-виховного процесу. Нині значна частина педагогів дуже насторожено ставляться до цього питання, виникають сумніви такої можливості; зазначають, що розвиток синергетичного моделювання пов'язаний з кількісними значеннями виділених параметрів і побудовою їх математичної моделі. В педагогіці ж виникає складність, у зв'язку з тим, що вона спирається на якісні дослідження, без будь-яких кількісних змін. Проведення в ній кількісних досліджень повністю ускладнене, по-перше, тому що там відсутні одиниці вимірювання: «стосовно психологічних і педагогічних досліджень системи таких мір і одиниць відсутні. Жоден інструмент чи найскладніший прилад не здатен виміряти внутрішній світ людини» [В. О. Ігнатова, 2010, с. 8].

По-друге, в педагогіці важливу роль відіграє суб'єктивний фактор, зумовлений почуттями, особистісними переживаннями, відчуттями окремої людини. Тому, в будь-якому педагогічному дослідженні особливе місце займає суб'єктивізм дослідника, пов'язаний не тільки з особливостями його підходу та вибору засобів і методів дослідження, але й зі ймовірністю та ситуативністю поведінки суб'єктів дослідження.

Проте, вищезазначені труднощі не є непереборними, як зазначають М. Г. Гапонцева, В. Л. Гапонцев, В. А. Федоров, таке «перенесення має право на існування, якщо його результатом є вирішення деяких конкретних проблем педагогічної науки та практики, підтверджене аналізом емпіричного матеріалу та погоджене з апробованими методами, що виникли в межах самої педагогіки» [М. Г. Гапонцева, В. Л. Гапонцев,

В. А. Федоров, 2008, с. 13]. Автори наводять приклади метафоричного перенесення понять і ідей синергетики в педагогіку, що призводить не до появи інновацій і наукових результатів, а до простого риторичного запозичення понять із однієї галузі знань – в іншу. Тому, твердження про універсальність синергетики слід доповнювати специфікою тієї сфери дослідження, в яку впроваджуються нові ідеї. «Під час можливого перенесення в педагогіку підходів, успішно використовуваних у інших сферах знання, пріоритетною повинна бути вимога дотримання специфіки педагогічної науки... І, навпаки, невинуватим, на нашу думку, є використання в педагогіці застосованих до інших сфер знання підходів, яке ґрунтується лише на їх «універсальності», тобто, успішності застосування для широкого кола явищ» [М. Г. Гапонцева, В. Л. Гапонцев, В. А. Федоров, 2008, с. 18].

Відтак, можемо погодитися з позицією, висловленою С. Корольовим, який вважає, що застосування синергетичного підходу в педагогіці в наш час відбувається стихійно та довільно, часто з перебільшенням ролі синергетики у вирішенні проблем педагогічної науки. «В літературі лавиноподібно зростає кількість «синергетичних термінів», які вводяться в обіг різними авторами, ці терміни не співпадають у різних першоджерел, також не спостерігається спроба однакового підходу до використання базових понять синергетики. Кожен автор намагається вигадати й використовувати свою «мову», без врахування інших робіт, без бажання чітко пояснити ті терміни, які він сам пропонує. Не існує навіть однозначного визначення того, що слід розуміти під «синергетичним підходом у педагогіці», кожен педагог діє на свій страх і ризик» [С. Королев, 2016, с. 91].

Друга проблема, на якій фокусує свою увагу В. О. Ігнатова, – це проблема управління та моделювання розвитку освітніх систем: «по суті, йдеться про створення нової галузі педагогічної науки, яка визначає своїм предметом математичне

модельовання розвитку освітніх систем» [В. О. Ігнатова, 2010, с. 7]. Зазначені завдання покликана вирішити «педагогічна синергетика» як новий напрям сучасної педагогічної думки. «Під педагогічною синергетикою слід розуміти сферу педагогічного знання, яке ґрунтується на законах і закономірностях синергетики, тобто, законах і закономірностях самоорганізації та саморозвитку педагогічної, тобто, навчально-виховної системи. Синергетика дає можливість по-новому підійти до процесу розробки проблем розвитку педагогічних систем і педагогічного процесу, розглядаючи їх з позицій відкритості, співтворчості, орієнтації на саморозвиток» [В. Кремень, 2013, с. 3-4]. У такому визначенні вирішальною є нова інтерпретація процесу навчання як процесу, перебіг якого відбувається на основі самоорганізації, складовими якої є самоорганізація особистості здобувача освіти, колективу, всієї педагогічної системи в цілому. Кожна із цих сторін педагогічної діяльності є важливою та потребує осмислення та розробки з позицій синергетики.

Цей крок і був виконаний психосинергетикою завдяки розвитку нею педагогічної і психологічної лінії досліджень у 2013-2020 рр. в роботах представників Одеської наукової школи проф. І. В. Єршової-Бабенко (О. В. Башмакова, 2007; С. В. Корнієнко, 2008; О. В. Семенова, 2009; Ю. Є. Кокоріна, 2013; Е. В. Медянова, 2013; В. Д. Ханжі, 2014; Ю. О. Мадінова, 2016 р.; Н. В. Кривцова, 2018; Д. М. Козобродова, 2019; А. С. Селіверстова, 2020; Прокопович, 2020 та ін.). Проблему вимірювань і цінностей в освіті успішно стала розробляти в Україні О. В. Семенова [О. В. Семенова, 2009; 2016].

Так, оскільки процеси самоорганізації пов'язані з саморозвитком складної відкритої системи та свідчать про її внутрішню активність, здатність до саморозвитку та ускладнення власної структури, то в педагогіці осмислення самоорганізації здобувача освіти передбачає новий шлях формування знань, умінь і навичок у нього. Це означає, що знання він набуває в процесі

власної практичної діяльності та формує під впливом різноманітних джерел: учителя, близького оточення, мережі Інтернет, різних видів комунікації тощо. Таку схему отримання знань Я. Свірський, слідом за І. С. Добронравою (1990), характеризує як «ризомну», використовуючи один із найвідоміших постмодерністських образів, запропонований Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі [Я. Свірський, 2006, с. 65]. Однак, якщо впровадити її в систему освіти, то виникає безліч питань, пов'язаних як з її функціонуванням, так і з умовами її провадження.

З іншого боку, самоорганізацію учня (здобувача освіти) можна представити як можливість вибору різних варіантів, альтернативність забезпечення самостійного шляху отримання знань. Приміром, здобувачеві освіти можна надати можливість самостійного вибору навчальних дисциплін, форм і методів навчання, темпу навчання та його строків, досягнення різних рівнів освіти, використовуючи індивідуальні методики, способи та творчі завдання. За умови такого підходу реалізуються установки сучасної постнекласичної психології, яка ґрунтується на поняттях «самоорганізація», «самодетермінація», та «саморозвиток»: «фокус інтересу психологічного пізнання зміщується з соціодетермінації до самодетермінації, від дослідження «особистості, що змінюється, у світі, що змінюється» (у термінах О. Г. Асмолова) психологія перейшла до вивчення «особистості, яка творить та змінює себе та власний життєвий світ» (у термінах Д. О. Леонтьєва)» [М. Щукіна, 2015, с. 5], до її трансформації і створіння себе у рамках психосинергетичного Методу «Створювальна Сила» І. В. Єршової-Бабенко [І. В. Єршова-Бабенко, 2001, 2005]. Граничною формою такої системи навчання є індивідуальна освіта, яка існує в сучасному світі, але тільки для дуже обмеженого кола професій (космонавт). Проте, в умовах загальної системи освіти впровадження такого механізму потребує великих фінансових і фізичних витрат. Тому, важливо на основі синергетичного світогляду по-ново-

му представити структуру діяльності вчителя (викладача) та її зміст, на основі моделей діяльності педагога нового типу. Зміна ролі педагога передбачає перехід до загальних для всіх учасників навчально-виховного процесу дій у ситуації відкритого діалогу, співтворчості та синергії. Сам педагог у процесі своєї діяльності починає орієнтуватися на оновлення змісту, форм і методів навчання, з урахуванням таких факторів, як саморозвиток, креативність, нелінійність мислення, самоуправління тощо. Тому, нагальною постає проблема професійної підготовки майбутніх учителів, яку, приміром, О. В. Семенова пропонує вирішувати, застосовуючи парадигмальне моделювання [О. В. Семенова, 2009].

Важливою сферою, в якій відбувається розвиток ідей самоорганізації в освіті, є філософія освіти, її концептуалізація в контексті цілісності і психомірності, моделі «ціле в цілому»/ «ціле-в-цілому» [И. В. Ершова-Бабенко, 2005; 2015]. Це, передусім, пов'язано з тими задачами, які вирішує філософія освіти, що полягають у розробці та реалізації сучасних стратегій і методів освітньої діяльності в суспільстві. Справді, онтологічний статус освіти як соціального інституту визначається тим значенням, яке вона має: забезпечувати збереження, накопичення та передачу знання, досвіду та досягнень від одного покоління до іншого. Як наслідок, сьогодні таким важливим є пошук нових ефективних теоретичних і методологічних основ, здатних сприяти виходу сучасної системи освіти на новий рівень, який відповідатиме потребам і викликам сучасної культури. Варто погодитися із думкою В. А. Кавалерова про те, що «застосування принципів та положень синергетики в сфері освіти відкриває можливість для побудови нової освітньої парадигми та ефективної технології педагогічної діяльності» [В. А. Кавалеров, 2015].

Нова парадигма освіти повинна не тільки погоджуватися з образом «мінливої сучасності» (З. Бауман), але й розкрива-

ти можливості подолання цієї мінливості та хаотизації, вести до встановлення нового порядку: «в епоху глобалізації та зростання темпів розгортання інформаційно-комунікативної революції, люди усвідомлюють, що вони повинні подолати старі бар'єри (у вигляді ментальних і когнітивних стереотипів, моральних пересудів, застарілих традицій і пересудів, ідеологічних кліше і т. д.) і створити новий порядок з хаосу, який відкривається в процесі руйнування старих інститутів і структур; вони стоять перед вибором по-новому організувати цей хаос і розподілити його енергію на створення нових можливостей і перспектив буття, на становлення більш гармонійних структур і порядків» [Л. С. Горбунова, 2015, с. 89].

Тому, ті цілі й завдання, які було поставлено перед сферою освіти в новому тисячолітті, представлено у широко відомій доповіді Ж. Делора, є пріоритетними для нової парадигми, орієнтованої на впровадження та поширення синергетичних принципів та ідей [J. Delors, 1995]. Такі принципи («навчитися вчитися», «навчитися робити», «навчитися жити разом» і «навчитися існувати») потребують розвитку нового мислення, нового рівня відповідальності та нових особистісних якостей, необхідних сучасній людині. «Постійно мінливе соціальне середовище потребує спеціально підготовлених людей, висуває певні вимоги як до рівня компетентності тієї чи іншої особистості, так і до її «особистісних якостей», здатності сприймати зміни, впливати на них, коли це можливо, а також впливати на себе, вибудовуючи себе» [Н. Кочубей, 2013, с. 203].

З огляду на вищезазначене, актуальною є освіта для дорослих, або трансформативна освіта. Теорія трансформативної освіти була запропонована Дж. Мезіроу [J. Mezirow, 2009], а в Україні вона стала відомою завдяки роботам Л. Горбунової [Л. С. Горбунова, 2015]. Така теорія передбачає розгляд освіти як соціального феномена, який «розгортається в суспільстві як простір колективного дискурсу, в межах якого відбувається

становлення і трансформація індивіда як суб'єкта громадянського суспільства» [І. М. Предборська, 2015, с. 254].

Фундаментальним положенням цієї теорії є звернення до критичної рефлексії, яка передбачає конструювання індивідом нових смислів через вивчення своїх поглядів: «процес, який ставить під сумнів наші переконання, цінності та поведінку для вироблення судження про те, чому і як ми що-небудь робимо і якими можуть бути інші погляди та поведінка, що суперечить нашій власній» [Л. С. Горбунова, 2017, с. 309]. Це передбачає також нерозривний зв'язок з формуванням раціонального дискурсу в суспільстві як системі комунікації: «якщо людина інтерпретує нові смислові перспективи та смислові схеми, то раціональний дискурс з іншими людьми стає ідеальним засобом навчання» [Л. С. Горбунова, 2017, с. 315]. Таким чином, критична рефлексія стає важливою складовою смислових трансформацій особистості, що, власне, і є метою трансформативної системи освіти.

Досягненням трансформативної системи освіти слід вважати ці два основних моменти: конструювання нових смислів і встановлення простору комунікації як місця функціонування спільних смислів, що дозволяє зробити висновок про значущість цієї теорії в сучасній освіті. «Саме трансформативний підхід є релевантним для людини, яка знаходить себе в динамічних, переплєтених потоках систем, які трансформують, покривають острови життєвого світу, змиваючи, знецінюючи та знищуючи сенс життя індивіда. Трансформативна освіта допомагає індивіду, з одного боку, розкрити його власний потенціал як номадичної, трансверсальної особистості, яка завдяки здатності до трансгресії нескінченно завойовує нові культурні простори, з іншого – розвинути здібності до комунікації і взаєморозуміння з метою вибудовування нових загальних смислів і ціннісних орієнтацій» [Л. С. Горбунова, 2017, с. 316]. Безумовно, що такий підхід відповідає всім вимогам нової освітньої

парадигми, оскільки його відрізняє відкритість, нелінійність, мінливість, складність, і т. д. За своєю суттю, він передбачає самоорганізацію особистості, оскільки застосовує механізми конструювання, перебудови, переходу від однієї смислової структури до іншої, при цьому ґрунтується на складній і розгалуженій системі комунікацій, в якій, власне, і стає можливим формування нових смислів.

Ці сенси не дано суб'єкту заздалегідь, але він шукає їх і втілює в нові структури порядку, протиставляючи їх постійно мінливому зовнішньому середовищу. Це процес можливий на різних етапах життя індивіда, до того ж, процес смислопородження і конструювання смислів може стосуватися різних сфер життя людини, як у великому масштабі (усього життя в цілому), так і окремих його фрагментів.

Концепція трансформативної освіти знаходиться в загальному контексті таких постнекласичних гуманітарних стратегій, як теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса, теорії зміни парадигм Т. Куна, проблемно-орієнтованої системи освіти П. Фрейре, а також робіт із соціального конструктивізму і теорії соціальної самоорганізації. Таким чином, у філософії освіти складається нова парадигма, яка охоплює постнекласичні трансдисциплінарні стратегії та практики освіти. Спільним фундаментом цих стратегій є синергетичний світогляд, який ґрунтується на вивченні процесів самоорганізації особистості та соціуму. Ці стратегії відповідають вимогам сучасного глобального суспільства, що поставлені системі освіти. «У переліку освітніх компетенцій, які прийнято Європейським Союзом, США, ЮНЕСКО та іншими міжнародними організаціями як ключові для ХХІ століття, пропонуються такі освітні стратегії, як критичність і трансверсальне мислення, транскультурність, трансдисциплінарність, толерантність до невизначеності, комунікативність, здатність до вирішення конфліктів, уміння працювати в команді, глобальне громадянство та відповідаль-

ність тощо» [Л. Горбунова, 2016, с. 98]. Теорія самоорганізації в українській педагогіці та освіті ще перебуває в періоді формування і становлення, оскільки її розробка вимагає відмови від лінійного мислення та переходу до нового – нелінійного. Цей перехід ще не утвердився серед більшості педагогів, оскільки вони вважають кращими усталені стратегії, підходи та методологію, а нові ідеї найчастіше зустрічають насторожено. Однак, сьогодні нелінійне мислення є потрібним, виходячи з реалій життя та діяльності сучасної людини, тому розвиток теорії самоорганізації в освіті та педагогіці залишається питанням, яке має поступовий розвиток і поширення.

Дослідження культури сьогодні – один з «наймолодших» напрямів розвитку теорії самоорганізації в соціально-гуманітарному знанні. Мабуть, це пов'язано з тим, що науки про культуру, маючи достатньо тривалу історію відокремлення від природничих наук, яка розпочалася ще у XVIII столітті, не прагнули активно інтегрувати нове суто «природничо-наукове» спрямування, під яким уявляли синергетику на початку її розвитку. Крім того, сама можливість взаємодії та взаємовпливу природничих і гуманітарних наук у наш час залишається предметом дискусій, які розпочалися ще неокантіанцями (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт та ін.). Проте, незважаючи на це, процес поширення ідей і теорії синергетики, який розпочався ще з кінця XX століття, спочатку в сферу соціальних наук, а згодом і в дослідження культури, уже навряд чи може бути зупиненим. «Становлення соціальної/соціокультурної синергетики належить до третього періоду розвитку синергетики – етапу формування концептуального ядра синергетичної парадигми, що охопив широку сферу міждисциплінарних досліджень про процеси генезису порядку з хаосу та становлення хаосу з порядку» [О. М. Астаф'єва, І. С. Добронравова, 2009, с. 644].

Суть дискусій, пов'язаних із синергетикою, полягала в наступному: традиційно, з моменту свого виникнення, синер-

гетика спиралася на математичний апарат, і її розвиток, приміром, у колишньому Радянському Союзі, супроводжувався зусиллями математиків [С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецький (1992) та ін.], філософів і фізиків [І. С. Добронравова (1990)] і біофізиків [Д. С. Чернавський (1990)] та ін. Сьогодні існує велика кількість прибічників синергетики, які вважають, що її основою є математичне моделювання, яке може належати до середовищ різного походження, тобто, як до природних, так і до психічних, соціальних. Без здійснення такого моделювання та на його основі подальшого управління та прогнозування шляхів розвитку складного середовища/системи синергетика неможлива. Інакше кажучи, математичний апарат надає синергетиці тієї необхідної строгості, обґрунтованості, доказовості, яка пов'язується з науковістю: синергетика не може застосовуватися без математичного апарату [І. С. Добронравова, 1990]. Природно, що в такому разі, застосування синергетики в соціально-гуманітарному знанні виявляється доволі обмеженим, оскільки в ньому існують давно встановлені та прийняті всіма межі та обмеження для впровадження математичних методів дослідження.

Проте, можемо погодитися із думкою Л. А. Мосіонжика про те, що «синергетика гуманітарного знання відрізняється від традиційних кількісних методів у гуманітарних дослідженнях (приміром, від історичної статистики) не стільки математичним апаратом, скільки філософським підходом до досліджуваного матеріалу» [Л. А. Мосіонжик, 2016, с. 7]. Справді, філософська рефлексія є однією з важливих складових частин синергетики, оскільки вона дозволяє осмислювати та інтерпретувати результати досліджень. Саме філософська рефлексія сприяє поширенню синергетичного підходу в науку про культуру. Якщо звернутися до витоків розвитку синергетики, то можна простежити, як її філософська складова була наявною на самому початку: і в батьків-фундаторів синергетики І. Пригожина

та Г. Хакена, й у прибічників її розвитку в колишньому Радянському Союзі. Працівники Інституту філософії НАН України багато в чому сприяли оформленню перспективного дослідницького колективу, який розробляв проблематику філософії і методології синергетики, починаючи з 1992 року В. І. Аршинов, В. Г. Буданов, починаючи з 1996 року О. М. Князева, Л. П. Кіященко, Я. І. Свірський (2009) та ін. [В. С. Стьопін, 1996; 2007]. У вітчизняній традиції першими почали займатися синергетикою теж філософи (кафедра філософії та методології науки КНУ імені Т. Г. Шевченка [І. С. Добронравова, 1990], Інститут філософії НАН України [І. В. Єршова-Бабенко, 1992]).

Тому, цілком можливо погодитися із концепцією синергетики, запропонованою В. Г. Будановим, яку він визначає як «автентична синергетика», що містить у собі математику, філософію та дисципліни. «Синергетика ... намагається синтезувати попередні підходи на ґрунті сучасної культури міждисциплінарного моделювання, збагачуючи їх проривними відкриттями останньої третини ХХ століття, передусім, у сфері універсалістських динамічних теорій (теорій катастроф, динамічного хаосу, самоорганізації) ... синергетичний мегапроект далекий від завершення, скоріше, він входить у фазу конструктивної зрілості та кінцевого завоювання міждисциплінарної легітимності, особливо, в очах гуманітаріїв. Саме на цій стадії синергетика та філософія як ніколи потребують одна одну» [В. Г. Буданов, 2009, с. 18].

Власне, сьогодні соціальна синергетика якраз і є завершальним етапом розвитку синергетики, оскільки вона дозволяє вивчати різноманітні питання становлення і соціально-культурного розвитку соціальної реальності та людини, виступає основою для формування нової картини світу, в якій отримують пояснення багато соціальних, антропних процесів і трансформація свідомості психічної реальності особистості, поведінка людей у сучасному складному та мінливому світі.

Частково, справедливою слід вважати позицію Д. Ковтунової, В. Попова, які стверджують, що в основі соціальної синергетики лежить «принципово інший світоглядний підхід – філософія нестабільності, що дозволяє при побудові моделей історичних процесів враховувати такі важливі особливості соціальних систем, як стохастичність, невизначеність, нелінійність, поліваріантність» [Д. В. Ковтунова, В. В. Попов, 2011, с. 102].

Вагомий вклад у розвиток соціальної синергетики в дослідженнях культури було здійснено Петербурзькою школою соціальної синергетики [М. А. Басін, 1996], а згодом В. П. Бранським (1998), до якої також належать С. Д. Пожарський, С. В. Бусов та ін. Проте, першим синергетичний підхід до культури застосував С. М. Каган, роботи якого в цій царині залишаються актуальними й донині (С. М. Каган). У своїй праці «Синергетика та культурологія» (1998) він обґрунтував застосування синергетичного підходу в дослідженнях культури та показав, що основною філософською ідеєю в синергетиці є ідея «саморуху» (або «самоорганізація» – прим. Д. К.): «синергетика стверджує, що еволюція кожної динамічної системи, незалежно від її масштабів, є її саморухом, тобто, безпосередньо керується внутрішніми, іманентними для цієї системи силами, і лише «в другу чергу» реагує на впливи середовища. Стосовно розглянутих нами процесів сказане означає, що, визнаючи культуру самостійною освітою, яка відрізняється не тільки від природи, але й від суспільства, її розвиток слід вивчати не як автоматичне наслідування розвитку суспільства, ... а як саморух, саморозвиток, хоча й засвоєний вплив зміни середовища і соціального, і природного. Завдання культурології тому й полягає в тому, щоб виявити ті внутрішньокультурні сили, які управляють динамікою культури» [С. М. Каган, 1998, с. 210].

Таким чином, культура, на думку філософа, постає як відкрита система, що саморозвивається. Вона розвивається відповідно до загальних законів розвитку еволюції природного

та соціального світу, тобто, культурна динаміка – перехід від одного рівня розвитку культури до іншого – співвідноситься із законами, які діють на фізичному рівні, тобто, в ній чергуються періоди руйнування порядку (ентропія) та встановлення нового порядку. Більше того, будучи відкритою складною системою, культура здійснює обмін інформацією з навколишнім середовищем, тобто, із суспільством. Це свідчить про те, що якщо змінити економічну систему суспільства, приміром, як це було в недавньому радянському минулому, коли державне регулювання економіки змінилося на ринкове, то зміниться вся ціннісна система суспільства. Будь-які зміни в культурі й суспільстві стають пов'язаними між собою, мають системний характер. Концепція С. М. Кагана здійснила значний вплив на розуміння процесів культурної динаміки, культурогенезу, розвитку особистості, її творчості тощо. Основна ідея полягала в тому, що культура, як результат людської діяльності, охоплює три ключові сфери людського буття: природу, суспільство, людину. Будучи четвертою сферою, культура концентрує в собі попередні сфери, ототожнюючись зі сферою буття як такого.

У вітчизняній традиції такий універсальний і всеосяжний підхід до культури було продемонстровано в концепції А. В. Свідзинського [А. В. Свідзинський, 2013]. Така концепція також передбачає застосування синергетичного підходу до вивчення культури, представляє культуру як «процес самоорганізації ноосфери» [А. В. Свідзинський, 2013, с. 33]. При цьому ноосфера розуміється як система ідей, породжених людським розумом, а ідеї, в свою чергу, «це усвідомлена, багатокomпонентна, але інтегральна і цілісна відповідь людського мозку на впливи зовнішнього світу, або на ідеї, які уже наявні в розумі людини» [А. В. Свідзинський, 2013, с. 33]. Таким чином, культуру представляють як процес самоорганізації ідей, оскільки ідеї є як об'єктами, так і факторами самоорганізації. Очевидно, що не кожна ідея набуває статусу «фактора самоорганізації»

та постає «досягненням культури», але тільки ті, які пройшли верифікацію людською практикою та довели свою важливість. Хоча, і в такому випадку необхідно зробити уточнення про те, що людська практика може втілювати хибну ідею, як, приміром, ідеї фашизму, комунізму, расизму тощо. Тому, як зазначає автор, сформульована ним концепція культури не є «чарівною паличкою, призначеною для автоматичного вирішення будь-яких проблем, пов'язаних з культурою; її значення полягає в тому, що вона стверджує важливий та глибокий зв'язок між культурою як соціальним феноменом і явищами самоорганізації, які є найбільш загальною та найбільш характерною рисою нашого світу» [А. В. Свідзинський, 2013, с. 37].

Проте, відштовхуючись від такого достатньо абстрактного визначення культури, доволі складно уявити собі процес її розвитку. Тому, В. Свідзинський вказує, що поняття культура – це метапоняття, яке складається з двох складових: етногенезу, або розвитку різноманітних етнічних культур, і, власне, культури як певного загального «світу ідей», якщо використовувати термінологію Платона. Культура в реальному значенні – це «переплетіння процесів самоорганізації – етногенезу, що відбувається в антропосфері, та культури, яка розгортається в духовній сфері» [А. В. Свідзинський, 2013, с. 44].

Відтак, ми можемо уявити етнічну самоорганізацію людства як певне «видиме втілення» ідеального світу культури в платонівському значенні. Ідеальний світ культури генерує та створює основу для взаємодії та взаємовпливів розмаїття етнічних культур, які існують у культурно-історичній дійсності. Зважаючи на таке розуміння, процеси етнічної самоорганізації, тобто, процеси взаємовпливів і взаємодії різних культур створюють єдиний культурний простір, який формується завдяки внеску кожного етносу в загальносвітовий культурно-історичний розвиток.

У такому розумінні культура як ідея втілюється в найрізно-

манітніших матеріальних формах, зафіксованих в історії людської діяльності (фольклор, мистецтво, наука, способи виробництва, форми організації соціального життя тощо). І, оскільки культура також є процесом, а не тільки «сформованою ідеєю», то її розвиток може набувати різної темпоральності: він може сповільнюватися, спадати, або, навпаки, може розпочатися період підйому та інтенсивного культурного розвитку. Багато в чому темпоральність культурного розвитку того чи іншого народу (етносу) залежить від діяльності людей як носіїв культури.

Таким чином, «ноосфера формується внаслідок сукупної інтелектуальної взаємодії всіх людей і не складається адитивно з інтелекту окремих особистостей, але й сам інтелект окремої людини розвивається тільки на основі культури. Формуючи ноосферу, кожна людина потрапляє під зворотній вплив ноосфери на свій інтелект. Інакше кажучи, люди формують те, що, в свою чергу, формує всіх їх. Це класичний приклад нелінійної залежності» [А. В. Свідзинський, 2013, с. 52].

Отже, концепція культури В. Свідзинського показує можливість застосування теорії самоорганізації в культурології для аналізу культурних феноменів. Її здобутком є універсальність і звернення до глобальних проблем людства, які, за своєю суттю, пов'язані не з окремими сферами життєдіяльності людства (екологія, економіка, міжнародне право тощо), але мають самоорганізаційний характер і потребують зміни культурних основ життєдіяльності сучасного людства. Як зазначає автор, «сучасне суспільство за стилем мислення і способу життя, узагальнено сказавши – за характером своєї культури, не готове до глибоких змін у свідомості» [В. Свідзинський, 2013, с. 613]. Це означає, що людство в теперішній момент знаходиться у точці біфуркації, яка надає вибір найрізноманітніших варіантів його подальшого розвитку. Спектр цих варіантів є доволі широким: від варіантів, що призводять людство до деградації, і навіть до

знищення, до варіантів неймовірного прогресу та перетворення, створення планетарного успішного єдиного людства.

Справді, звернення до синергетичного підходу допомагає утвердити цілісний погляд (у контексті нової концептуальної моделі цілісності «ціле-в-цілому») на проблеми розвитку сучасного людства та шукати шляхи їх вирішення [І. В. Єршова-Бабенко, 2005]. У цьому полягає одна з переваг взаємодії природничо-наукового та гуманітарного знання, яке призводить до появи синтетичних моделей і теорій розвитку, в яких представлено елементи як природничого, так і гуманітарного знання.

Так, наприклад, з іншого боку, А. П. Назаретян запропонував закон «техніко-гуманітарного балансу», який стверджує, «що, чим вища міцність виробничих і бойових технологій, тим більш досконалі засоби внутрішньої регуляції, потрібні для збереження суспільств» [А. П. Назаретян, 2015, с. 23]. Закон пов'язує такі характеристики суспільства, як технологічний баланс, якість культурної регуляції, соціальна стійкість, показує, як в історичному масштабі змінювалося життя людських суспільств, якими були культурні механізми їх стійкості, які можливі перспективи розвитку людства в контексті глобальної Мегаісторії.

Парадоксальний висновок А. П. Назаретяна про те, що нарощення технологічної міцності призводить до зменшення агресивних і деструктивних тенденцій, допомагає по-новому розглянути розвиток культури людства, починаючи від найдавніших часів і до сьогодення. «Культура удосконалила засоби сублімації агресії для адаптації до руйнівних можливостей; механізм техніко-гуманітарного балансу відсіював соціуми, які не зуміли своєчасно оволодіти досягнутою міцністю технологій» [А. Назаретян, 2015, с. 22]. Цей закон доповнюється іншим висновком про те, що ріст технологій робить суспільство менш вразливим до катаклізмів природного середовища,

але більш вразливим до відношення до внутрішніх факторів (коливання масової свідомості, дії політичних еліт, економічні кризи тощо). Тому, слід очікувати в майбутньому не гострих збройних конфліктів, у дусі «зоряних воєн», а якраз навпаки, конфліктів, які спровоковано зіткненням інтересів еліт і мас, психологічними та соціально-культурними факторами.

У зв'язку з цим, виникає потреба в формуванні певних визначених механізмів культурної регуляції людської діяльності, в яких наявні, зокрема, й процеси самоорганізації [І. В. Єршова-Бабенко 2005, 2015]. Так, приміром, І. Доннікова також вказує на творчу сутність культури, що проявилась у двох аспектах: як становлення сутності людини та творення інтерсуб'єктивного простору комунікації людей. Перший аспект, розглянутий з точки зору синергетичного підходу, дозволяє автору застосовувати для осмислення життєвих ситуацій людського буття такі поняття, як «хаос», «складність», «нелінійність», «точка біфуркації» тощо.

«Становлення людини неможливе без проходження «точок біфуркації», переживання переломних моментів свого життя, в яких невизначеність досягає «критичних значень» і потребує переосмислення життєвих стратегій ... Синергетична метафора хаосу дає підстави розглядати самореалізацію полісутнісної людини як багатовекторний (творчо-деструктивний) процес, який охоплює досягнення повноти людського буття, і його спустошення, особистісної деградації, самознищення» [І. Доннікова, 2014, с. 31]. Концепція «полісутнісної людини» належить В. Г. Табачковському, який мав на увазі принципову доповнюваність різноманітних визначень сутності людини, що створює нездоланну складність для її самоідентифікації [В. Г. Табачковський, 2005, с. 395].

З позицій синергетичного підходу, така характеристика людини та її сутності інтерпретована І. Донніковою як невизначеність, хаотичність, здатність до самоорганізації та само-

розвитку. «Полісутність визначає есенціально-екзистенційну невизначеність людини, ідентичність якої перестає бути «антропологічною константою». Людину, з урахуванням її полісутності, можна визначити як принципово нестійку істоту, здатну до нелінійної самореалізації, в ході якої вивільняється її руйнівний вплив і творчий потенціал. Саме така людина покликана стати епіцентром антропокультурної онтології, оскільки дві її сутнісні потреби – цілепокладання та самореалізація – змушують її постійно й знову створювати власне буття» [І. Доннікова, 2016, с. 218].

Другий аспект, розглянутий І. Донніковою, стосується можливостей культури у вирішенні проблеми творення, консолідації суспільства, встановлення в ньому соціальних зв'язків шляхом формування особливого простору комунікації. «Культура творить не тільки індивідуальність як свою персоніфіковану форму, але й особливу інтерсуб'єктивну реальність, в якій відбувається становлення людини та самої культури. Інтерсуб'єктивний простір людської комунікації також можна визначити через метафору хаосу, який відображає його нелінійність. В інтерсуб'єктивності як у нелінійному середовищі панує смислова невизначеність міжсуб'єктивних взаємодій, яка ніколи повністю не викоринюється» [І. Доннікова, 2014, с. 33].

Таким чином, культура, соціальна реальність та індивід, з точки зору соціальної синергетики, є дотичними одне до одного, стимулюючи процеси самоорганізації зовні та всередині себе. При цьому самоорганізація соціальної реальності, індивіда та культури, що протікає на макро- та мікрорівнях, забезпечує перехідний процес від встановлення порядку в кожній із цих сфер, до проходження стадії хаотизації та нестабільності. Це наочно продемонстровано в концепції соціальної самоорганізації, яку запропонував В. Бранський. Його визначення соціальної синергетики якраз підкреслює цей момент, виокремлюючи його серед інших характеристик: «соціальна синергетика

досліджує загальні закономірності соціальної самоорганізації, тобто, взаємовідношень соціального порядку та соціального хаосу» [В. Бранський, 1999, с. 117]. Поряд з цим, він визначає соціальний порядок як стійкі та повторювані відношення між елементами суспільства як системи, а соціальний хаос – відсутність таких відношень.

У різноманітних історичних суспільствах, які існували протягом людської історії, процес чергування порядку й хаосу, на думку В. Бранського, можна описати як процес ієрархізації та деієрархізації. «Ієрархізація є втіленням послідовного об'єднання елементарних дисипативних структур у дисипативні структури більш високого порядку; деієрархізація – послідовний розпад складних дисипативних структур на більш прості. Практично це реалізується, зокрема, в періодичному утворенні грандіозних імперій і їх подальшому катастрофічному розпаді» [В. Бранський, 1999, с. 118]. Роль спонукальної сили, на думку автора, в цій ситуації, яка відповідає за самоорганізацію, відіграє соціальний відбір, який складається із тезаурусу, детектора та селектора, і супервідбір – як те, що призводить до поглиблення та кількісного прискорення відбору.

Таким чином, виходячи із зазначеної концепції соціальної самоорганізації, стає очевидним висновок, якого, за словами В. Бранського, не могли досягти соціальні мислителі минулого. «Зі сказаного вище зрозуміло, що сутність розвитку соціальної реальності не зводиться ні до одностороннього збільшення порядку, ні до одностороннього росту міри свободи (хаосу), так як це передбачали багато мислителів минулого (зокрема, першої точки зору дотримувався О. Конт, а другої – Г. Спенсер). Та елементарна форма синтезу порядку та хаосу (свободи), яка реалізується в дисипативній структурі, призводить до появи цілком нового погляду на сутність розвитку, коли йдеться про розвиток дисипативних структур. Виявилось, що розвиток (еволюція) дисипативної структури є ростом ступеня синтезу

порядку та хаосу, зумовленого намаганням максимальної стійкості» [В. Бранський, 1999, с. 121].

У зв'язку з цим, найбільш істотним поняттям у концепції В. Бранського є поняття «суператрактора», який передбачає граничний рівень культурного, наукового, технологічного розвитку людства, тобто, певний ідеальний ліміт максимального розвитку людства в усіх відношеннях. Це поняття надає об'єктивного смислу й характеру розвитку людства. Завдяки отриманню «уроків історії», тобто, того, що людство навчається на власних помилках, намагаючись не повторювати їх, воно, на думку автора, в своєму русі до суператрактора набуває нелінійного характеру, при цьому виникає можливість обігнати прискорене зростання глобальних проблем. Вибір можливості завжди, принаймні «на крок», повинен випереджувати зростання криз, що є головним змістом прогресивної спрямованості соціуму. Таким чином, на думку В. П. Бранського, ідея суператрактора має великі підстави не лише в аспекті ідеологічному (надія на «світле майбутнє»), але й в онтологічному (тобто, суператрактор не унеможливорює наявність розмаїття можливих шляхів розвитку людства).

2.2. Дослідження суспільства крізь призму самоорганізації

Соціально-філософські концепції, які виникли ще в період Античності, завжди мали на меті реконструкцію та відтворення картини буття людини в суспільстві, а також відношення між людьми та групами людей для встановлення та пояснення цілей, принципів і норм людського співіснування. При цьому, для філософсько-теоретичних моделей соціальної реальності людського життя часто використовувались як зразки уже наявні історично сформовані типи суспільств. Таким чином, у кожен історичну епоху формувалися визначені системи уявлень про

суспільство, його розвиток, управління та самоорганізацію, використовуючи механізми культурної та соціальної регуляції, закріплені в традиціях, звичаях, формах соціального устрою.

Поява в середині XIX століття перших філософсько-соціологічних теорій суспільства: О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс та ін. не просто закріпили та підсумували галузь пізнання, яка уже існувала та розвивалася, але й ввели принципи та методи соціального пізнання, розробили теорії суспільства, стратегії та принципи соціальної організації, формування та функціонування соціальних інститутів, місця та ролі суб'єктів у соціальному процесі тощо. Цей підхід спирався на раціоналістичну традицію культури епохи Просвітництва, яка возвеличувала науковий метод пізнання дійсності та шукала загальні раціоналістичні основи людського буття в світі. Тому, серед основних пунктів раціоналістичної реконструкції соціального життя людей можна визначити наступні тенденції:

1) універсалістська тенденція до охоплення життя всього людства;

2) пошуки законів і закономірностей культурно-соціального розвитку історичних суспільств і спроба виявити та спрогнозувати їх майбутній розвиток;

3) опис суспільства як цілісності особливого порядку та виявлення загальних принципів його формування;

4) розробка методології філософсько-соціологічного дослідження;

5) винайдення загальних принципів встановлення та побудови соціальних інститутів тощо.

На основі цього класичного наукового підходу європейські філософи намагалися вивчати емпірично спостережні явища суспільного життя, давати їм пояснення та інтерпретацію, виробляти висновки та методологію для подальших досліджень соціальної дійсності. У такому загальному раціоналістичному способі осмислення соціальної реальності сформувався

погляд на суспільство як на спільноту індивідів, що містять у вигляді умов свого існування спільну діяльність. Така діяльність повинна бути відповідно до раціоналістичних установок організаційно оформленою, впорядкованою, керованою. Крім того, для її реалізації потрібно, щоб суб'єкти володіли певними вміннями, навичками.

Таким чином, у певному загальному універсальному смислі, будь-яке суспільство – це раціонально виражена в системі понять і категорій соціальна реальність, тобто, встановлена система відносин між людьми в процесі їх життєдіяльності. Суспільство володіє цінністю та є автономним від життя людей, які до нього належать, воно розвивається за своїми законами, які також можна вважати законами історії. Приміром, К. Маркс вважав, що історичні закони об'єктивні так само, як і природні, а «суспільство не складається з індивідів, а втілює суму тих ідей та відношень, в яких ці індивіди співіснують один з одним» [К. Маркс, 1968, с. 214]. Після К. Маркса схожої позиції дотримувався Е. Дюркгейм, стверджуючи, що індивід відчуває тиск суспільства, яке формує та підтримує традиції минулого. Тому, суспільство є втіленням реальності, яка володіє особливими властивостями: «Суспільство – не проста сума індивідів, а система, утворена завдяки їх асоціації, яка уособлює реальність *sui generis*, що володіє своїми особливими властивостями» [Е. Дюркгейм, 1991, с. 493]. Також і Г. Спенсер називав суспільство «соціальним організмом», в якому «ми маємо повне право дивитися на суспільство як на особливе буття (entity); або, принаймні воно й формується з окремих (discrete) одиниць, проте, постійне збереження протягом цілих поколінь і навіть віків відомої схожості в групуванні цих одиниць, у межах тієї місцевості, яку займає кожне суспільство, вказує на відому конкретність агрегата, який вони утворюють» [Г. Спенсер, 1898, с. 212].

Цю позицію продовжували провідні західні соціологи се-

редини ХХ століття, переважно структуралістського напрямку, серед яких – Т. Парсонс, Е. Шилз, Р. Бхаскар та інші. В зазначеному напрямі провідною була ідея про те, що суспільство – це соціальний організм, який розвивається за своїми специфічними законами, основним завданням якого є самозбереження та збалансованість всіх підсистем і елементів. Індивід розглядається у контексті процесів соціалізації, соціального контролю, девіантної поведінки, його життя в суспільстві спрямоване на адаптацію до об'єктивно наявних соціальних змін. Необхідною умовою існування суспільства є його самостійність, а також саморегулювання, самовідтворення, самозародження. За Т. Парсонсом, воно володіє найвищим ступенем самодостатності: «суспільство – це такий тип соціальної системи (серед всього універсуму соціальних систем), який як система досягає найвищого рівня самодостатності щодо навколишнього середовища ... У такому розумінні, загальний критерій самодостатності може бути розділеним на п'ять часткових критеріїв, кожен з яких застосовний до одного чи п'яти середовищ функціонування соціальних систем – вищої реальності, культурних систем, систем особистості, поведінкових організмів і фізико-органічного середовища. Самодостатність суспільства є функцією від збалансованої комбінації механізмів контролю над відносинами суспільства з цими п'ятьма середовищами, а також від ступеня його власної внутрішньої інтеграції» [Т. Парсонс, 1993, с. 100-101]. Таким чином, провідною постає внутрішня інтеграція суспільства, яка дозволяє йому мати «свій» центр та периферію, де центром вважаються ті інститути, які є уособленням влади на даній території. Периферія складатиметься з груп і колективів суспільства, які сприймають вказівки та постанови центру. Більше того, суспільство підтримує та розвиває певну культуру і т. д.

Так само і англійський дослідник Р. Бхаскар вважає, що «суспільство – це складні реальні об'єкти», в яких вирішаль-

ну роль відіграють відношення між індивідуумами [Р. Бхасар, 1991, с. 220]. Суспільство формується як результат людської діяльності, але перевершує її, воно «не є продуктом діяльності окремих індивідів, оскільки людські дії повністю зумовлені суспільством. Відтак, для індивідів суспільство виступає як дещо таке, чого вони нікого не робили, але що існує тільки завдяки їх діяльності» [Р. Бхасар, 1991, с. 227]. Відтак, у західній соціології ХХ століття ствердився підхід до суспільства як до певної цілісності, в межах якої відбувається різноманітна діяльність людей, спрямована на виробництво матеріальних засобів існування, а також на спілкування та встановлення відносин між ними.

З іншого боку, існує й протилежний підхід до визначення суспільства, який акцентує увагу на індивіді, оголосивши суспільство сумою окремих індивідів. Прибічники цього «атомістичного» погляду на суспільство вважають, що воно функціонує та розвивається на підставі рішень кожного окремого індивіда в тій чи іншій ситуації соціального життя. Індивід певною мірою є первинним щодо суспільства. Прикладом, який реалізує основні ідеї такого підходу, є теорія символічного інтеракціонізму: «ця теоретична модель пропонує принципову опозицію щодо будь-яких варіантів органіцизму. Головний момент соціальної реальності – взаємодія індивідів. Причому, самі індивіди розглядаються як соціальні істоти, які володіють здатністю до творення символів. Будь-яка соціальна реальність є втіленням символічного простору, в якому головним суб'єктом є ті значення, яких надають відповідним предметам, діям, відношенням. Суспільство, з цієї точки зору, не є ні географічною, ні демографічною, ні економічною реальністю, але воно постає соціальним простором, в якому індивіди взаємодіють на підставі символічних значень, які вони самі створюють та можуть сприймати» [А. Г. Здравомислов, 1999, с. 10-11].

Системний підхід, який сформувався у середині – кінці

XX століття у багатьох галузях гуманітарного знання, також суттєво вплинув на формування уявлень про те, що суспільство – це соціальна система, тобто, така єдність, яка є втіленням комплексу взаємопов'язаних елементів. Крім поняття «система», також поширені у використанні щодо суспільства поняття «структура», «зв'язок», «організація» тощо. Соціальні системи можуть бути різноманітними за своїм характером і масштабом, приміром, соціальними системами є національно-державні утворення, соціальні інститути та групи, і, навіть, окрема особистість може розглядатися як система. Виокремлюють такі характеристики суспільства, як: відкритість, тобто взаємодія із середовищем, ієрархічність, тобто наявність різних підсистем суспільства, рівнів і ланок суспільного устрою. До важливих характеристик також належать саморегуляція, самодостатність і взаємозалежність його елементів.

У найбільш повному теоретичному вигляді системний підхід представлено у роботах Т. Парсонса. Не зупиняючись детально на його ідеях, все ж, необхідно зазначити, що, згідно з його концепцією, суспільство складається із п'яти підсистем, які потрібні для його нормального функціонування. Це – економічна, політична, інформаційна, культурна та комунікаційна підсистеми. Найважливішим для суспільства є забезпечення його самодостатності щодо зовнішнього навколишнього середовища. Для цього потрібна адаптація до середовища, інтеграція індивідуумів і підтримка соціального порядку. Останнє означає, що суспільство будується на свідомому контролі над поведінкою індивідуумів. Протягом людської історії, від перших суспільств до сучасних, відбувається неперервне ускладнення суспільного устрою, яке супроводжується зростанням соціального контролю над поведінкою людей. Метою соціального порядку є інтеграція суспільства таким чином, щоб посилювалася його інтеграція та адаптація до мінливих зовнішніх умов [Т. Парсонс, 2000].

Справді, соціальний порядок – це один із найбільш важливих аспектів життєдіяльності суспільства, адже сама ідея суспільства передбачає порядок. Т. Гоббс вперше у своїй теорії суспільного договору торкнувся цього питання, визначивши його ключовим у суспільному житті. «Війна всіх проти всіх», тобто, протистояння індивідуальних інтересів і егоїстичних прагнень, повинна закінчитися встановленням державного порядку шляхом суспільного договору. Розумно для людини шукати миру й порядку, це твердження Т. Гоббс називав «природним законом», на протियाгу «природному стану». Таким чином, соціальний порядок у Т. Гоббса – це порядок, який підтримує центральна державна влада у вигляді абсолютного монарха.

Як справедливо стверджує М. А. Кузнецова, «образ «ідеального соціального порядку», який співпадає з поняттям «ідеальна організація», представлено в численних соціальних утопіях. Модель соціального порядку, представленого в утопіях – це різновид порядку нормативного (гомеостатичного). Фундаментальним принципом соціального життя є системна впорядкованість – укріплення соціальної структури засобами ієрархізації та строгої функціональної визначеності її складових елементів, а також управління – цілеспрямована діяльність щодо підтримки стійкого передбачуваного стану суспільства» [М. А. Кузнецова, 2004, с. 10].

Нормативність у суспільстві, що відтворюється у сукупності правил, постанов і стандартів, перешкоджає хаотизації соціального життя, невизначеності соціальних дій індивідуумів. Суспільство формується на основі того, що індивіди, які діють у ньому, бажаючи досягнути своєї мети, тим не менше, дотримуються однакових правил поведінки та норм спільного життя. Кожна людина прагне до задоволення власних потреб, але вона також змушена співпрацювати з іншими, враховувати встановлені закони та звичаї, виконувати роботу, яка є потріб-

ною для інших. Такий соціальний устрій, по суті, є «соціальною організацією», яка проявляється у тому, що «існує система (способів) зразків діяльності індивідів, підгруп та інститутів, засобів соціального контролю, соціальних ролей і систем цінностей, які забезпечують спільне життя членів спільноти, гармонізує їх намагання та дії, встановлює допустимі засоби задоволення потреб, вирішує проблеми і конфлікти, які виникають протягом спільного проживання» [Я. Щепанський, 1969, с. 110].

Повертаючись до Т. Парсонса, варто зазначити: незважаючи на те, що його теоретична модель містила цілий ряд важливих положень і тверджень, тим не менше, багато критиків вказували на її недоліки. Серед них особливо вирізнявся аспект, який стосувався соціальних криз, катаклізмів або просто соціальних змін різного походження. Так, Р. Мертон вважав, що в культурно-історичній реальності не можуть бути добре інтегрованими та гармонійно функціонувати суспільства. В реальності можуть бути різні соціальні інститути, одні – функціональні, другі – дисфункціональні, а треті – нейтральні. Також вчений пояснював наявність конфліктів і соціальних протиріч тим, що існує різноманітність у суспільстві, тому що різні його частини мають різні системи цінностей. Такий стан у суспільстві Р. Мертон називав аномією [Р. Мертон, 1966, с. 299-313]. Було висунуто і інші заперечення теорії суспільства як соціальної системи (Ч. Р. Міллс), проте в цілому теорія Т. Парсонса залишається однією з найбільш авторитетних і цілісних концепцій у соціології і соціальній філософії [Ч. Р. Міллс, 2001].

Однак, розвиток системного підходу та зміни, які відбулися у постнекласичній науці в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, призвели до появи нової синергетичної парадигми (І. Р. Пригожин, Г. Хакен). Виникнувши в руслі природничо-наукового знання, парадигма поступово увійшла в соціально-гуманітарне знання та істотно вплинула на багато його сфер, зокрема,

на сферу соціальних наук і соціальної філософії. З'явився новий підхід до вивчення суспільства, який сьогодні інтенсивно розвивається та поширюється. Його сутність полягає у дослідженні природи соціальної самоорганізації та постулат про те, що суспільство – це відкрита система, що самоорганізується. В арсенал наук про суспільство ввійшли такі поняття, як дисипативна система, нелінійність, нестійкість, самоорганізація, хаос, біфуркація, флуктуації тощо.

«Для соціальних вчених і аналітиків відкриття Пригожина виявилися більш ніж сучасними. Сучасний глобалізаційний світ сповнений небезпек, які загрожують його існуванню, зовсім не схожий на стабільну стійку систему. Тому, життєво необхідний перехід від дослідження способів рівноваги соціальних систем, зумовленості їх поведінки (Маркс, Вебер, Парсонс), до вивчення невизначеності їх поведінки. Кожне конкретне суспільство постійно взаємодіє (зіштовхується) з іншими суспільствами – системами. На певних етапах такі зовнішні впливи призводять суспільство до стану нерівноваги, коли падає стійкість самого суспільства в силу внутрішніх причин» [О. И. Шкаратан, 2011, с. 133].

Таким чином, системний підхід у соціології почав доповнюватися і навіть певним чином витіснятися формуванням нового синергетичного підходу, який розглядає суспільство уже не у вигляді системної моделі, а як процес змін. З'явився новий погляд на суспільство як на нестійку цілісність, який підтвердив, що вивчати незмінні об'єкти, протяжності, структури чи цінності немає сенсу. Потрібно вивчати події та процеси, а не речі та стани. «Суспільство повинне розглядатися не як статичний, стабільний стан, а як процес, не як жорсткий квазі-об'єкт, а як потік подій, який протікає постійно й безкінечно. Було визнано, що суспільство (група, спільність, організація, національна держава) може бути визначено як таке, яке існує лише стільки й до тих пір, поки всередині нього відбуваються

(трапляються), чиняться якісь дії, протікають якісь процеси, щось змінюється, тобто, онтологічно суспільство не існує та не може існувати в незмінному стані. Вся соціальна реальність є втіленням просто динаміки, потоку змін різноманітної швидкості, інтенсивності, ритму і темпу, і не випадково ми часто говоримо про «соціальне життя» [П. Штомпка, 1996, с. 27].

Одним із перших науковців, які змінили традиційну оптику погляду на суспільство, став П. Штомпка. Він заклав основи теорії соціального становлення, яка є однією із початкових складових сучасної теорії соціальної самоорганізації [П. Штомпка, 1996]. Починаючи своє дослідження про соціальні зміни, П. Штомпка пише про те, що соціологи і філософи довгий час орієнтувалися на теорію прогресу, і майже ніхто не сумнівався у поступальному русі розвитку людського суспільства, настільки очевидним це здавалося вченим. Проте, тим не менше, у різних суспільствах, протягом історії, відбувалися революції, перевороти, різкі зміни влади тощо, пояснення причин яких теоретики не знаходили. П. Штомпка називає це «загадками революцій». Таких загадок він нараховує п'ять:

- 1) виникнення революцій;
- 2) революційна мобілізація (чому революція охоплює маси людей);
- 3) спадщина революцій (де знаходиться спільна причинність революцій);
- 4) результати революцій (чому результати революцій так кардинально відрізняються від того, про що мріяли революціонери);
- 5) непередбачуваність революцій (чому жодну з відомих революцій не можна було передбачити) [П. Штомпка, 1996, с. 387-388]. Проте, «загадки революції» постають цілком зрозумілими з точки зору самоорганізаційного (синергетичного) підходу, який розкриває внутрішню динаміку розвитку суспільства.

В теорії суспільства Н. Лумана також було зроблено важливий крок до застосування та впровадження в соціальне знання досягнень математичної кібернетики, інформатики та конструктивізму, які безпосередньо пов'язані із синергетичною парадигмою. Такий міждисциплінарний підхід дозволив Н. Луману визначити суспільство як «самореферентну систему», яка «володіє здатністю встановлювати відношення з собою та диференціювати їх від відношень із навколишнім світом» [Н. Луман, 2007, с. 39]. «Соціальні системи самоорганізуються у двох смислах. Перший – вони організують свої власні межі, розрізняючи те, що є складовою системи, і те, що належить до зовнішнього середовища. Другий – у межах свої кордонів вони формують свої власні структури» [О. И. Шкаратан, с. 137]. У взаємодії із середовищем соціальні системи диференціюються та ускладнюються, що дозволяє їм краще реагувати на середовище. Він виокремлював чотири форми диференціації: сегментарну, стратифікаційну, центрально-периферичну та функціональну. Остання є найбільш складною, вона припускає найбільшу гнучкість системи, оскільки за кожну функцію системи відповідає окремий елемент. Проте, якщо одна з систем не виконує своє завдання, усій системі важко вижити. Таким чином, теорії суспільства П. Штомпки та Н. Лумана суттєво вплинули на розвиток нової самоорганізаційної парадигми в соціальних науках, сприяли появі сучасних теорій соціальної самоорганізації.

Після їх робіт почали широко обговорюватися синергетичні інтерпретації соціальних процесів у різноманітних наукових школах в Україні і Росії. У вітчизняній традиції розвитком соціальної синергетики і теорії соціальної самоорганізації займалися І. С. Добронравова [І. С. Добронравова, Л. С. Фінкель, 2005], І. М. Предборська (1995), М. І. Найдорф [М. І. Найдорф, 1996], М. С. Дмитрієва (1989), Л. Д. Бевзенко [Л. Д. Бевзенко, 2002], І. А. Доннікова [І. А. Доннікова, 2011]

та ін. У Росії синергетичні дослідження в соціальних науках були інспіровані роботами О. М. Астаф'євої [О. М. Астаф'єва, 2002], В. П. Бранського [В. П. Бранський, 2002], В. В. Василькової [В. В. Василькова, 1999], К. Х. Делокарова, Ф. Д. Демидова [К. Х. Делокаров, Ф. Д. Демидов, 1999], В. Л. Романова [В. Л. Романов, 2000] та ін.

Сам термін «соціальна самоорганізація» з'явився в соціальних науках як результат впровадження в них синергетичного підходу та наявності в ньому поняття «самоорганізація». Як зазначає багато вчених, терміни «самоорганізація» і «система, яка самоорганізується» вперше з'явилися в роботах У. Ешбі у 1947 році. «Цьому терміну він надавав двох значень: у першому випадку, система, що самоорганізується, це та, яка «змінюється від системи з «розділеними частинами» до системи зі «зв'язаними частинами»...; у другому значенні самоорганізація означає «перехід від поганої організації до хорошої» [В. М. Литвинович, 2008, с. 362]. У середині ХХ століття ці терміни проникли в теорію систем, фізику, кібернетику, а згодом були підхоплені синергетикою та соціогуманітарними науками. Сьогодні загально визнаним є уявлення про те, що соціальний світ самоорганізується та сповнений природних механізмів саморегуляції і саморозвитку.

У науковій літературі існує багато різноманітних визначень соціальної самоорганізації. Приміром, О. Д. Куценко визначає соціальну самоорганізацію як «процес формування різноманітних структур суспільства, який виникає спонтанно та втілюється у стрибкоподібних переходах від невпорядкованості до нової впорядкованості, і навпаки» [О. Д. Куценко, 2004, с. 22-26]. Ю. М. Резник вважає, що соціальна самоорганізація пов'язана з діяльністю соціальних суб'єктів: «це практичний принцип життєдіяльності суб'єкта, який передбачає актуалізацію та використання ним механізмів спонтанного розвитку» [Ю. М. Резник, 1996, с. 18]. Ці дефініції спираються

на загальне значення поняття самоорганізації, запропоноване О. М. Князевою та С. П. Курдюмовим, які вказують, що самоорганізація – це процес переходу від впорядкованості до хаосу у відкритих і нелінійних системах. Відкритість і нелінійність системи є необхідною умовою для самоорганізації: «отже, клас систем, здатних до самоорганізації, – це відкриті нелінійні системи. Відкритість системи означає наявність у ній джерел і/або стоків, обміну речовиною і/або енергією з навколишнім середовищем» [О. М. Князева, С. П. Курдюмов, 2002, с. 32]. Так само і Г. Ферстер висловлював ідею про те, що відкритість є головною умовою самоорганізації [Г. Ферстер, 1964].

Нелінійність визначається як «поліваріантність шляхів еволюції, наявність вибору з альтернативних шляхів і визначення темпу еволюції, а також незворотність еволюційних процесів» [О. Н. Князева, С. П. Курдюмов, 2002, с. 365]. Синонімами «спонтанності» в такому випадку є: інстинктивність, стихійність, несподіваність, мимовільність. Таким чином, соціальна самоорганізація характеризує предметну сферу соціальної синергетики з позицій спонтанності, яка проявляється у соціальних системах, які динамічно формуються й розвиваються. Сфера дослідження спонтанності – зона біфуркації, в якій хаотичний рух при досяганні критичного значення флуктуацій змінюється на погоджений спільний рух. У цьому процесі вибору варіантів розвитку, зумовлених зіткненням «того, що відмирає» з тим, «що зароджується», формуються параметри нового порядку, які визначають нові відношення людей, нові способи діяльності і нові напрями. «У ситуації соціального середовища слід говорити про те, що соціальна самоорганізація являє собою соціальні погодженості, які спонтанно, несподівано виникають у точці біфуркації – соціальні спільноти, об'єднання, асоціації, належність до яких обмежує ступінь свободи індивіда, який в них входить, але при цьому таке обмеження часто є неусвідомлюваним, сприймається як природне,

добровільне, що і забезпечує самозбереження такого порядку до наступної точки біфуркації» [Л. Д. Бевзенко, 2004].

Проте, ідея самоорганізації не є чимось цілком новим у філософії. Навпаки, її корені сягають давньої історико-філософської традиції, причому, як західної, так і східної. «Так, принцип природного порядку є однією з основ давньокитайської філософії, а тисячолітня історія християнства просуває ідею про синергію Бога і людини. Припущення про те, що світ, який нас оточує, є єдиним цілим, у якому всі події та елементи взаємопов'язані, походить ще з часів Античності. Ця думка зароджується в роботах Фалеса, Геракліта і Демокріта, а пізніше розвивається у філософських поглядах Платона і Арістотеля» [М. В. Єгоров, 2016, с. 26]. Більше того, в античній філософії широко вживалося, починаючи з раних піфагорійців, поняття «космос» (з грец. «kosmos» – порядок, світ, стрій), яке щодо творення світу означало упорядкованість, організованість, цілісність світу. Воно також було пов'язаним з поняттям «гармонії», яке означало «узгодженість», «поєднання елементів всередині деякого цілого». Навколишній світ (всесвіт) у розумінні давньогрецьких філософів – гармонійне ціле, побудоване за законами, та таке, яке протистоїть хаосу.

Подальший розвиток філософської думки в період Середньовіччя визначав земний порядок як відображення небесного порядку, а в період Нового часу гармонію і порядок творення світу відтворено в математичній формі законів природи та будови Всесвіту (космогонічна гіпотеза І. Канта-Лапласа).

Пізніше ідеї соціальної впорядкованості активно артикулювалися в працях Н. Макіавеллі, Дж. Віко, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, К. А. Сен-Сімона, Т. Гоббса. Відтак, цілком можна погодитися із думкою В. В. Васильковою, що «філософія Античності та релігійна думка Середньовіччя пов'язували вирішення цієї проблеми (соціальна впорядкованість – прим. Д. К.) з утіленням в земному житті заданого Богом (Космопо-

дібного) порядку; класична наука, яка виникла в епоху Нового часу – з механістичною абстрактною моделлю математизованої пропорційності; соціологічна наука XIX століття – з логікою еволюційних змін соціальних структур; загальнонаукові концепції середини XX століття – із закономірностями організації та стійкості» [В. В. Василькова, 1999, с. 5].

У сучасній філософії ідеї синергетики мають фундамент у філософії становлення, концепціях відкритого світу, ідеї коеволюції природи і суспільства, універсального еволюціонізму. В соціально-філософському пізнанні теорії суспільства З. Баумана, П. Бурд'є, Е. Гідденса та ін. дозволили по-новому представити розвиток сучасного суспільства в світі глобалізації, в якому процес змін, новацій, радикальних змін протікає стрімко й бурхливо, що, в свою чергу, потребує нової методології та нових стратегій. Сучасне глобальне суспільство – це нелінійне суспільство, яке саморозвивається, в якому відбувається постійний перехід між станами соціального порядку та соціального хаосу. Часто для визначення сучасного суспільства використовується також поняття «дисипативна система», яке є фундаментальним у концепції І. Р. Пригожина.

«Найважливіша особливість дисипативної системи полягає у тому, що вона поєднує порядок з хаосом. Виникнення порядку в такій системі з кількісного погляду виражається у зменшенні її ентропії, але останнє відбувається за рахунок збільшення хаосу в навколишньому середовищі. Система не тільки виникає, а й існує за рахунок поглинання порядку з середовища (так би мовити, «харчується» порядком) і, отже, посилення там хаосу. Таким чином, синтез порядку і хаосу, здійснюваний дисипативною системою, полягає в тому, що відтепер упорядкована структура не може існувати без неврегульованої, а порядок – без хаосу. Порядок і хаос, замість того аби виключати один одного, як це спостерігається у разі «рівноважних» систем, що, виявляються, доповнюють один одного так, що ні

порядок не може існувати без підтримуючого його хаосу, ні хаос – без порядку, що породжує його» [О. П. Дзьобань, 2011, с. 4]. Проте, якщо термін «соціальний порядок» є міцно вкорі-
неним у соціальну думку, то дослідження, які стосуються «со-
ціального хаосу», постають особливо актуальними.

Так, дослідженнями соціального хаосу в українській со-
ціально-філософській думці займалася Н. О. Омельченко, яка
визначила, що соціальний хаос, «притаманний лише складним
системам, здатним до самоорганізації, і діяльність по задово-
ленню потреб окремої особистості та суспільства в цілому ви-
ступає його руйнівною силою ... Виникають процеси дезоргані-
зації на різних рівнях ієрархії в соціальній системі і локалізу-
ються вони самою системою, яка має функцію самозбережен-
ня. Отже, зміна структури постійно відбувається як перехід до
нового порядку через хаос, і саме це є наслідком загострення
суперечності між процесами організації та дезорганізації в су-
спільстві, а соціальний хаос чи соціальний порядок, як стан,
є результатом вирішення суперечності між цими процесами»
[Н. О. Омельченко, 2006, с. 9]. Стан соціального хаосу в про-
цесі саморозгортання має декілька стадій: соціальну кризу,
соціальний вибух та стадію деструкції. Він може відбуватися
на різних ієрархічних рівнях у соціальній системі. Тому, чим
вища складність побудови соціальної системи, тим більше рів-
нів вона містить, і, відтак, процес переходу в стан соціального
хаосу має в ній закономірний характер. Так, наприклад, згід-
но з твердженням Н. О. Омельченко, відбувається в соціаль-
них системах, які організовані в межах національних держав
[Н. О. Омельченко, 2006, с. 14-15].

Розглядаючи онтологію соціального хаосу, О. П. Павлов,
П. О. Павлов обґрунтовують її в світлі соціальної феноменоло-
гії, ідей Франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркузе та ін.) і
філософії неофрейдизму. Вчені таким чином акцентують увагу
на тому, що «найчастіше хаос сприймається як ознака деструк-

тивності, кризи, занепаду, руйнування. Проте, не менш важливий модус хаосу – відчуття безглуздості існування, пустоти, апатії, душевної втоми тощо. Онтологічний хаос присутній як в «епосі змін» (війни, революції, соціальні кризи), так і в часі стабільного застою» [О. П. Павлов, П. О. Павлов, 2015, с. 136]. Другою невід’ємною властивістю соціального хаосу є те, що він «вбудований» як необхідний компонент у поведінку соціальної системи. Він навіть може бути використаний для прогнозування розвитку складної системи, яка саморозвивається, якщо буде залучений спеціальний математичний апарат – математична теорія хаосу. З огляду на це, хаос має особливу онтологічну проекцію, яку автори визначають як «смысловий вакуум» [О. П. Павлов, П. О. Павлов, 2015, с. 137]. Негативні прояви соціального хаосу пов’язані з розривами традицій і зв’язків між поколіннями, руйнуванням соціальних міфологій і нівелюванням важливих цінностей для суспільства, руйнуванням звичного способу життя, розривом соціальних зв’язків. У стані соціального хаосу люди не здатні до виконання попередніх соціальних ролей, втрачають відчуття відповідальності перед суспільством та іншими, відбувається порушення діалогу між людьми і соціальної солідарності.

Студіювання спеціальних джерел свідчить, що існують і певні позитивні моменти соціального хаосу, адже хаос може розглядатися як середовище виникнення нового соціального порядку. Період соціального хаосу також можна визначити як певний «соціальний катарсис», коли відходять різноманітні стійкі міфологічні та ідеологічні традиції і звичаї. «Суспільство починає давати збій, коли воно нездатне контролювати свої смислові межі. Кордони між суспільством як системою і середовищем розмиваються. Відбувається смислова дифузія, ентропія ... Руйнується соціальна реальність і, поряд з цим, соціальний порядок як універсальний механізм зв’язку ідентифікації індивідів і суспільства» [О. П. Павлов, П. О. Павлов,

2015, с. 138]. Аналіз наукових студій переконує, що соціальний хаос проявляється не тільки в часи воєн, військових збройних конфліктів і соціальних криз різного походження, але й може бути непомітним: «актори соціального порядку випадають із процесу соціального відтворення, оскільки втрачають здатність розпізнавати соціальну реальність, яка «подрібнюється», розмивається, трансформується у схематизми, симулякри. Настає час (точніше, відсутність часу) «незнаходжуваності», відсутності відчуттів акторів стосовно соціального світу і, як наслідок, до самого себе, до власного буття» [О. П. Павлов, П. О. Павлов, 2015, с. 139]. Схожої позиції в трактуванні соціального хаосу дотримується і Л. Є. Бляхер, який пов'язує появу соціального хаосу із руйнуванням однієї соціальної системи, в той час, коли інша соціальна система ще не сформувалася. Соціальний хаос, таким чином, – особливий якісний стан соціального часу» [Л. Є. Бляхер, 1998].

Поняття «соціальна ентропія» нерозривно пов'язане з поняттям «соціального хаосу», оскільки воно допомагає пояснити та уточнити останнє. Сутність соціальної ентропії полягає у зростанні соціального хаосу, руйнуванні функціональної цілісності суспільства та розбалансуванні системи, що може в останніх випадках призвести до її повного руйнування. Встановлено, що найчастіше соціальну ентропію визначають як ступінь безладу соціальної системи. Приміром, таке визначення пропонує Л. Д. Бевзенко: «ентропія – це ступінь неупорядкованості системи, іншими словами – міра хаосу системи» [Л. Д. Бевзенко, 2002, с. 35]. Проте, існують і інші дефініції ентропії, які пов'язані з початковим значенням цього терміна. Так, давньогрецька лексема «ἐν-τροπία» складається із двох частин: «ἐν» – «в» і «τροπία» – «поворот», «перетворення», яка означає, таким чином, міру невизначеності, непередбачуваності, неочікуваності. Поняття «ентропії» широко застосовувалося у природничих науках (фізика), і порівняно недавно (60-

70-ті роки) увійшло в арсенал соціально-гуманітарних наук. Західні дослідники (К. Бейлі, М. Форсе та ін.) характеризували соціальну ентропію в зв'язку з такими поняттями, як безлад, рівновага, однорідність, рівність, свобода, стабільність, незнання [К. Бейлі, 1990]. Протилежним йому поняттям було поняття «негентропія», яке визначалося як порядок, нерівновага, неоднорідність, нерівність, обмеження, нестабільність, знання [М. Форсе, 1989]. Аналіз сформульованих науковцями визначень переконує, що найбільш характерний стан суспільства – це нестабільність, нерівноважність, які зумовлені коливаннями між організацією і дезорганізацією, соціальним порядком і соціальним хаосом, тенденцією до розпаду суспільства і тенденцією до його виживання у процесі розвитку.

Під час аналізу наукових досліджень дійшли висновку, що соціальну ентропію можна визначити також як «кількісну і якісну міру невизначеності стану суспільної системи, за якої подальший процес її розвитку може мати різні результати» [О. Г. Найденов, 2014, с. 68]. Інші українські дослідники Ю. Канигін і Г. Калитич переконливо доводять, що ентропія – це міра віддаленості людської спільноти від оптимального рівня свого функціонування [Ю. М. Канигін, 1990]. Інакше кажучи, чим більша віддаленість від еталона, тим більшою є ентропія.

Значущими для дослідження вважаємо твердження Г. О. Нестеренко, яка, звертаючись до аналізу соціальної ентропії, показує, що стосовно до соціальної системи вона виконує ряд важливих функцій:

- 1) ентропія є фактором адаптації системи до мінливого оточення, готує сценарії майбутнього розвитку системи;
- 2) ентропія, забезпечувана внутрішнім розмаїттям системи, постає основою набуття її компонентами єдності;
- 3) вона також є способом синхронізації темпів розвитку компонентів системи і тим самим збереження її цілісності;
- 4) вона виступає стимулом до розвитку системи і є факто-

ром оновлення складної системи [Г. О. Нестеренко, 2007]. З огляду на це, виконуючи цілий ряд важливих функцій, соціальна ентропія виявляє міру однорідності елементів соціальної системи, оскільки вона залежить від розмаїття таких елементів. Адже ентропія системи буде вищою, якщо за допомогою більшої кількості способів можна буде поміняти між собою елементи системи без пошкодження загальної системної якості. Тому нам імпонує думка Г. О. Нестеренко, що ентропія також і «міра унікальності елементів», тому що унікальність і однорідність елементів будуть взаємопов'язаними між собою. Тому, у широкому сенсі, соціальна ентропія – «це характеристика міри, яка визначає співвідношення рівня порядку й безладу системи. У вузькому розумінні для конкретизації та розрахунку відповідних величин окремо виділяють два показники – ентропію та негентропію» [Г. О. Нестеренко, 2007].

Отже, можна знайти зв'язок між поняттями ентропії і переживаннями соціального суб'єкта, який Л. Д. Бевзенко вважає нерозривним, справедливо вказуючи на те, що «переживання буде тим індивідуальним вкладом в ентропію суспільства, яку ми визначаємо» [Л. Д. Бевзенко, 2002, с. 181]. Дійсно, в переживанні міститься уявлення індивіда про соціальний порядок і уклад суспільства, і воно несе інформацію про місце конкретної людини в соціальній системі та усвідомлення нею цілісності цієї системи. Про це слушно зазначає І. А. Доннікова, яка представляє «соціальну ентропію як процес саморуйнування соціального буття, пов'язаний з «безглуздям» людського життя, але таке визначення було б не зовсім коректним. У реальності повна втрата смислу – це скоріше крайність, ніж норма. Набагато частіше складається інша ситуація, коли для людини значущими є явища, процеси, стани, які можна схарактеризувати одним словом – антилюдські. Спрямованість проти людини – мабуть, саме це визначає сутність соціальної ентропії» [І. А. Доннікова, 2011, с. 49].

Проте, людина може розглядатися і як джерело соціального хаосу, оскільки людська сутність сповнена протиріч, у потенційному вигляді містить як творчі, так і деструктивні здібності, які реалізуються в соціумі. Творчі здібності людини, створюючи культуру, допомагають їй виробляти механізми самоорганізації особистого та соціального життя. Оскільки людина, створюючи соціальні зв'язки та беручи участь у міжіндивідуальних взаємодіях, постає ініціатором негентропійних процесів у суспільстві [І. А. Донікова, 2011].

Незважаючи на розуміння певного ступеня досліджуваності соціальних процесів, пов'язаних із ентропією, тим не менше, теорія соціальної ентропії все ще потребує подальшої розробки в контексті вивчення соціального порядку та соціального хаосу, в контексті взаємодій індивіда та суспільства. Між тим, сильне наближення між поняттями ентропії і хаосу не видається правильним: поступове зростання ентропії може призвести до хаотичного стану елементів і структури соціальної системи. Однак, ентропія – це динамічна характеристика, яка визначає ступінь порядку та безладу, а соціальний хаос – це стан, коли система вийшла зі стану ентропії і перебуває в стані повної невизначеності.

Аналітичне вивчення наукових досліджень переконало, що процеси самоорганізації у суспільстві мають складний нелінійний характер. Самоорганізація є об'єктивним явищем соціального життя суспільства. Вона проявилася у нерівноважному та багаторівневому коливанні між станами соціального порядку (упорядкування) та соціального хаосу (неупорядкованості). В історії соціально-філософської думки відношення між порядком і хаосом, як правило, розглядалися на користь порядку, тобто розвиток суспільства сприймався як лінійний, прогресивний, як перехід від менш досконалого порядку до більш досконалого. Соціальна синергетика вперше інтерпретувала відношення між хаосом і порядком у новому руслі.

Вона відмовляється від абсолютизації як порядку (класична традиція), так і від хаосу (деконструктивізм), але пропонує шлях становлення «порядку з хаосу», причому йдеться не про зовнішню силу, яка впливає на соціальну систему, вибудовує певний модус порядку. Але порядок виникає в соціальній системі спонтанно, як наслідок внутрішніх процесів самоорганізації системи.

«Синтез порядку і хаосу в дисипативній структурі має два аспекти. По-перше, її «порядок» існує лише за рахунок «хаосу», внесеного в середовище. По-друге завдяки своєму «порядку» вона набуває здатності адекватно реагувати на хаотичні дії середовища і цим зберігати свою стійкість. В упорядкованій поведінці дисипативної структури існують елементи хаосу, але ці елементи є необхідною умовою її існування» [С. А. Квітка, 2012, с. 58]. Як свідчить історія, в різноманітних суспільствах, які змінювалися протягом віків, процеси самоорганізації виконували роль чергування централізації і децентралізації. Централізація при цьому являє собою об'єднання елементарних структур у структури більш високого порядку, а децентралізація, навпаки, – розпад складних структур на більш прості. Так, наприклад, відбувалося створення та розпад нових імперій, різного роду об'єднань у політичній історії людства. Ці процеси можуть протікати різнопланово, багатостороннє, наприклад, ці структури можуть об'єднуватися в різній послідовності та за різними правилами, як у випадку централізації, так і в разі децентралізації. Однак, спектр напрямів, у яких відбуваються процеси самоорганізації, не є довільним, він залежить від особливостей тієї чи іншої системи та її зовнішнього оточення. Таким чином, «культурно-історична дійсність постає як безкінечний процес, без початку, який самоорганізується та постає чимось новим, рухається не за закономірною заданістю, а породжується цим новим рухом випадком і ймовірністю вектора становлення нових форм і якостей» [В. Л. Романов, 2003, с. 278].

Основною умовою в цих процесах постає біфуркація, тобто стохастичний процес вибору системою різноманітних варіантів розвитку. Слід наголосити, що йдеться про ланцюг біфуркацій і послідовних актів вибору. Ланцюг біфуркацій виводить систему з початкового стану, і, як правило, досягаючи певного моменту (атрактора), система уже не може повернутися назад. Для конкретної соціальної системи чергування процесів централізації та децентралізації визначається характером атрактора. Переважання централізації визначається простими атракторами, а децентралізації – нерегулярними атракторами. В аспекті пропонованого дослідження важливим є твердження С. А. Квітки, який зазначає: «процес централізації в умовах взаємодії із зовнішнім середовищем не може тривати нескінченно: досягнувши деякого граничного стану («простий атрактор»), він зупиняється. Те ж саме відбувається і з процесом децентралізації: розпад системи закінчується, досягнувши відповідного граничного стану («дивний атрактор»). Таким чином, дисипативна структура зазнає безліч біфуркацій, балансує між простими і дивними атракторами» [С. А. Квітка, 2012, с. 58].

У соціально-філософському знанні та в історичній науці потрапляння соціальної системи в точку біфуркації отримало назву кризи, або – революції. Багато вчених зазначають про значні труднощі в передбаченні початку революційних подій, або навіть указують на безглуздість подібних передбачень: «теорія революції безглузда, або, якщо вона здатна передбачити, то передбачення будуть спростованими, якщо ж не здатна, то це не теорія. Найбільше, чого ми можемо очікувати від так званих «теорій революцій», – це інтерпретація подій, які уже відбулися, що само собою уже буде великим інтелектуальним успіхом» [П. Штомпка, 1996, с. 389]. Справді, в межах попереднього лінійного підходу в традиційній історичній методології це зробити практично не можливо. Однак, якщо перейти

до самоорганізаційної моделі соціальних змін, то можна намагатися, як зазначає Л. Д. Бевзенко, або побудувати математичну модель змін, знаючи динаміку основних системних параметрів, або відслідковувати стан поточних суспільних показників, «припускаючи, що момент настання біфуркаційних подій, пов'язаний зі змінами системних параметрів, знайде своє відображення в рівні соціальної ентропії» [Л. Д. Бевзенко, 2002, с. 137-138]. Проте, в обох випадках здійснити це буде не просто, і одержані результати все ще матимуть ймовірнісний характер. Як, приміром, події 11 вересня 2001 року, які фактично стали точкою біфуркації для світової системи, адже світовий порядок після них зазнав радикальних змін. Хоча, назвати ці події кризою або революцією вкрай складно.

Крім гострих кризових моментів у розвитку суспільства спостерігаються кризові явища, пов'язані зі зміною поколінь, хоча вони, як правило, мають локальний характер, але їх численність загрожує масштабною соціальною кризою. «Невідповідність старої соціальної структури, яка виникає, (у загальному випадку, – форма влади і власності) новим соціальним елементам (нові люди і нові корпорації) породжує у суспільній свідомості сукупність уявлень про можливі варіанти («сценарії») іншої структуризації суспільства. Такі уявлення (чи, принаймні, частина з них) зазвичай відображують з тим чи іншим ступенем точності реальні можливості перебудови глобальної соціальної структури. Отже, кризовий стан суспільства припускає об'єктивне виникнення набору нових можливих соціальних структур, реалізація кожної з яких може відновити втрачену відповідність між глобальною структурою соціальної системи та її елементами» [О. П. Дзьобань, 2011, с.10].

Як засвідчує історичний досвід, силою, яка відповідальна за самоорганізацію, є соціальний вибір, який здійснюють соціальні суб'єкти. Іншими словами, зіткнення інтересів протилежних сторін, політична боротьба між різними соціальними

групами та соціальна конфронтація, пов'язана з протистоянням «ідеалів і цінностей». Важливу роль у цьому відіграє еліта того чи іншого суспільства, але в моменти біфуркацій вирішальне значення має політичний лідер, навколо якого формується нова ідеологія або міфологема. «Лідер, харизма, вождь, герой – це безпосередньо пов'язані з темою самоорганізації та біфуркації соціальні феномени. Впливаючи на маси, еліта та її лідер у моменти післябіфуркаційної інтеграції можуть діяти тільки шляхом згуртування суспільства завдяки генерації певного міфологічного простору, який дає ефект резонансного відгуку. Якщо пропонується міф наперед заданий самим соціальним середовищем, то він спрацює як аттрактор, відбувається його «самоформування», що й забезпечує такий резонанс. Еліта стає соціальним явищем (вершиною організаційної соціальної структури) в стабільні часи суспільної історії. В моменти соціальних зламів еліта може бути елітою лише шляхом утвердження свого духовного лідерства в атрактивному міфологічному середовищі, адже в цей час соціальна впорядкованість має переважно самоорганізаційну природу» [Л. Д. Бевзенко, 2002, с. 141]. В історичній науці цьому явищу відповідає проблема особистості в історії, коли описується роль того чи іншого видатного діяча історії в розвитку історичного процесу в суспільному житті. В аспекті дослідження слід зазначити, що Д.В. Ковтунова, вивчаючи роль соціального суб'єкта в контексті самоорганізації соціальних систем, робить висновок про те, що «соціальний суб'єкт, який ініціює свій певний вплив на керівні параметри соціальної системи, намагається не просто вивести її на певний адекватний аттрактор ... а передбачає реалізацію ідеї вибору соціальним суб'єктом найбільш доцільних сценаріїв майбутнього, щодо безпосереднього вирішення тих кризових ситуацій та протиріч, які характерні для сучасного соціального розвитку суспільства» [Д. В. Ковтунова, 2013, с. 3-4].

На наш погляд, можна виокремити певні різновиди соціального вибору, який реалізують суб'єкти в період біфуркації: фундаменталізм (безкомпромісність), компроміс, арбітраж (нейтралізація), конвергенція. Фундаменталізм означає, що певний лідер займає безкомпромісну позицію стосовно своїх опонентів і прагне до повної та тотальної перемоги над супротивником як фізично, так і морально. Компроміс припускає примирення та вказує на готовність протилежних сторін іти на взаємні поступки. Арбітраж проявляється як відмова від своїх ідеалів і передача вибору третій силі, яка є сторонньою, але здатною до наведення суспільного порядку. І, останнє, конвергенція – потребує виходу із ситуації, яка склалася, шляхом пошуку нових ідеалів і міфів, синтезуючи уже наявні. Відтак, самоорганізація суспільства визначається значенням «людського фактора в креативному оновленні соціальних структур, їх розкритті та саморухові. На основі цього принципу сформульовано положення про динамічну соціальну організованість. Відповідно до цього положення, критерієм упорядкованості соціальної системи є не статична рівновага, а узгодженість (когерентність) руху, коли система відкрита для творчості індивідів, чутлива до інновацій, які виникають, реагує на них структурними змінами, які призводять до нового, більш високого рівня впорядкованості та узгодженості» [В. Л. Романов, 2003, с. 24].

Здійснивши вибір, соціальна система починає діяти відповідно до обраного варіанту, самоорганізаційні механізми починають взаємодіяти з організаційними. Іншими словами, починається процес організації суспільства, який реалізує політична система суспільства на основі організаційних механізмів. Як результат, самоорганізація суспільства у взаємодії з організацією відновлює соціальний порядок. «Самоорганізація як спонтанне утворення нових структур і організація як свідоме упорядкування виступають як єдині форми (які взаємо-

доповнюють одна одну) узгоджуваності рухів (дій, діяльності, поведінки) соціальних індивідів. Процес організації спрямований на виявлення нових соціально-конструктивних якостей системи, яка формується, та забезпечує фіксацію та добудову відповідних структур, які самоорганізуються. Самоорганізація входить в організаційний процес, забезпечуючи гнучкість і зумовлену нею адаптивну здатність цілеспрямовано створюваних структур» [В. Л. Романов, 2003, с. 28].

На підставі вищезазначеного, доходимо висновку, що на мікрорівні буденного життя кожна людина зіштовхується із цими процесами, здійснюючи акт вибору в життєвих точках біфуркації. З огляду на це, цікавим вбачаємо підхід до вивчення соціальної самоорганізації, запропонований І. А. Доніковою, яка визначає його як філософсько-культурологічний [І. А. Донікова, 2011, с. 5]. У концепції дослідниці соціальна самоорганізація розглядається крізь призму культурологічного підходу, який реалізує ідею негентропійної функції культури. Культура розглядається як один із можливих способів самоорганізації суспільства, який є «людиномірним», тобто, спрямованим на творення та утвердження смислових констант людського існування. Культура постає «захисним покриттям» людського буття, вона здійснює вибір соціальних стратегій та інновацій, які входять до загальнолюдського смислового контексту. Проте, входження індивіда в сучасні теорії самоорганізації не минає без труднощів, адже вони «безсуб'єктні». «При цьому виникає проблема – як у людиномірному за змістом гуманітарному знанні можуть «працювати» безсуб'єктні моделі процесів самоорганізації, які пропонує синергетика» [І. А. Донікова, 2015, с. 163]. Вирішення цього завдання І. А. Донікова вбачає у застосуванні методів гуманітарних наук – феноменологічного та герменевтичного для виявлення смислово констатувальних основ соціокультурного буття. «Різні способи осмислення, таким чином, констатують різні зв'язки та відношення людини і

світу, визначають різновекторну перспективу її самореалізації та самоідентифікації. Смысл стає процесом, у якому щось відкривається людині (і в ній самій, і в навколишньому світові), а щось залишається прихованим, іноді – назавжди. Людське буття, яке ґрунтується на цілепокладанні, принципово непередбачуване. У своєму становленні людина постійно перебуває на межі «розуміння-нерозуміння», тобто в ситуації смислової невизначеності, можливості знаходження смислу та його втрати, а значить, самонабуття або самовтрати» [І. А. Донікова, 2015, с. 163-164]. Проте, здійснення подібного синтезу поки залишається відкритим і потребує подальшої розробки.

Повертаючись до питань соціальної самоорганізації на макрорівні, слід зазначити, що в межах національно-державних утворень самоорганізація та організація проявляють себе як громадянське суспільство та державна влада. «Держава і громадянське суспільство, незважаючи на організаційні відмінності, за своєю природою як підсистеми єдиної національної спільноти мають більше підстав для синергійної взаємодії, ніж простиставлень. Громадянське суспільство у сучасному наддинамічному соціальному світі не може не корелювати із державною владою, адже саме в ньому, в процесі соціальної самоорганізації, утворюються параметри порядку, які фіксуються державою в правових нормах, що впорядковують цивільні відносини. Аналогічно, як і державні структури не звільнені від цивільних відносин, адже їх діяльним початком є люди, яким в умовах найбільш жорстких адміністративних обмежень властиво діяти на користь приватного інтересу, в тому числі й у службовій діяльності» [В. Л. Романов, 2003, с. 52].

Тому, керівна еліта зазвичай має можливість підтримувати консенсус у суспільстві шляхом постійної модернізації його політичних, економічних та інших структур, не допускаючи виникнення між ними серйозних суперечок та протиріч. Це дозволяє підтримувати в соціальній системі потрібний рівень

ентропії, не даючи їй вийти за критичні межі, й тим самим уникати входження системи в період біфуркацій. Існування таких технологій і стратегій, які шляхом попереджувальних реформ дозволяють політичній еліті гармонізувати соціальні відносини завдяки консенсусам і поступкам, показує можливість оптимального розвитку суспільства.

У певному сенсі теорія соціальної самоорганізації, в якій показано, як синтез порядку та хаосу в складній дисипативній системі, що саморозвивається, призводить до виникнення нових структур порядку, пов'язана з ідеєю соціальної еволюції або соціального прогресу. Проте, ця еволюція або прогрес не співвідноситься з попередніми концепціями лінійного розвитку. Це нелінійний розгляд ідеї прогресу, в якій прогрес постає як чергування порядку та хаосу, причому, останній зберігає свій творчий характер, сприяючи виникненню нових соціальних форм і структур.

Таким чином, теорія соціальної самоорганізації відкриває нові можливості для вирішення таких фундаментальних соціальних проблем, як природа соціальних змін (революцій) і криз, детермінізму культурно-історичного розвитку, його суттєвих сил і факторів, критеріїв соціального прогресу та можливостей соціального управління та прогнозування. Ця теорія не є перефразуванням «старих істин новою мовою», але дійсно в результаті такого підходу формулюється нова система соціальних понять (соціальний порядок, соціальний хаос, соціальна ентропія тощо) і виявляються нові закономірності соціального розвитку, без яких неможливо сьогодні уявити сучасне суспільство в сучасному світі. Крім того, процеси самоорганізації, оскільки вони мають спонтанний і непередбачуваний характер, показують роль ігрових, міфологічних, ідеологічних структур у соціальній реальності. «Гра, міф мають здатність створювати на своїй основі певну соціальну цілісність, безліч людей виявляються наче під впливом якоїсь надособистісної сили, яка

координує їх дії, ритмізує, дарує здатність тонко відчувати один одного, сприяє ритмічній узгодженості дій. Узгодженість без погодження» [Л. Д. Бевзенко, 2017, с. 98]. Про існування у суспільстві цієї надособистісної сили зазначали такі вчені, як Г. Лебон, Г. Тард, С. Московісі, Й. Гейзинга, Г. Гадамер, К. Юнг, М. Еліаде та ін. Таким чином, самоорганізація у вигляді міфу, який уособлює її, чи ідеології, по суті є основною формою впорядкованості суспільства у періоди соціальних потрясінь, зламів і криз.

2.3. Концепти самоорганізації сучасного суспільства: формування та розвиток в Україні

Визначальним принципом синергетики, як уже зазначалося в інших розділах, є принцип самоорганізації систем. Він означає, що в системах певного типу відбуваються процеси, протягом яких створюється, підтримується та оновлюється структура певної системи, що, в свою чергу, спрямоване на збереження її цілісності. Згідно з синергетичними дослідженнями, самоорганізація є універсальною властивістю всіх відкритих складних систем, незалежно від їх природи. Вірогідними вважаємо висновки В. С. Лутая: «самоорганізація почала розглядатися як атрибутивна властивість у всіх складних відкритих системах, а не тільки як властивість, яка стосується біологічних і соціальних систем. Тим самим, усі складні соціальні системи, виходячи з даного принципу, слід розглядати як особливі форми прояву зазначеної вище атрибутивної властивості. Це, у свою чергу, ставить питання про взаємозв'язок усіх форм між собою, про закономірності їх історичного становлення» [В. С. Лутай, 2004, с. 132]. Принцип самоорганізації, відтак, показує неперервність процесів самоорганізації на різних рівнях природного та соціального світу. Додатковим щодо нього буде принцип самовідтворення систем, який встановлює, що збереження

власних параметрів складної системи, що самоорганізується, є її власною проблемою і задачею. Оскільки всі функції системи в кінцевому рахунку спрямовані на її власне відтворення, на стримування ентропії в системі та послаблення наслідків ентропійних показників. Таким чином, всередині самої системи існує стійка антиентропійна тенденція [Г. О. Нестеренко, 2007].

Крім того, важливими синергетичними принципами, які особливо використовуються у соціальному пізнанні, є принципи відкритості, нелінійності, нестабільності соціальних систем. Поняття відкритості пов'язане з уявленнями про те, що система має визначений зв'язок зі своїм оточенням. Відкритими вважаються такі системи, які вільно обмінюються з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією. Закриті системи не тільки не мають такого зв'язку, але, внаслідок його відсутності, ентропія тільки зростає. В той час, як у відкритих системах можливе її зменшення за рахунок експорту в навколишнє середовище. З огляду на це, закриті системи не здатні до саморозвитку, вони «працюють» тільки на самозбереження, але й так це постає можливим тільки до визначеного моменту внаслідок зростання хаотичних структур всередині самої системи. Принцип нелінійності означає існування багатоваріантності шляхів розвитку соціальної системи, можливості вибору з альтернативних напрямів руху, визнання різної темпоральності розвитку. Принцип нестабільності означає, що тільки нерівноважні системи, тобто, ті, що далекі від стійкості, здатні до самоорганізації та самовідтворення. Таким чином, складним відкритим системам неможливо диктувати шляхи розвитку. Замість того, необхідно ретельно вивчати їх внутрішні тенденції і визначати, як вивести систему на потрібний їй шлях еволюції. Оскільки в системах, які самоорганізуються, навіть найбільш незначні ефекти (флуктуації) в момент точки, або каскаду біфуркацій, можуть значно впливати на напрям її розвитку. І, відповідно, постає можливим завдяки

таким слабким впливам спрямовувати рух системи, економно використовуючи час, зусилля, ресурси.

Синергетика також вводить у науковий обіг поняття випадковості, оскільки вибір, яка саме флуктуація здійсниться в системі, не може бути однозначно детермінованим: «розвиток відбувається через випадковість вибору шляху в момент біфуркації, а сама випадковість (така її природа) ніколи не повторюється двічі» [С. П. Курдюмов, О. М. Князева, 1994, с. 172].

В момент біфуркації соціальна система втрачає свій порядок і переходить у режим соціального хаосу, який може мати різні наслідки. Оскільки хаос у такому випадку має не тільки руйнівний характер, у синергетиці сприймається твердження про конструктивну роль хаосу в процесах самоорганізації системи. Хаос визнається творчим началом, який здатен сприяти оновленню системи, конструктивним механізмом його еволюції. В момент соціального хаосу, як правило, з елементів системи утворюються нові структури, новий соціальний порядок.

Основним показником динамічності складної соціальної системи є поняття «соціальна ентропія», яке визначає ступінь неупорядкованості системи. Рівень ентропії визначає, в якому стані зараз перебуває система, наскільки в ній присутній порядок чи хаос, наскільки вона стабільна чи нестабільна тощо. Надто високий рівень ентропії є причиною руйнування попередньої системи та переходом до нової. Існує так звана «точка неповернення», коли, потрапляючи в стан хаосу, соціальна система уже не може повернутися до попереднього стану. Таким чином, у синергетиці з'являється принцип неповернення, який полягає в тому, що виникнення нових параметрів порядку призводить до нових якостей елементів системи, тому процес самоорганізації спрямований виключно вперед. Це не означає прогрес у розвитку системи, але безсумнівно еволюційний рух: «система стає тим, чим вона може бути, переживаючи певну подію чи серію подій у часі» [В. Л. Романов, 2001, с. 30].

Такі положення синергетичної методології стосовно соціальних систем мають важливе теоретичне та прикладне значення. Формування, або, як вважають сучасні українські дослідники, самовідтворення українського етносу та розвиток українського суспільства, як доводять проведені в цій сфері синергетичні дослідження, відповідають цим методологічним принципам.

Проте, необхідно визнати, що соціальні явища, з одного боку, підпорядковуються певним теоретичним закономірностям, а з іншого – вони з точки зору історичної перспективи є унікальними. Тому, соціальні моделі і теоретичні конструкції дають лише ймовірнісні схеми загального процесу функціонування соціальної системи. Соціальне прогнозування та планування з точки зору синергетики має відносний характер, вони показують залежність між різними показниками суспільного розвитку. «У цьому проявляється унікальність соціальних явищ і специфічність проявів соціальних законів. Вони є унікальними в тому відношенні, що виступають елементами визначеної історично конкретної культури і форми соціального буття ... Будучи такими елементами, вони відображають у своїй структурі специфічні протиріччя та способи їх зняття, характерні для певного часу та культури» [Г. О. Нестеренко, 2007].

Вихід трьох монографій, присвячених питанням самоорганізації українського суспільства, з одного боку, дозволив накопичувати фактичний матеріал для створення теоретичної моделі самоорганізації, з іншого – показав застосування таких синергетичних понять, як самоорганізація, біфуркація тощо у вирішенні проблеми генезису української нації. Автори обґрунтовують висновок про те, що «сучасна урбаністична цивілізація формується, як правило, в національних формах, а саме – національної держави і національної економіки. Тому, політична незалежність постає формою самоорганізації цієї цивілізації як громадянського суспільства» [В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко, 2003, с. 49-51].

У колективній монографії «Український соціум» (2005) за редакцією С. В. Крисаченка, також указується значущість теорії соціальної самоорганізації для вивчення процесів становлення українського соціуму, який є складною соціальною системою, що саморозвивається. «Характерною особливістю розуміння світу як складної органічної самоорганізованої системи (соціум і є саме такою системою) є акцентування уваги на спонтанній появі нових порядків (структур) при їх переході від нестабільного стану до стабільного. При цьому слабкі флуктуації («відхилення від норми»), які визначають нову структуру та стійкість складної системи (одну з багатьох можливих), не є виключними, а постійно наявними в системі поряд з іншими флуктуаціями» [М. Степико, 2005, с. 42].

Але, як справедливо зауважує Г. О. Нестеренко в наукових студіях, присвячених застосуванню синергетичного підходу в соціальному пізнанні, існує такий серйозний недолік як недостатня розробленість цілісної концепції самоорганізації, яка стосується розвитку українського суспільства. У багатьох працях робиться висновок про переваги синергетичного підходу, який постає як альтернатива організаційному підходу, тобто такому, який реалізується виключно під впливом держави. «Проте, далі цього більшість дослідників не заходять, залишаючи поза увагою принципи біфуркації, синергетичного резонансу, дисипації енергії, дії атракторів тощо... Але спочатку потрібно виявити, чи правомірно розглядати націю як соціальну систему – і у випадку позитивної відповіді для її дослідження можна застосувати синергетичну методологію» [Г. О. Нестеренко, 2007]. Ця теоретична задача була вирішена Г. О. Нестеренко в її концепції самовідродження української нації, в якій, ґрунтуючись на теорії соціальної самоорганізації, учений вдалося показати, як абстрактна теоретична схема пояснює ключові моменти історичного минулого України [Г. О. Нестеренко, 2009].

Так, у наукових студіях Г. О. Нестеренко виокремлює три

основні рівні дії процесів самоорганізації в етнонаціональних суспільствах: донаціональний рівень, національний і наднаціональний. Перший рівень належить до історичного минулого того чи іншого народу, коли тільки починається формування етнічних груп. Другий рівень відображає появу нації як незалежного політичного об'єднання, тобто рівень національної держави. І третій рівень – наднаціональний – означає появу наднаціональних міжнародних об'єднань, призначених для управління та контролю над національним розвитком і проведення арбітражу [Г. О. Нестеренко, 2007].

У площині історичної реальності така класифікація виражена певними періодами в європейській історії (переважно), в які відбувалося формування соціальних структур і інститутів, які відповідають кожному періоду. Так, донаціональний період, як уважає автор, припадає на етап історичного минулого людського суспільства до XIX століття, оскільки саме це століття відзначилося як період зародження націй. У цей період основні форми самоорганізації суспільства ґрунтувалися на ірраціональних факторах: міфах, релігійних уявленнях, ритуалах і звичаях. Національний період (XIX-XX ст.) характеризувався формуванням первісно національних європейських держав, а згодом і держав у інших частинах світу, в яких правові норми та регулятиви стали визначальними для перебігу процесів самоорганізації. Нарешті, у другій половині XX століття виникають міжнародні об'єднання (ООН, Європейський Союз та ін.), мета яких полягає у регулюванні та управлінні в політичних, економічних, воєнних і інших питаннях на наднаціональному рівні. Починаючи з цього часу, поширення інформаційних технологій і Інтернету сприяють створенню глобального комунікативного простору, в якому процеси самоорганізації набувають нового виміру.

Виходячи з вищезазначеного, Г. О. Нестеренко виділяє три рівні соціальної самоорганізації залежно від факторів, які

притаманні цим рівням: ірраціональний, законодавчий, інформаційний. Дослідниця зазначає, що «історичне панування певного рівня механізмів самоорганізації не означає, що після завершення відповідної епохи цей рівень втрачає силу. Сьогодні, теоретично кожна національна система самоорганізується на трьох рівнях одночасно, а практично – для кожної держави дія механізмів того чи іншого рівня домінує» [Г. О. Нестеренко, 2007].

Така концепція корелює зі ще однією роботою, пов'язаною з аналізом соціальної саморегуляції суспільства, розробленою Н. В. Крохмаль. Незважаючи на те, що Н. В. Крохмаль розглядає історичні форми саморегуляції суспільства, вона трактує саморегуляцію в контексті соціальної самоорганізації: «під терміном «саморегуляція соціального процесу» ми розуміємо самоупорядкованість процесу життя завдяки самоорганізаційним можливостям, тобто, тим атрибутивним якостям, які притаманні самій спільноті людей» [Н. В. Крохмаль, 2004, с. 19]. Вона також виділяє три етапи соціальної саморегуляції: архетипний, нормативний, семантичний. На кожному етапі було задіяно різноманітні механізми соціальної саморегуляції, які перегукуються за своїми характеристиками із зазначеними Г. О. Нестеренко видами соціальної самоорганізації. Так, на першому етапі основними механізмами є міф, ритуал, традиції та первинні форми релігії, формування перших соціальних норм і суспільних відносин у цей період відбувалося в усній формі. По мірі розвитку писемної культури відбувалося закріплення цих норм у законах, нормах права тощо, на основі яких створювалася система державного управління та відбувалося розмежування моральних, релігійних та ідеологічних норм. Таким чином, на другому етапі виникнення держав визначає основні механізми соціальної саморегуляції. Третій етап – початок XX століття, характеризується новим рівнем поширення потоків інформації, поступовим розвитком глобалізації, ви-

никненням міжнародних політичних, економічних, воєнних і інших структур та інститутів, які зменшують значення окремих національних держав і створюють нові можливості для соціальної саморегуляції.

Екстраполяція цих теоретичних моделей соціальної самоорганізації на історичний розвиток української нації показує, що «в історичному плані сучасний етап створення української нації характеризується як перехідний до інформаційної цивілізації, але реальних підстав для цього ще напрацьовано мало. Наприклад, на етапі цього переходу повинна помітно вирости організаційна та навіть кратологічна роль громадянського суспільства. Проте, в Україні воно ще явно не готове до такого різкого посилення організаційної функції та збільшенню відповідальності» [Г. О. Нестеренко, 2007]. В українському суспільстві все ще домінують ірраціональні механізми, а законодавчі розвиваються дуже повільно і поки на початковому рівні. Крім того, Україна як національна держава ще недостатньо включена в наднаціональні міжнародні структури, і хоча вона є членом багатьох політичних об'єднань і союзів, але її роль у цих об'єднаннях дуже незначна та непомітна. Це стосується економічних, воєнних, культурних і інших структур. Тому, незважаючи на зовнішні впливи зі сторони міжнародної спільноти, українська нація поки що мало представлена у сучасному світі. Завершальний висновок, який робить українська дослідниця, виявляється невтішним: «наслідком всього цього є те, що сучасний стан українського соціуму характеризується як хаотичний» [Г. О. Нестеренко, 2007].

З іншого боку, соціальний хаос, як його представлено в теорії соціальної самоорганізації, не є виключно руйнівною силою, але містить у собі конструктивні елементи. Тому, для українського суспільства, незважаючи на його перебування в точці біфуркації, тобто вибору атратора для встановлення соціального порядку, є підстави для оптимізму. «Ідея двох різновидів

динамічного хаосу дає підстави для оптимізму, оскільки стверджує, що смуга знижувального динамічного хаосу обов'язково на чомусь зупиняється, впираючись у певні нерозкладні та незмінні закономірності самоорганізації системи – так званий рівень нижнього динамічного порядку. Навіть більше – в соціальній системі часто руйнівна сила хаосу трансформується в конструктивну енергію творчості. Оптимізм підкріплюється так само і тим, що після повернення до нормальних умов знижувальний хаос також нівелюється і відбувається повернення соціальних регулятивів попереднього стану» [Г. О. Нестеренко, 2007].

У філософському словнику В. Шинкарука запропоновано наступне визначення: «самоорганізація – це здатність системи самостійно підтримувати чи удосконалювати рівень своєї організації від час зміни зовнішніх або внутрішніх умов свого існування, діяльність з урахуванням минулого досвіду, спрямована на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування» [В. Шинкарук, 2002, с. 596]. Спираючись на це визначення, можна помітити певну взаємозалежність понять організація і самоорганізація стосовно питань, пов'язаних із формулюванням і розвитком громадянського суспільства. Слушною є думка, що розмежування від самоорганізації буде відрізнятися тільки тим, що самоорганізація розглядається як випадкове створення нових структур, а організація передбачає визначені спрямовані зусилля для формування цих структур. Але, так чи інакше, вони взаємно доповнюють одна одну в соціальному бутті. Вони мають спільне завдання – впорядкування структур і елементів системи для збереження її цілісності.

Нам імпонує думка Л. Д. Бевзенко щодо внутрішніх психологічних основ, на яких формується дія організації та самоорганізації. «Якщо говорити про *ті психологічні основи, які обслуговують обидва механізми соціальних змін*, то у ви-

користанні соціальної організації та відповідно механізму *виникнення організаційних соціальних структур* полягає наша раціональність, свідомість, здатність до цілепокладання, інтенціональність, здатність до послідовного мислення та дій, алгоритмічність. У розпорядженні *другого механізму соціальних змін – самоорганізаційного* (і відповідно виникнення *самоорганізаційних соціальних структур*) перебуває наша ірраціональність, наявність несвідомого, здатність до паралельних мисленевих операцій, наші відчуття, пристрасті, здатність до віри, гри. Структури першого типу виникають як результат свідомого проекту, як цільові структури. Структури другого типу виникають спонтанно, не мають свого соціального суб'єкта» [Л. Д. Бевзенко, 2005, с. 45].

Таким чином, механізми дії організаційних і самоорганізаційних процесів у соціумі різняться, проте вони співвідносяться за принципом додатковості, доповнюваності (Н. Бор). «Самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, яким притаманна свідомість, які ставлять для себе певні цілі, керуються мотивами власної поведінки та ціннісними орієнтаціями. Тому, взаємодія організації і самоорганізації, випадкового та необхідного формує основу розвитку соціальних систем» [Г. І. Рузавин, 1995, с. 63].

Відтак, поняття «самоорганізація народу» містить у собі інтенції, пов'язані з організацією громадянського суспільства, яке є впорядкованою соціальною структурою. У цьому контексті поняття організація має два значення: його вживають у смислі наявності порядку та визначеного чіткого соціального устрою. З іншого боку – на позначення уже самої упорядкованої структури. Тому, громадянське суспільство як упорядковане ціле в сучасному світі корелює з державою як організаційною управлінською структурою. У громадянському суспільстві в процесі самоорганізації утворюється новий соціальний порядок і висуваються принципи та правила устрою

суспільства, які потім закріплюються в організаційних формах державної влади – у правових документах: законах, актах, правових нормах тощо. Слушною є думка, що громадянське суспільство та держава об'єднані між собою як дві підсистеми, що входять до однієї системи – єдиного національного суспільства. Прикладні аспекти теорії соціальної самоорганізації були представлені в деяких дослідженнях, присвячених вивченню дій самоорганізаційних механізмів у політичній історії України, починаючи з 2002 року і до сьогодення. Йдеться про філософсько-теоретичний аналіз різноманітних феноменів суспільного життя України (вибори до центральних органів влади в Україні 2002-2004 рр., події Майдану – 2004 і 2013 рр.) за допомогою синергетичної методології, яка дозволяє представити певні теоретичні моделі, що мають евристичну та практичну значущість. Так, Л. Д. Бевзенко пропонує свою самоорганізаційну модель інтерпретації подій в Україні в часи Майдану – 2004 року. Дослідниця вважає, що соціальна самоорганізація в цей період була відтворена у вигляді «натовпу, який діє» та «інших соціальних спільнот, інтегрованих загальним ігровим або міфологічним простором» [Л. Д. Бевзенко, 2004]. Зважаючи на те, що процеси соціальної самоорганізації відбуваються спонтанно, на відміну від організації, то, на думку дослідниці, до них залучені несвідомі аспекти людської психіки. Ця частина керує нашими емоціями, бажаннями, прагненнями тощо, в результаті яких індивід реалізує певні дії неявно та несвідомо.

Таким чином, перебіг процесів самоорганізації зумовлений не свідомими та цілеспрямованими діями людей як соціальних суб'єктів, а діями під впливом масових суспільних настроїв, певної міфології, яка існує в цей момент у суспільній свідомості та ігрових ситуацій. Як зазначає автор, міфологічний компонент виявився дуже впливовим, але під ним розуміється не традиційна міфологія, але міф як ідеологічна конструкція. «Під міфологією у даному випадку ми розуміємо не класичний

сакральний міф, а певний спосіб моделювати події соціального світу і відповідно до цієї моделі вибудовувати свої поведінкові акти та соціальні переваги. В такому випадку практично зникає необхідність розмежування міфології та ідеології, адже ідеологія, будучи покритою вдало підбраною міфологічною оболонкою, цілком може стати основою самоорганізаційного структурування суспільства за умови резонування з іманентно наявними в даному соціальному середовищі потенційними міфологічними побудовами» [Л. Д. Бевзенко, 2004].

У точці біфуркації такі соціальні міфи набувають великої сили впливу на свідомість та умонастрої людей, оскільки вони виглядають як свого роду проекти спасіння, кардинальної зміни наявної незадовільної соціальної ситуації. До того ж, вони не спираються на раціональні аргументи, але, навпаки, орієнтовані на очікування здійснення «чуда». Тому, в подіях Майдану 2004 року було багато таких моментів, пов'язаних із присутністю великої кількості людей і виконанням ними діяльності заради утвердження, здійснення певної ідеологічної (міфологічної) установки, яку Л. Д. Бевзенко називає міфом Свободи. «Месіанський міф персоналізувався Віктором Ющенко та обслуговував смутну надію (задану біблійними месіанськими міфами як прообразами) на те, що може бути знайдений вихід аналогічний виходу до «землі обітованої» або «царству небесному». Головний смисл такого підходу – неконфронтаційна позиція у ставленні до панівного порядку. Новий порядок виникає наче в іншому вимірі, без явного руйнування старого, можливо шляхом його неагресивної трансформації. Імідж В. Ющенка – моральність, неконфліктність, харизматичність – дозволили йому успішно претендувати на роль сакральної фігури, яка уособлювала дану міфологію» [Л. Д. Бевзенко, 2004]. На думку вченої, такий міф Свободи сформувався достатньо давно, починаючи з моменту незалежності України та різноманітних політичних рухів, найбільш великий із них – «Україна

без Кучми». Але цей міф був актуалізованим подіями другого туру виборів президента України, а згодом – у подіях на Майдані він набув остаточного оформлення.

Тому, можна стверджувати, що перехід до точки біфуркації розпочався з моменту виборів, оскільки «вибори – це завжди біфуркація», у них завжди наявний значний момент невідзначеності та непередбачуваності. Також непередбачуваним постає й той соціальний порядок, який вибудовується після проходження точки біфуркації: «відомо, що революції рідко сприяли здійсненню планів їх організаторів. У зазначеній моделі стає зрозуміло – чому. У них немає організаторів як таких. Доводять систему до точки біфуркації багато факторів, і ті, хто стоять на вершині революції, як правило, мало можуть їх підсилювати. Хоча, безумовно, до цього прагнуть. От тільки, *що буде потім, передбачити однозначно не може ніхто*» [Л. Д. Бевзенко, 2005, с. 72].

Це пов'язано з тим, що поведінка людей у процесі самоорганізації більш зосереджена не на результаті, а на самому процесі. Сценарії майбутнього розвитку представляються туманними та розпливчатими, оскільки вони не піддаються раціональному аналізу, а продиктовані імпульсами та мотивами, люди щось відчують, але спільним для усіх постає відчуття неможливості повернення до минулого. Всі одностайні в тому, що минуле – подолане, з ним «усе скінчено». «Що слід підкреслити особливо – самоорганізація володіє неупередженістю природних процесів, а тому від неї не можна очікувати того, що вона буде штовхати систему однозначно у прогресивному напрямку. Її завдання – створювати соціальний порядок у ситуації кризи, яка настала, та хаосу, а чи буде цей порядок моральним або кримінальним – самоорганізація не вирішує» [Л. Д. Бевзенко, 2004].

Таким чином, самоорганізаційні структури виникають ніби самі по собі, призводять до зниження загальної ентропії,

а значить – до підвищення рівня загальної узгоджуваності. Майдан як самоорганізаційна структура виник спонтанно, у порівняно короткі терміни об'єднав багато людей, які регулярно збиралися у центрі Києва в будь-яку погоду та в ситуації будь-якої загрози. Багато писали про карнавальність Майдану та незвичайність такої форми соціальної революції. Крім того, люди самі покладали на себе певні функції та виконували їх, завжди знаходилися добровольці (волонтери), які прагнули виконувати ту чи іншу роботу, кожен відчував свою важливість. Це цілком пояснювані явища з точки зору теорії соціальної самоорганізації: «це ситуація, коли людина зі стану високої ентропії, відсутності зв'язку із соціальним оточенням (депресії, фрустрації, безнадії, розчарування) потрапляє в ситуацію зі спонтанним зменшенням ентропії (відчуття солідарності, підтримки, єдності, надії). На Майдані у всіх було відчуття власної важливості та значущості, єдності та довіри, тобто простір з низьким рівнем ентропії» [Л. Д. Бевзенко, 2017, с. 103].

Також, така ситуація має ігровий характер: «але гра, за Гейзинга, має багато форм. Війна та карнавал – різні не тільки в ціннісному вимірі. У сенсі гри – це ігрові структури, і для самоорганізації – це рівнозначні форми її прояву» [Л. Д. Бевзенко, 2005, с. 74]. Якщо ж застосувати дану модель до опису Майдану-2013, то стає зрозумілим, що у такому випадку, самоорганізація якраз і набула форми справжньої війни, зі збройним протистоянням двох сторін і людськими жертвами. Таким чином, у періоди соціальних змін, у моменти кризи системи панівного соціального порядку, у суспільстві починають формуватися самоорганізаційні структури, і це виявляється справедливим для будь-якого суспільства, тобто, у всіх історичних періодах і всіх культурних просторах.

Дослідження із соціальної самоорганізації, проведені І. С. Добронравою та Л. Фінкелем, продемонстрували можливість застосування математичного апарату для аналізу

політичних виборів в Україні в період 2002-2004 років. «Так склалося, що розгортання наших досліджень, яке є втіленням синергетичної інтерпретації математично оброблених даних про результати виборів в Україні, парламентських і президентських, відобразило хід подій, зрозумілих нами як соціально-політична самоорганізація українського суспільства» [І. С. Добронравова, Л. Фінкель, 2008]. Оскільки йдеться про декілька етапів дослідження, починаючи з 2002 року, потім – 2003 рік і 2004, то в цілому вони показують динаміку соціальних і політичних подій в Україні, які відбувалися в той момент. Хід дослідження полягав у наступному: за допомогою математичних методів (візуалізація багатовимірних вимірювань) було отримано графіки вибору кандидатів і політичних партій до парламенту України, що потребувало теоретичної інтерпретації. Для такої інтерпретації було залучено синергетичні моделі, а саме – модель соціальної самоорганізації.

«Синергетичні моделі виявилися найбільш потрібними на етапі обробки даних спостереження та експерименту, коли теоретична інтерпретація важлива для перетворення протокольних суджень спостерігача в науковий факт про об'єктивну реальність. Ефективність таких моделей відносно соціального пов'язана з тим, що синергетика охоплює його визначальні риси: цілісність і здатність до самоорганізації» [І. С. Добронравова, Л. Фінкель, 2008]. При цьому цілісність може набувати різних значень: цілісність як становлення нового цілого або як стійкий періодичний процес повторення стійкого цілого.

Одержані графіки продемонстрували риси розгалужень, характерні для біфуркації. Як зауважує І. С. Добронравова, біфуркація може відбуватися у двох випадках: або під час самоорганізації в однорідному середовищі, або в ситуації динамічного хаосу, який постав результатом попередньої самоорганізації. Стійкі структури в обох випадках утворюються по-різному: в однорідному середовищі реалізується один із атракторів,

а решта – елімінуються. Така ситуація спостерігалася в Україні на виборах у 1991 році, коли практично не було політичних партій, а тому комуністична партія повернула втрачені позиції. В динамічному хаосі створюється нове політичне середовище, де наявна конкуренція різних політичних сил, або, використовуючи мову синергетики – атракторів. Тоді утворюється складна структура, яка не спрощується залежно від масштабу. В даному дослідженні було зафіксовано динамічно хаотичне середовище: «середовище здійснення вибору при проведенні виборів в Україні може бути математично визначеним як таке, що перебуває у стані динамічного хаосу. Динамічний хаос відрізняється від статистичного тим, що йому передують самоорганізація, він являє собою певну її фазу, здатен продукувати принципово складні структури (приміром, фрактали, які характеризуються масштабною інваріантністю)» [І. С. Добронравова, Л. Фінкель, 2005, с. 171-172].

Якщо звернутися до інтерпретації наступних політичних подій в Україні, які автори частково застосували у своїх розвідках, то постало очевидним, що синергетичні методи дійсно дозволяють отримати очікуваний науковий результат: «ми маємо справу з науковим фактом, одержаним у результаті синергетичної інтерпретації математично оброблених даних про вибори» [І. С. Добронравова, Л. Фінкель, 2005, с. 171-172]. Стан динамічного хаосу, виявлений у політичній ситуації в Україні, не є чимось негативним, як це може здаватися з точки зору звичних оцінок. Навпаки, порядок і хаос у синергетичній картині світу – наче дві сторони однієї медалі, хаос є уособленням умови порядку. На основі хаосу формується єдність у розмаїтті, що в політичному контексті означає становлення і розвиток демократичних інститутів. Україна стала політично цілісною нацією, оскільки реалізується єдність розмаїття виборів громадян України в різних її регіонах. Такий висновок підтвердився у 2004 році, в подіях на Майдані, коли в результаті самоорганізації

нізації з'явилася можливість для нового рівня становлення демократії в Україні. Цікаво, що, як вказують автори статті, «моніторинг опитувань виборців в одній із адміністративних одиниць України, в процесі підготовки та проведення двох турів виборів, виявив динаміку розгортання структур, аналогічних до представлених у нашій статті» [І. С. Добронравова, Л. Финкель, 2005, с. 176]. Проте, вони зберігають певну обережність у кінцевих висновках: «думка про те, що нормальний стан демократичного суспільства – це стан динамічного хаосу – повинна бути перевіреною в більш зрілому політичному середовищі, ніж Україна» [І. С. Добронравова, Л. Финкель, 2005, с. 176].

У своїх наступних дослідженнях, у 2006-2007 роках, під час проведення політичних виборів в Україні, науковці знову ж таки продемонстрували наукову обґрунтованість та застосовність даної методики для аналізу політичних процесів. Вагомою перевагою подібних теоретичних розвідок є те, що вони не можуть бути використаними для маніпуляції думками та політичними пріоритетами людей, тому що вони показують, що у процесах самоорганізації подібне маніпулювання просто неможливе. Спроби подібного втручання в події, як правило, призводять до зворотних результатів, на відміну від тих, на які очікували. Відтак, єдино правильним залишається варіант збереження вільної конкуренції різних політичних сил і прагнення за допомогою раціональних аргументів досягнути політичного консенсусу. Іншими словами, підтримка стану динамічного хаосу в Україні та утворення складної палітри різноманітних атракторів є сприятливими для усіх громадян України. «Специфіка соціальної самоорганізації полягає у тому, що думки та почуття людей, як і їх культурні звички та моральні орієнтири, є визначальними керівними параметрами самоорганізаційних процесів. Взірцева з точки зору ввічливості, тверезості та самовіддачі поведінка людей на Майдані була можлива тільки як феномен соціальної самоорганізації, підтриманої моральним

законом. Такий досвід толерантності та усвідомлення необхідності існування іншої думки як «своєї іншої» є неоціненним. Це, власне, і є досвідом демократії. Синергетична теоретична модель цієї нелінійної ситуації стала раціональним обґрунтуванням прагматичної правомірності втілення в життя демократичних і моральних цінностей» [І. С. Добронравова, Л. Финкель, 2008, с. 16].

Проте, такий сценарій не є єдиним можливим, оскільки в ситуації динамічного хаосу можливий варіант повернення до точки біфуркації, або, точніше, вихід до нового стану хаосу. На думку І. С. Добронравової, можливим є виявлення схожого розвитку подій при порівнянні графіків для виборів за кілька років. І, порівнюючи графіки виборів за 2002-2004 роки з графіками виборів 2006-2007 років, автори приходять до висновку, що поява нових розгалужень на графіках більш пізніх років якраз і показує, що всередині політичних коаліцій (передусім, коаліції демократичних сил) відбуваються розділення між різними партіями. «Це може слугувати приводом для суму прибічників європейського вибору України, і, відповідно, коаліції демократичних сил. Справді, адже більша частина графіка 2007 року (до розгалуження в напрямках Львова та Києва) так схожа на графіки «нормальних» демократій, де за усіх суперечок народ все ж консолідований за основними своїми орієнтирами» [І. С. Добронравова, Л. Финкель, 2008, с. 19]. Однак, позитивним моментом у цьому є те, що конкуренція політичних і економічних інтересів, яка існує, свідчить про появу внутрішніх факторів соціальної самоорганізації.

Автори також прагнуть відповісти на питання, чому саме в одній Україні, серед колишніх республік на пострадянському просторі, так неоднозначно й бурхливо проходять процеси соціальної самоорганізації. Відповідь полягає у тому, що в Україні об'єднання всіх земель відбувалося тільки в період Київської Русі. В інші історичні періоди не сприяли такому об'єд-

нанню, а короткий період Злуки в 1919 році не здійснив значного впливу. Тому, фактично в Україні вперше відбувається становлення державності: «такий різний досвід перебування під владою різних імперій, втрачена багатьма українцями національна самобутність, визначають відсутність єдиних звичних атракторів соціального та політичного життя. Саме зараз український народ переживає становлення демократичної державності» [І. С. Добронравова, Л. Финкель, 2008, с. 20]. І такий процес цілком природно супроводжується протистоянням різноманітних політичних сил, які пропонують альтернативні та взаємовиключні один одного варіанти розвитку українського суспільства. У зв'язку з цим, спроби знайти певний серединний шлях між цими протилежностями не можуть увінчатися успіхом.

Таким чином, теорія соціальної самоорганізації в Україні має як теоретичну, так і практичну значущість. Її теоретичне значення полягає у тому, що вона суттєво доповнює та розширює методологічний інструментарій, який можна використати для аналізу соціальних процесів, що стосуються соціальних змін, революцій, криз. У такому сенсі, розвиток термінологічної бази теорії соціальної самоорганізації українськими науковцями (Л. Д. Бевзенко, І.С. Добронравова, Г. О. Нестеренко та ін.) значно збагатив світову практику. В Україні, зважаючи на специфіку її політичної, соціальної та культурної ситуації, процеси соціальної самоорганізації протікають цілком по-іншому, ніж це відбувається в західних суспільствах. Останні більше зорієнтовані на вивчення стабільності суспільства, збереження його цілісності та підтримку соціальної солідарності та порядку. У такому випадку, в соціальних дослідженнях перевагу отримує аналіз організаційних механізмів, пов'язаних з раціональними факторами суспільного розвитку, орієнтація на їх комунікативність та інтерсуб'єктивність. Не зменшуючи значущості для соціально-філософського знання подібних те-

орій, слід зауважити, що теорія самоорганізації є додатковою до такого роду досліджень соціального буття. Вона апелює до тих структур суспільного життя, які рідко проявляються в стабільному суспільстві, де регламентовані правила та закони людського співжиття.

Фактично, теорія соціальної самоорганізації торкається таких проблем соціально-філософського знання, як соціальне управління, соціальне проектування та прогнозування, розвиток глобалізації, вирішення глобальних проблем людства тощо. Відтак, ця теорія сьогодні є актуальною як в українській, так і у світовій соціально-філософській думці. Слушно погодитися із твердженням Л. Д. Бевзенко: «Ідея самоорганізації постає сьогодні основою для найбільш масштабних і глобальних соціально-технологічних пошуків сучасності» [Л. Д. Бевзенко, 2017, с. 110].

Таким чином, теорія самоорганізації, апелюючи до міфологічних, ідеологічних, ігрових аспектів соціальної реальності, показує їх вплив і значущість у періоди криз та соціального хаосу. Її важливою частиною є вироблення відповідних рекомендацій, або навіть соціальних технологій, потрібних як для уникнення та попередження кризових явищ, так і для виходу із них. У сучасному мінливому складному світі такі технології і рекомендації відіграють і продовжать відігравати важливу визначальну роль.

Проте, такий сценарій не є єдиним можливим, оскільки в ситуації динамічного хаосу можливий варіант повернення до точки біфуркації, або, точніше, вихід до нового стану хаосу. На думку І. С. Добронравової, можливим є виявлення схожого розвитку подій при порівнянні графіків для виборів за кілька років. І, порівнюючи графіки виборів за 2002-2004 роки з графіками виборів 2006-2007 років, автори приходять до висновку, що поява нових розгалужень на графіках більш пізніх років якраз і показує, що всередині політичних коаліцій (передусім,

коаліції демократичних сил) відбуваються розділення між різними партіями. «Це може слугувати приводом для суму прибічників європейського вибору України, і, відповідно, коаліції демократичних сил. Справді, адже більша частина графіка 2007 року (до розгалуження в напрямках Львова та Києва) так схожа на графіки «нормальних» демократій, де за усіх суперечок народ все ж консолідований за основними своїми орієнтирами» [І. С. Добронравова, Л. Финкель, 2008, с. 19]. Однак, позитивним моментом у цьому є те, що конкуренція політичних і економічних інтересів, яка існує, свідчить про появу внутрішніх факторів соціальної самоорганізації.

Автори також прагнуть відповісти на питання, чому саме в одній Україні, серед колишніх республік на пострадянському просторі, так неоднозначно й бурхливо проходять процеси соціальної самоорганізації. Відповідь полягає у тому, що в Україні об'єднання всіх земель відбувалося тільки в період Київської Русі. В інші історичні періоди не сприяли такому об'єднанню, а короткий період Злуки в 1919 році не здійснив значного впливу. Тому, фактично в Україні вперше відбувається становлення державності: «такий різний досвід перебування під владою різних імперій, втрачена багатьма українцями національна самобутність, визначають відсутність єдиних звичних атракторів соціального та політичного життя. Саме зараз український народ переживає становлення демократичної державності» [І. С. Добронравова, Л. Финкель, 2008, с. 20]. І такий процес цілком природно супроводжується протистоянням різноманітних політичних сил, які пропонують альтернативні та взаємовиключні один одного варіанти розвитку українського суспільства. У зв'язку з цим, спроби знайти певний серединний шлях між цими протилежностями не можуть увінчатися успіхом.

Таким чином, теорія соціальної самоорганізації в Україні має як теоретичну, так і практичну значущість. Її теоретичне

значення полягає у тому, що вона суттєво доповнює та розширює методологічний інструментарій, який можна використати для аналізу соціальних процесів, що стосуються соціальних змін, революцій, криз. У такому сенсі, розвиток термінологічної бази теорії соціальної самоорганізації українськими науковцями (Л. Д. Бевзенко, І. С. Добронравова, Г. О. Нестеренко та ін.) значно збагатив світову практику. В Україні, зважаючи на специфіку її політичної, соціальної та культурної ситуації, процеси соціальної самоорганізації протікають цілком по-іншому, ніж це відбувається в західних суспільствах. Останні більше зорієнтовані на вивчення стабільності суспільства, збереження його цілісності та підтримку соціальної солідарності та порядку. У такому випадку, в соціальних дослідженнях перевагу отримує аналіз організаційних механізмів, пов'язаних з раціональними факторами суспільного розвитку, орієнтація на їх комунікативність та інтерсуб'єктивність. Не зменшуючи значущості для соціально-філософського знання подібних теорій, слід зауважити, що теорія самоорганізації є додатковою до такого роду досліджень соціального буття. Вона апелює до тих структур суспільного життя, які рідко проявляються в стабільному суспільстві, де регламентовані правила та закони людського співжиття.

Фактично, теорія соціальної самоорганізації торкається таких проблем соціально-філософського знання, як соціальне управління, соціальне проектування та прогнозування, розвиток глобалізації, вирішення глобальних проблем людства тощо. Відтак, ця теорія сьогодні є актуальною як в українській, так і у світовій соціально-філософській думці. Слушно погодитися із твердженням Л. Д. Бевзенко: «Ідея самоорганізації постає сьогодні основою для найбільш масштабних і глобальних соціально-технологічних пошуків сучасності» [Л. Д. Бевзенко, 2017, с. 110].

Таким чином, теорія самоорганізації, апелюючи до міфо-

логічних, ідеологічних, ігрових аспектів соціальної реальності, показує їх вплив і значущість у періоди криз та соціального хаосу. Її важливою частиною є вироблення відповідних рекомендацій, або навіть соціальних технологій, потрібних як для уникнення та попередження кризових явищ, так і для виходу із них. У сучасному мінливому складному світі такі технології і рекомендації відіграють і продовжать відігравати важливу визначальну роль.

2.4. Суспільство як психомірна система/середовище

Гуманітарні та соціальні науки сьогодні, як ніколи раніше, перебувають у пошуках пізнавальних стратегій і методології, які покликані вирішувати складні глобальні задачі моделювання та прогнозування розвитку культури і суспільства в новому тисячолітті. Тому, звернення до евристичного та пізнавального потенціалу синергетики як загальнонаукової дослідницької програми, яка може бути використаною в різноманітних сферах соціогуманітарного знання, є особливо актуальним. Таке звернення, зумовлене рядом внутрішньонаукових і світоглядних факторів, призвело до появи нових галузей і проблемних сфер дослідження в соціогуманітарному знанні, передусім, до появи соціальної синергетики, яка сьогодні займає одну з лідерських позицій у методологічному арсеналі соціальної філософії, соціальних наук і наук про культуру. Соціальна синергетика розкривається як загальнонаукова методологія, застосування якої дозволяє подолати наявну методологічну кризу в соціальних науках і відповісти на багато запитань соціокультурного розвитку. Перед соціальною філософією та соціологією це відкриває нові можливості, розширює горизонти їх пізнавальної активності, ускладнює проблематику соціального пізнання.

Відтак, теорія соціальної самоорганізації, яка являє собою одну з основних у соціальній синергетиці, дозволяє формувати

нове бачення соціальної реальності. «Завдання формування нової картини світу в межах соціологічної проблематики можна побачити як завдання побудови нових теоретичних концепцій, які пропонують інший погляд на основні соціологічні об'єкти – суспільство, культуру, людину, на процеси їх взаємодії та трансформації. Йдеться про переосмислення багатьох явищ соціального життя, які не були поясненими, не прогнозувалися або ігнорувалися попередніми теоретичними системами» [Л. Д. Бевзенко, 2002, с. 116]. Такий висновок, на думку автора, дозволяє вивчати основні об'єкти соціального знання – суспільство, людину, культуру – з позицій синергетичного підходу та застосовувати загальносинергетичні категорії для їх дослідження, наприклад, поняття самоорганізації. Парадокс проблеми, як зазначає В. С. Капустін, полягає в тому, що практично кожна людина, навіть та, яка не знайома з досягненнями постнекласичної науки, тим не менше, щоденно стикається та особисто бере участь у багатьох проявах самоорганізації в соціальному житті. Самоорганізація відбувається в різноманітних сферах суспільного життя, починаючи з бізнесу, політичних і економічних структур, системи масових комунікацій і Інтернету, аж до особистого життя кожного індивіда. «Поряд з тим, на питання, що таке самоорганізація, як вона відбувається, яку роль відіграє в нашому житті, чи завжди вона для нас позитивна, який порядок нас влаштовує та за яких умов він можливий, чому він завжди нетривалий, що таке хаос і чим він нам загрожує, окрім спеціалістів у галузі нелінійної динаміки і синергетики мало хто може відповісти» [В. С. Капустін, 2003, с. 6]. Вона належить до об'єктивних явищ і проявляється у виникненні різноманітних форм і процесів соціального життя. Однак, класичні уявлення про суспільство, які з'явилися у фундаторів перших теорій суспільства О. Конта, Г. Спенсера та ін., ґрунтувалися на лінійному розумінні розвитку та відкидали роль хаосу в організації соціальних структур. І тільки починаючи з відкриттів

постнекласичної науки (І. Пригожин та ін.) та з розвитком філософських уявлень про світ як становлення, стала можливою нова інтерпретація культурно-історичної реальності. «Концепція єдності, взаємодії та поетапної змінюваності станів хаосу й порядку лежить в основі уявлення про складний процес становлення світу ... Такий підхід обґрунтований, якщо йдеться про виникнення чи трансформацію конкретних організованих форм. З позицій філософії відкритого Світу, розділення станів природної реальності на Буття і Становлення більш ніж умовне, оскільки Буття відкрите для Становлення, а Становлення є результатом у постійній зміні якості Буття. По суті, Світ реалізує себе в становленні Буття. В той же час, умовно розділений розгляд Буття та Становлення можна використати як методологічний прийом у визначенні порядку, самоорганізації як прояву Буття, і відношення до самоорганізації як процесу світостановлення та світопрояву» [В. Л. Романов, 2003, с. 15].

Таким чином, програма розвитку та концептуального змісту соціальної синергетики походить із наступної задачі: відтворити адекватною понятійною та методологічною мовою радикально нестійкий та постійно мінливий соціальний світ. І, звісно, такий опис можливий у різних проекціях і з різним ступенем фіксації основ сучасної соціальної реальності. Використання синергетичних аналогій і мови метафор теорії самоорганізації не гарантують успішного подолання емпіричної обмеженості такого роду концептуальних побудов.

Класична соціологічна парадигма акцентувала на розвитку суспільства як середовища, в якому людина займає підпорядкований стан. Суспільство розумілося як спосіб існування особистості, згідно з яким упорядкованість структури та функцій суспільства детермінує розвиток особистості та її формування. Підпорядкування особистості соціальним умовам існування визнавалося провідним фактором суспільного розвитку та соціальних змін.

Проте, у сучасному світі виникає необхідність відмови від такого лінійного класичного бачення та визначення нових принципів, які регулюють відношення людини і суспільства, вказують на багатогранність та багатовекторність суспільного розвитку та соціальних змін.

Монографія І. М. Предборської «Мінливість, соціум, людина» (1995) стала першою та відправною точкою для дослідження проблем соціальних змін і питань становлення особистості в умовах соціальної нестабільності, в тому числі – в Україні. Виділивши мінливість як основний фактор, який визначає розвиток сучасного суспільства, автор підкреслила, що «мінливість виступає не просто як одна з рис сучасності, але як формоутворювальний фактор, який більшим чином визначає структуру, механізми функціонування та весь вигляд сучасної культури і цивілізації» [І. М. Предборська, 1995, с. 3]. Традиційно, проблеми розвитку та зміни суспільства вивчалися в межах соціодинаміки, проте сьогодні цей термін у соціальній філософії та соціології використовується все рідше, на зміну йому приходять термін «соціальні зміни».

«Соціальна зміна – різновид зміни взагалі, але вона сама виконує роль родового поняття для ряду понять («інновація», «адаптація», «ріст», «модернізація» тощо)» [В. М. Капіцин, 2013, с. 6]. Це поняття дозволяє перейти від класичних теорій соціокультурного розвитку (О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс, М. Вебер та ін.), які охоплюють теорію прогресу, до нових концептів, що акцентують увагу дослідників на стані нестабільності та нелінійності, на періодах криз і революцій, під час яких кардинально змінюється спосіб поведінки особистості та соціальні відносини між людьми. Сам термін «соціальна зміна» був уведений у науковий обіг у 1923 році американським соціологом У. Огберном у його праці з однойменною назвою «Соціальна зміна» [І. М. Предборська, 1995, с. 22]. Таким чином, поняття «соціальна зміна» відображає виникнення від-

мінностей у соціальних системах, «яке охоплює усе розмаїття можливих станів суспільства в межах стабільності та нестабільності, закономірності та випадковості, спрямованості та хаотичності» [І. М. Предборська, 1995, с. 22].

З точки зору теорії, в соціальній синергетиці мінливість і нестабільність сприймається як дисбаланс структурних зв'язків у соціальній системі, нездатність соціальної системи керувати змінами, долати їх. У такому ракурсі слушною є думка І. Пригожина, що акцент на нестабільності дозволяє радикально змінити традиційну перспективу та оптику погляду на граничні можливості контролю та управління розвитком суспільства: «визнання нестабільності – не капітуляція, навпаки – запрошення до нових експериментальних і теоретичних досліджень, які враховують специфічний характер цього світу. Варто лише попроситися з уявленням, що цей світ – наш покірний слуга. Ми повинні з повагою ставитися до нього. Ми повинні визнати, що не можемо повністю контролювати навколишній світ нестабільних феноменів, як не можемо повністю контролювати соціальні процеси (хоча, екстраполяція класичної фізики на суспільство довгий час змушувала нас повірити в це)» [І. Пригожин, 1991, с. 50].

Звертаючи увагу на визначальну роль нестійких, нерівноважних станів, соціальна синергетика, інтерпретуючи феномени «нестабільності» та «мінливості», акцентує увагу на творчій ролі хаосу в процесі розвитку. Безумовно, таке положення соціальної синергетики суперечить сформованим у культурі уявленням про соціальний хаос як безлад, дезорганізованість і свавілля. Справді, сьогодні існують різні теорії «керованого хаосу», які пропонують різні сценарії шляхів і методів його подолання. Але найважливіше, як вважає послідовник І. Р. Пригожина – С. Манн, – це зміна меж нашого мислення, яке ґрунтується на попередній, механіцистській парадигмі класичної фізики, яка «заохочує нас шукати причини головних змін у

зовнішніх факторах. Вона постулює базову інерцію, закладену в системі до тих пір, поки не почне діяти якась сила зовні» [С. Манн]. Новий тип мислення передбачає нову парадигму, в якій «критичність ... є такою, що самоорганізується. Система працює в бік змін як результат невеликих, переважно проігнорованих подій. Перша Світова війна являє собою відомий приклад критичності, яка самоорганізується. Вбивство ерцгерцога в непримітному балканському містечку зініціювало світову катастрофу, яка призвела до загибелі 15 мільйонів людей і ефект від якої відчувається й донині» [С. Манн].

Тому, на думку С. Манна, наука про хаос повинна визначатися наступними ключовими принципами:

1) категорія хаосу додається до динамічних систем, тобто до систем з дуже великою кількістю рухомих компонентів;

2) всередині таких систем існує певний неперіодичний порядок, тобто зовнішня хаотична сукупність може піддаватися впорядкуванню в певні разові моделі;

3) такі рухомі системи дуже залежать від початкових умов, невеликі зміни будь-яких умов на початку призводять до дивергентних диспропорцій у кінці [С. Манн]. Оскільки соціальні системи, безумовно, належать до такого типу систем, то стани хаосу в них чутливі до різних феноменів, таких, наприклад, як інформаційне маніпулювання суспільством за допомогою ЗМІ, або навмисне спотворення інформації внаслідок використання соціальних мереж, Інтернету тощо.

Справді, у соціальній системі ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі сьогодні мають значний вплив, часто в періоди кризи можуть формувати суспільну думку, створюючи соціальний хаос. «Ми переконалися, що соціальний хаос – категорія справді амбівалентна, залежить як від властивостей системи, так і від мети та цінностей суб'єктів ... Сьогодні провокативна дезінформація та чорний PR легко створюють нові локуси хаосу та гасять старі. Вона девальвує звичні цінності, авторитети, утво-

рює нові, створює паніку та образ ворога, усе це свідчить про майже неподільну владу інформаційних технологій управління соціальним хаосом» [В. Г. Буданов, 2017, с. 83].

Повертаючись до ідей, запропонованих І. М. Предборською, слід зазначити, що запропонована нею концепція двох мінливих парадигм у соціальному знанні цілком погоджується з концепцією керованого хаосу І. Р. Пригожина – С. Манна. Так, парадигма «прогресистська», згідно з І. М. Предборською, була сформована під впливом ідей Просвітництва та відображає природничо-наукову картину світу, представлену класичним етапом розвитку наукового знання. У соціально-філософській думці така парадигма була відображена в еволюційно-прогресистських концепціях розвитку людського суспільства (О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс та ін.). Проте, нова парадигма пов'язана з постнекласичним етапом розвитку соціальних наук, і отримала назву «парадигма нестабільності», автором якої є І. Р. Пригожин.

«Поряд із прогресистською парадигмою, у вигляді її альтернативи та одночасно доповнення, почала формуватися парадигма соціальної динаміки на принципово нових основах. Під впливом формування статичної фізики, а згодом і нерівноважної термодинаміки І. Пригожина, ідей постмодернізму, неоеволюціонізму, неофункціоналізму, неомарксизму – феномени випадковості, стохастичності, флуктуаційності, нерівноважності тощо, почали розглядатися не як відхилення від нормативного положення, а як фундаментальні принципи світобудови» [І. М. Предборська, 1995, с. 17].

Крім того, у соціально-філософському знанні другої половини ХХ століття можна помітити цілий ряд теоретичних концепцій, близьких до нової парадигми, тобто до ідей соціальної синергетики. До них, як зауважує Л. Д. Бевзенко, належать : «роботи з світ-системного аналізу І. Валлерстайна, теорія самореферентних систем Н. Лумана, ідея комунікативних спіль-

нот Ю. Габермаса, уявлення про суспільства ризику У. Бека, концепція уявлюваних спільнот Б. Андерсона, уявлення про соціальні поля, наявне у роботах П. Бурд'є. Про самоорганізацію говорить А. Турен, наполягаючи на тому, що настав час людини, яка діє, входить у ці самоорганізаційні соціальні потоки» [Л. Д. Бевзенко, 2006, с. 108].

Таким чином, основні риси кожної з парадигм, як вважає І. М. Предборська, можна визначити наступними ключовими словами:

Прогресистська парадигма:

панраціоналізм, прогресизм, універсалізм; лінійність, неперервність, уніформізм, унітаризм; одночасність, жорстка детермінованість, плановість; контрольованість, гарантія існування.

Парадигма нестабільності:

обмежений раціоналізм, відсутність глобальної тенденції розвитку, флуктуаційність; плюралізм, нелінійність, альтернативність, нерівноважність; багатоваріантність, багатомірність; непередбачуваність історичних подій, невизначеність; випадковість, стохастичність; самоорганізованість системи; негарантованість існування.

Важливим наслідком, який витікає із порівняння обох парадигм, є висновок автора про те, що в них по-різному пояснюється роль суб'єкта в процесі соціальних змін. У прогресистській парадигмі акцентується увага на соціальному суб'єкті як представникові певного класу, групи, і тому його поведінка детермінована тими установками, цінностями, які належать до даної групи чи класу (наприклад, у марксизмі з цим пов'язані такі поняття, як «класова свідомість», «класова психологія»). В парадигмі нестабільності, підкреслюється у розглянутій роботі, навпаки, соціальний суб'єкт та його діяльність постають стрижнем соціально-історичного процесу, внаслідок чого історичний розвиток стає непередбаченим та людиномірним.

Тому, «в контексті парадигми нестабільності ... мінливому суспільству повинен відповідати соціальний тип особистості, який можна визначити як «різностороння індивідуальність», «багатомірна людина», «інноваційна людина». Сам процес змін у соціумі постає більш «людиномірним» [І. М. Предборська, 1996, с. 116].

Справді, якщо звернутися до соціально-синергетичних інтерпретацій ролі та місця суб'єкта, то можна помітити, що в них людина визнається головним актором історичної драми. У соціальній синергетиці відбувається визнання зростання суб'єктивного фактора в плані визначення соціальних і світоглядних перспектив побудови нового соціального порядку. І. Н. Колядко доводить, що «соціальна синергетика акцентує увагу на суб'єктивному факторі соціальної самоорганізації та аналізує те, як конкретна людина, будучи складовою складних систем, здатна безпосередньо впливати на хід їх еволюції, брати участь в управлінні ризиками соціального розвитку» [І. Н. Колядко, 2016].

З огляду на вищесказане, заслуговує на увагу запропонована в психосинергетиці концепція «психомірності», або «психомірного середовища» (І. В. Єршова-Бабенко). Це засвідчує, що акцентуація уваги на людині та її соціальній діяльності дозволяє розглядати соціальну реальність як «психомірне середовище», зауваживши, що воно розвивається та трансформується в результаті психічної діяльності людини, групи, спільноти людей у різному масштабі простору й часу, а також у масштабі окремих культур і цивілізацій.

У психосинергетиці психіка людини розглядається як дискретна, тобто переривчаста в проявах її фаз і з позицій певного масштабу, та як неперервна, з точки зору іншого масштабу. Відтак, психіка являє собою цілісну структуру з проявом різноманітних властивостей на різних рівнях. Так і соціальна реальність може співвідноситися з цією моделлю, в якій фазовими

переходами будуть наступні стадії: «самоорганізація – хаос – поріг самоорганізації – нова властивість (якість), новий порядок». Принципову роль у такому розумінні соціальної реальності відіграє процес самоорганізації, а також поняття нерівноважності і, навіть, крайньої нерівноважності. З таких позицій, структури, що здатні до самоорганізації, та вкрай нерівноважні стани можуть ставати параметрами нового порядку в соціальній реальності. У дослідженні пропонуємо використовувати концептуальну модель «психомірного середовища» стосовно соціальної реальності. Тому, пропонується уведення нового терміна «психомірність соціального середовища».

Останнім часом можемо спостерігати, як використання терміна «парадигма» в різних культурних контекстах призвело до того, що із наукової сфери термін перемістився в загальнокультурний простір, набуваючи загальнокультурного статусу та нових смислів. Так, наприклад, Л. Богата пише про «культурну парадигму»: «культурна парадигма, в першу чергу, може розглядатися як сукупність ключових термінів, які відіграють фундаментальну роль у розвитку сучасної культурної спільноти на тому чи іншому історичному етапі, ключових символів, етичних імперативів, які у своїй єдності багато в чому визначають методологічні установки, що, формуючись, впливають на методологічні стратегії» [Л. Богата, 2011, с. 71]. Це передбачає найбільш широкий методологічний контекст використання терміна «парадигма» в гуманітарному пізнанні. Поряд з вищесказаним, в зазначеному терміні фіксуються певні терміни та поняття, які відіграють роль регулятивних установок для методологічних досліджень.

Спираючись на термін «культурна парадигма», М. О. Нестерова пропонує розглядати когнітивістику як «когнітивну культурну парадигму», «яка задає загальну «призму розгляду» не тільки прикладних, технологічних чи наукових питань, але й найбільш глибоких, світоглядних проблем нашого буття»

[М. О. Нестерова, 2015, с.158]. З огляду на це, важливою постає ідея С.Б. Кримського, який зауважив, що «парадигма причетна до селекції допустимих або заборонених станів, реальних або уявних питань. Вона пов'язує вибір певних проблем із усвідомленням процедур їх вирішення ...» [С. Б. Кримський, 2011, с. 127].

Цікаву модель когнітології пропонує М. Зав'ялова, яка вважає, що когнітологія може виступати в ролі метанауки для інших конкретних наук. «Когнітологія, у розумінні Зав'ялової, – якісно новий синтез конкретних когнітивних наук, що породжує нову дисциплінарну галузь. У такому випадку, когнітологія виступає в ролі метанауки (парадигмальної моделі) щодо конкретних когнітивних наук» [М. О. Нестерова, 2015, с. 80]. Таким чином, як метанаука когнітологія зможе стати основою для виходу за дисциплінарний контекст тієї чи іншої конкретної науки в певну нову сферу досліджень, яка є трансдисциплінарною. На думку М. Зав'ялової, когнітологія ґрунтується на тому, «що на певній стадії дослідження відповідного предмета аналізу (знання та процес його виробництва), учені виходять на деякий смисловий контекст, який не можна пояснити в межах компетенції окремих наукових дисциплін» [М. Зав'ялова, 2010, с. 20]. Справді, з цим твердженням важко не погодитися. Важливим також є те, що формування когнітології відповідає ключовим ознакам, які окреслив Т. Кун щодо визначення парадигми. «Для вирішення поставленої задачі застосовується парадигмальний підхід, тобто можливість представити весь регіон (спектр) когнітивно-орієнтованих досліджень у вигляді наукової парадигми – своєрідної метанауки, яка виникає в певному міждисциплінарному просторі, в новому проблемно-тематичному «фокусі», що пов'язує «енергію» різноманітних наук у єдину систему» [М. Зав'ялова, 2010, с. 22].

У такому сенсі можна говорити про «психосинергетичну парадигму», яка задає певний ракурс і оптику розгляду про-

блем соціальної реальності як «психомірного середовища». Психосинергетика може виступати в ролі парадигмальної моделі, або метанауки, щодо конкретних психомірних наук, тобто – до соціології, культурології, психології, лінгвістики тощо, адже вона зорієнтована на міждисциплінарний простір, який характеризується психомірністю. Крім того, будучи пов'язаною із соціальною філософією, психосинергетика дозволяє здійснити певний синтез між конкретними психомірними дисциплінами та соціальною філософією.

Поряд з концепцією, запропонованою І. М. Предборською, в концепції соціальної самоорганізації, яку висуває інша українська дослідниця Л.Д. Бевзенко, проблема соціальних змін також розглядається з позицій синергетичного підходу [Л. Д. Бевзенко, 2002]. Автор будує самоорганізаційну модель соціальних змін, у якій пропонує розмежовувати «замість звичних стабільність-нестабільність, нелінійна теоретична рамка потребує виокремлення трьох суттєво різних системних станів. Це: стани реально стабільні, стани нестабільності першого роду (які часто також кваліфікуються як стабільні) та стани нестабільності другого роду, які й справді варті того, щоб їх так визначали» [Л. Д. Бевзенко, 2014, с. 8].

Розмежування трьох типів проводиться дослідницею на основі поняття «соціальна ентропія», яке означає ступінь системного хаосу (безладу). У такому аспекті автор виокремлює два основних типи «соціальної ентропії»: самоорганізаційну та організаційну, підкреслюючи, що «це дуже важливий момент, що часто призводить до багатьох теоретичних і практичних оман. Часто соціум, який здається цілком упорядкованим і стабільним, раптом різко скочується в хаос, що виглядає несподівано та непередбачувано. Але, у такому випадку можна стверджувати – стабільність була організаційна, на самоорганізаційному рівні спостерігалось зростання ентропії, що й вилилося в швидку хаотизацію, яка прорвалася крізь обо-

лонку організаційного порядку» [Л. Д. Бевзенко, 2014, с. 9]. Прикладами, що унаочнюють зазначену теоретичну модель, є тоталітарні та авторитарні суспільства, які зовні мають стабільну організацію, здаються «непохитними». Проте, несподівано для зовнішніх спостерігачів, під впливом певних факторів – «розпадаються» та «руйнуються». Причинами такого процесу, що безперервно повторюється в людській історії, є той факт, що порядок організаційний (зовнішній) може бути в такому суспільстві, адже він підтримується завдяки жорсткому контролю та механізму репресій. Однак, на рівні мотивацій і у внутрішньому стані життя людей у такому суспільстві відбувається з точністю до навпаки. Руйнуються соціальні зв'язки та відносини між людьми, вони перестають довіряти, спілкуватися, тим самим ліквідується їх єдність і згуртованість. Інакше кажучи, самоорганізаційний порядок послаблюється, що створює «соціальну ентропію».

Як зауважує Л. Бевзенко, «на макрорівні це поняття покликане відображати ступінь незв'язаності між членами соціуму, міру міцності соціальної тканини, якщо припустити таке образне висловлювання. На мікрорівні це поняття фіксує ступінь непогодженості щоденних практик членів суспільства» [Л. Д. Бевзенко, 2014, с. 9]. Таким чином, якщо соціальна ентропія в суспільстві має високий рівень, то у такому суспільстві можна спостерігати неупорядкованість, хаос, розрив соціальних відносин, суперництво та аномію (Е. Дюркгейм). При низькій ентропії наявний високий рівень згуртованості людей, солідарність, упорядкованість, колективність.

Для того, щоб якомога повніше прояснити механізм соціальних змін у суспільстві, Л. Бевзенко використовує поняття «соціальна ентропія» не тільки якісно, але й дає йому певну умовну кількісну оцінку. У такому разі йдеться про певний простір, завдяки якому можна представити міру соціальної ентропії, або «ентропійний коридор» [Л. Д. Бевзенко, 2014,

с. 10]. Представивши його у вигляді числових координат від нуля до одиниці, можна отримати різні значення ентропії, де нуль – гранично низька ентропія, а один – гранично висока. Між нулем та одиницею знаходяться різні числові значення ентропії, наприклад, 0,2 або 0,5, які показують стан суспільства на мікро- та макрорівнях. Власне, автор вбачає перед собою завдання визначення ентропійного числового значення, необхідного для збереження стабільності в суспільстві. Таким значенням виявляється числовий проміжок від 0,2 до 0,4, а вихід за його межі загрожує різноманітними катаклізмами в розвитку суспільства. Так, значення 0,2 є граничним, нижче якого розташовуються суспільства «закритого типу», архаїчні, але також і тоталітарні. Стабільність у таких суспільствах досягається завдяки збереженню традицій, панівної міфології, ідеології, яку так чи інакше підтримує більшість членів суспільства. Але закриті суспільства мають низьку адаптивність і фактично не прагнуть до розвитку, загрозою існування для них, зазвичай, є мінливі зовнішні умови. Таким чином, закриті суспільства – це суспільства з нестабільністю першого типу.

Нестабільність другого типу настає, коли пройдено рівень 0,4, і ця нестабільність має інші характеристики, які доцільно описати поняттям «соціальна біфуркація» [Л. Д. Бевзенко, 2014, с. 11]. «Точка біфуркації – точка (момент часу та стан системи) виходу за межі ентропійного коридору та при цьому радикальної зміни якості системи в смислі взаємної пов'язаності елементів... Це момент, коли відкриваються нові можливості, але й момент невизначеності в реалізації варіанту таких можливостей. Точка, яка відкриває варіативність, розгалуження траєкторії руху системи» [Л. Д. Бевзенко, 2006, с. 167].

У дослідженнях також використовується термін «соціальна біфуркація», запропонований філософом О. П. Дзьобанем, «соціальними біфуркаціями виступають періодично спостережувані в будь-яких суспільствах соціальні кризи, пов'язані з

революційними ситуаціями. Загальновідомо, що суспільство як соціальна система в цьому разі перебуває в нестійкому стані, який загрожує, як говорять, соціальним вибухом («революцією»). Така криза відіграє роль глобальної біфуркації, яка звичайно готується протягом кризових ситуацій (локальних біфуркацій), що стосуються окремих соціальних інститутів і навіть окремих людей» [О. П. Дзьобань, 2011, с. 10]. Таким чином, потрапляння в точку соціальної біфуркації означає, що в аспекті досліджуваного терміна, соціальна реальність уже не зможе повернутися до попереднього стану, і слід очікувати появу різноманітних варіантів нового соціального порядку. Певною мірою, це точка неповернення для соціальної реальності, адже стара система порядку та стабільність порушені кардинально.

У цьому, на думку Л. Бевзенко, закорінена особливість нестабільності в істинному її значенні, тому що в цей період у суспільстві починають діяти механізми самоорганізації, які визначають подальший хід системи до нового порядку. «Міф, гра, натовп, спонтанність, випадковість – головні поняття, здатні теоретично охопити цей процес. Соціальні структури, які при цьому ніби само собою виникають, ґрунтуються на загальному міфологічному просторі або спільних правилах гри, які захоплюють членів соціуму в сферу свого тяжіння» [Л. Д. Бевзенко, 2014, с. 12]. При цьому на макрорівні суспільства відбувається розрив соціальних зв'язків, звичних щоденних практик, радикальні зміни попереднього стилю життя.

Автор підкреслює, що, власне, хаос, у який занурюється суспільство, постає середовищем, яке породжує новий соціальний порядок. Він ще не з'явився, не встановився, він існує у вигляді можливих варіантів, тому непередбаченість – це характерна риса подібного стану нестабільності. У такому стані суспільства особливо зростає роль та значущість комунікації між членами суспільства, їх активність і здатність до встановлення зв'язків та відносин. Тому, індивід, який звик до стабільного

стану суспільства, до раціонального прийняття рішень, у ситуації суспільства, яке повільно змінюється до визначення чітких прогнозів подальших шляхів розвитку, буде відчувати себе невпевнено та буде непристосованим до нових умов нестабільності: «у вирі сучасних соціальних процесів людина модерна не може відчувати себе адекватно» [Л. Д. Бевзенко, 2014, с. 13].

З огляду на вищевикладене, слушно звучить думка С. В. Пирогова, що в нових умовах соціальної нестабільності «на перший план виступають комунікативні методи, дія яких спрямована не на суб'єктів діяльності, а на їх середовище, з метою створення конгруентності середовища, організації та її учасників ... а соціальне проектування спрямоване на творення в процесі комунікації спільного для тих, хто проживає разом, образу майбутнього як проекту бажаного та прийняттого стану життя» [С. В. Пирогов, 2015, с. 6].

Також існує термін «соціальний атрактор». Він пов'язаний з тим, що вибір варіанту розвитку суспільства визначається випадково, оскільки всі варіанти рівно ймовірні. Мала флуктуація виводить систему на одну з можливих траєкторій розвитку, це означає вибір на користь одного із соціальних атракторів. Як уже зазначалося вище, натовп, міф і гра є тими механізмами самоорганізації, які створюють новий соціальний порядок: «у післябіфуркаційний момент соціальна самоорганізація виходить на соціальну поверхню у вигляді міфологічно зумовленого порядку ... у вигляді персоніфікованого міфу або набору ігор є провідною формою упорядкування в момент соціальних зламів» [Л. Д. Бевзенко, 2013, с. 469]. Згодом залучаються механізми організаційного порядку, які, власне, й устанавлюють соціальний порядок і «відповідають» за стабільність розвитку суспільства. Баланс між цими самоорганізаційними й організаційними механізмами забезпечує «нормальний» розвиток суспільства.

Таким чином, синергетичний підхід, розкриваючи вну-

трішню природу соціальної кризи в будь-якому суспільстві, показує, якими повинні бути шляхи подолання кризи, або її запобігання. По-перше, з точки зору Л. Бевзенко, він допомагає уникнути помилок, пов'язаних із лінійним розумінням суспільства, коли ставиться мета та є бажання й прагнення її досягти. Як стверджує німецький філософ К. Майнцер, «у такому випадку в складній нелінійній реальності лінійне мислення може бути небезпечним. У лінійній моделі вважається, що масштаб ефекту пропорційний величині, яка викликала його причини. Але в ситуації випадковості та інформаційного шуму не доречний такий вид прогнозів, навіть якщо ми повністю проінформовані про локальні правила взаємодії в складній системі» [К. Майнцер, 2009, с. 422-423].

По-друге, він демонструє обмеженість раціональних пошуків причинності та допускає випадковість, передбачаючи активне застосування комунікативних стратегій. По-третє, він може бути використаним у вигляді «дорожніх карт», які окреслюють можливі варіанти розвитку суспільства на підставі латентних якостей і характеристик суспільства, що наявні в момент кризи. Важливою характеристикою є рівень соціальної інтеграції суспільства, «концептуально збагачена завдяки поняттю соціальної ентропії, – міра соціальної інтегрованості може виступати однією з основних характеристик суспільства. При цьому, в зону високого кризового ризику потрапляють як високо-, так і низькоінтегровані суспільства. Оптимальною з точки зору можливості стійкого еволюційного розвитку виявляється та міра соціальної інтегрованості, яка дозволяє суспільству перебувати в сприятливій з цієї точки зору зоні ентропійного коридору» [Л. Д. Бевзенко, 2014, с. 70].

Таким чином, теорії соціальної самоорганізації, запропоновані українськими авторами (І. М. Предборською, Л. Д. Бевзенко) дозволяють описувати дію самоорганізаційних механізмів у періоди соціальних змін.

Список литературы к II главе:

1. Астафьева О. Н. 2002. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов: возможности и пределы. М.: изд-во МГИДА, 295 с.
2. Астафьева, О. А., Добронравова, И. С. 2009. Социокультурная синергетика в России и Украине: предметная область, история и перспективы. Постнеклассика: философия, наука, культура. – СПб.: издательский дом «Мирь», с. 634-669.
3. Басин М. А. 2006. Синергетика: основы методологии. М.: Норма, 112 с.
4. Башмакова О. В. 2007. Емоційні та психосоціальні чинники ставлення до здоров'я: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01/ Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 20 с.
5. Бевзенко Л. Д. 2002. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. К.: ИС НАНУ, 437 с.
6. Бевзенко Л. Д. 2004. Социальная самоорганизация: теория и практика. Выборы в Украине 2002-2004. Электронный ресурс: [Режим доступа] http://www.synergetic.org.ua/materials/materials_main.html
7. Бевзенко Л. Д. 2005. Социальная самоорганизация в теории и практике Майдана/Totalloge-XXI (дванадцатый выпуск). Постнеклассичні дослідження. Київ: ЦГО НАН України. 362 с. с. 41-78.
8. Бевзенко Л. Д. 2006. Помаранчевая революция в оптике социо-самоорганизационного подхода. Культурный контекст социальной самоорганизации. Сборник научных трудов. Киев, 312 с.
9. Бевзенко Л. 2013. Основные идеи теории социальной самоорганизации и кризисные социальные технологии. Соціальні виміри суспільства. [Зб. наук. праць]. Вип. 5(16). К. : ИС НАНУ, с. 458-472.
10. Бевзенко Л. Д. 2014. Социальная самоорганизация и механизмы регуляции социального поведения. Украинский социологический журнал. №1-2, с. 6-18.
11. Бевзенко Л. 2014. Социальная интеграция – концептуальне акценти в контексте социосамоорганизационного похода. Соціальні

виміри суспільства: зб. наук. праць. К. : Ін-т соціології НАНУ : Азбука, Вип. 6 (17). 416 с.

12. Бевзенко Л. Д. 2017. Социальная самоорганизация и социальные технологии: теория и практика. Людина у складному світі/ За ред. Н. В. Кочубей, М. О. Несторовой. Суми: Університетська книга, 357 с.

13. Бляхер Е. Л. 1998. Социальный хаос: философский анализ и интерпретация: автореферат на соискание док. филос. наук, спец. 09.00.11. Владивосток, 40 с.

14. Богатая Л. Н. 2011. Методологический ракурс размышлений о посттехногенности/Л. Н. Богатая // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Философия. Культурология. Политология. Социология. Т. 24 (63), № 3-4. с. 70-78.

15. Бранский В. П. 1999. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. Общественные науки и современность. №6, с. 117-127.

16. Бранский В. П. 2002. Социальная синергетика и акмеология. Теория самоорганизации индивида и социума в синергетическом историзме. СПб.: Политехника, 476 с.

17. Буданов, В. Г. 2009. Методология синергетики в постнеклассической науке и образовании. М.: изд-во ЛКИ, 240 с.

18. Буданов В. Г. 2017. Социальный хаос: сценарии прохождения, адаптации, управление. Синергетика в постнеклассической науке и в образовании. Новое издание, дополненное материалами. Синергетика третьей волны. Цифровой жизненный техноуклад. Образование эпохи большого антропологического перехода. М.: URSS, 272 с.

19. Бхаскар Р. 1991. Общества. Социо-Логос/Под ред. В. Д. Винокурова, А. А. Филипова. М.: Прогресс, с. 219-240.

20. Васильева, Л. Н. 2009. Наследие И. Р. Пригожина и социальные науки. Социологические исследования, 6. с.28-37.

21. Василькова В. В. 1999. Порядок и хаос в развитии социальных систем (синергетика и теория социальной самоорганизации). СПб.: изд-во СпбГУ, 480 с.

22. Гапонцева М. Г., Федоров В. А., Гапонцев В. Л. 2008. Синергетический подход в педагогической науке: условия и границы применения. Образование и наука. № 5(41), с. 13-19.

23. Горбунова Л. 2015. Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії і практики. Монографія. Суми: «Університетська книга». 710 с.

24. Горбунова Л. 2017. Трансформативне навчання: стратегія самоорганізації індивіда в контексті складності сучасного світу/Людина в складному світі. Збірка наукових праць. Суми: Університетська книга, с. 286-321.

25. Горбунова Л. 2016. Ключові компетенції у транснаціональному освітньому просторі: визначення та імплементація. Філософія освіти. *Philosophy of Education*. No 2 (19), с. 97-117

26. Делокаров К. Х., Демидов Ф. Д. 1999. В поисках новой научной парадигмы: Синергетика. Философия. Научная реальность. М.: изд-во РАГС, 105 с.

27. Дзьобань О. П. 2011. Сучасна соціальна синергетика: до питань про визначення концептуальних основ. Вісник національного юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія», №7. с. 1-15.

28. Донникова И. 2011. Культурогенная сущность социальной самоорганизации. Одесса, 284 с.

29. Доннікова І. 2014. Створювальна сутність культури. Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». Вип. 16, с. 29-33.

30. Донникова, И. 2015. Постнеклассическое гуманитарное знание: границы и возможности. Філософія освіти. 1(16). с. 157-167.

31. Донникова И. 2016. Идентичность как феномен антропологической сложности. Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Вип. 17, с. 215-222.

32. Добронравова, И. С. 1990. Синергетика: становление нелинейного мышления. К.: Вид-во «Либідь», 149 с.

33. Добронравова И. С. 2006. «Синергетика в образовании: возможности методологии» Круглый стол в редакции журнала «Філософія освіти». Філософія освіти. №3 (5), с. 55-59.

35. Добронравова И. С., Финкель Л. 2005. Диманический хаос в социуме как среда социальной самоорганизации. Социология: теория, методы, маркетинг. №1, с. 168-180.

36. Добронравова И. С., Финкель Л. 2008. Синергетические ис-

следования социальной самоорганизации в Украине. Режим доступа: http://www.synergetic.org.ua/materials/materials_main.html

37. Дюркгейм Э. 1991. Метод социологии. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии/Под общ. ред. А. Б. Гофмана. М.: Наука, 574 с.

38. Егоров М. В. 2016. Механизмы сетевой самоорганизации социального пространства. Дис. на соискание научной степени канд. социолог. наук, 22.00.04. – социальная структура, социальные институты и процессы. Ставрополь, 252 с.

39. Ершова-Бабенко И. В. 1992. Методология исследования психики как синергетического объекта. Монография. Одесса: ОДЭКМОМ, 124 с.

40. Ершова-Бабенко И. В. 2001. Авторский метод «Creative Power» («Создающая сила») в ходе специального курса занятий со студентами медицинского университета (опыт разработки и апробация) // Актуальні питання міжнародного співробітництва та навчання іноземних громадян у вищих навчальних закладах України : пошуки, знахідки, перспективи : матеріали відкритого наук.–метод. семінару. Сумы, с. 105-113.

41. Ершова-Бабенко И. В. 2005. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности (концептуальная модель). В.: NOVA KNIGA. 368 с.

42. Ершова-Бабенко И. В. 2007. Введение в психосинергетику. Курс лекций для студентов психологического факультета. Одесса: ОНУ им. И.Мечникова, 300 с.

Ершова-Бабенко И. В. 2015. Психосинергетика. Херсон: изд-во «Гринь Д.С.», 488 с.

43. Yershova-Babenko I. V. 2020. Psychosynergetic Foundations of the Educational Process in the New Social Conditions of Preparation of English-Speaking Medical Students // International Journal of Arts and Social Science. Vol.3. Issue 4 (July, 2020), pp. 8-14.

44. Ершова-Бабенко И.В. Проблема новой научной картины мира. Мир «цифры» и «цифро-субъекта»// Norwegian Journal of development of the International Science. Vol. 4, No.44 – с. 60-67.

45. Завьялова М. П. 2010. Когнитология как метанаука в структуре когнитивистики/М. П. Завьялова // Вестник Томского государствен-

ного университета. Философия. Социология. Политология. – 2010. – № 2 (10). – с. 18-22.

46. Здравомыслов А. Г. 1999. Теория социальной реальности в российской социологии. Мир России. 1999. Т. VIII. № 1–2. с. 3-20.

47. Игнатова В. А. 2010. Системно-синергетический подход и перспективы его развития в педагогических исследованиях. Образование и наука. № 1 (69), с. 3-8.

48. Кавалеров, В. 2015. Синергетика як парадигма філософії освіти. Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки», (995). Retrieved iz <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2431>

49. Каган С. М. 1988. Синергетика и культурология. Синергетика и методы науки. СПб., с. 201-219.

50. Каньгин Ю. М. 1990. Основы теоретической информатики. К.: Наукова думка, 232 с.

51. Капицын В. М. 2013. Социальные изменения: глобализация, модернизация, инновационное развитие. Межвузовский сборник научных трудов МГУПИ, Москва: МГУПИ, с. 6-17.

52. Капустин В. С. 2003. Введение в теорию социальной самоорганизации : монография. Москва : РАГС, 135 с.

53. Квітка С. А. 2012. Роль дисипативних структур у соціальній самоорганізації. Грані. №8 (88). с. 57-59.

54. Князева, Е. Н. 2000. Синергетический вызов культуре. URL: <http://spkurdyumov.ru/art/sinergeticheskij-vyzov-kulture/>

55. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. 2002. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. Спб.: Алетейя, 416 с.

56. Ковтунова Д. В., Попов В. В. 2011. Философия истории в синергетическом измерении. Грамота. №8 (14): в 4-х частях. ч.3. с. 101-104.

57. Ковтунова Д. В. 2013. Особенности социального субъекта в контексте теории самоорганизации общественных систем: автореферат на соискание учен. степени канд. филос. наук, Таганрог, 31 с.

58. Кокорина Ю. Е. 2013. Феноменологический анализ экзистенциальных означающих личности // Вісник Одеського національного університету. Психологія. Т. 18, Вип. 22(2), с. 95-101.

59. Колядко И. Н. 2016. Социальный кризис как предмет социосинергетической интерпретации. Философия и социальные науки,

2016, вып. 4. С. 82-86. Электронный ресурс: URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/167171/1/82-86.pdf>

60. Корниенко С. В. 2005. Агрессивность информационно-эмоциональной среды. Результаты исследования мнемической деятельности студентов // Материалы Международной научно-практической конференции «Современные проблемы экологической психологии», Киев, с. 19-23.

61. Королев С. В. 2016. Корректное применение синергетики в процессах совершенствования обучения. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». Вип. No 2., с. 83-92.

62. Кочубей Н. 2013. Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование. Саарбрюккен : Palmarium Academic Publishing, 260 с.

63. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. 2003. Україна: проблеми самоорганізації: В 2-х т. К.: Промінь, 2003. 1. Критика історичного досвіду. 384 с.

64. Кремень В. 2013. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний аналіз. Теорія і практика управління соціальними системами. №3, с. 3-19.

65. Кривцова Н. В. 2018. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості. Автореферат на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. Одеса: ОНУ ім. І.І.Мечникова, 24 с.

66. Крохмаль Н. В. 2004. Історичні форми саморегуляції соціального процесу. Запоріжжя: Просвіта, 144 с.

67. Кузнецова М. А. 2004. Социальные системы и процессы: методология исследования. Волгоград: изд-во ВолГУ, 96 с.

68. Куценко О. Д. 2004. Фазы и пути системных трансформаций: подобию и различия в бывших странах государственного социализма // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание. Харьков, с. 22-26.

69. Литвинович В. М. 2008. Современная молодежь: проблема самоорганизации. Беларусь и Россия: социальная сфера и социокультурная динамика. Сб. научных трудов/Под ред. О. В. Пролесковского, Г. В. Осипова. Минск: ИАЦ, с. 361-382.

70. Луман Н. 2007. Социальные системы. Очерк общей теории/Пер. с нем. И. Д. Газиева; Под ред. Н.А. Головина. СПб.: Наука, 334 с.

71. Лутай В. С. 2004. Основной вопрос современной философии. Синергетический подход. К.: Парапан, 215 с.

72. Мадинова Ю. О. 2016. Композиционная организация рисунка как симптомокомплекс адаптивности/дезадаптивности личности. Проблема исследования и диагностики: монография/Ю. И. Мадинова; ред.: И. В. Ершова-Бабенко. – Херсон : Гринь Д. С., 235 с.

73. Майнцер К. 2009. Сложносистемное мышление: материя, разум, человечество. Новый синтез. М.: ЛИБРОКОМ, 464 с.

74. Манн С. Теория хаоса и стратегическое мышление. Электронный ресурс: URL: <http://spkurdyumov.ru/what/mann/>

75. Маркс К. 1968. Экономические рукописи 1857–1859 годов. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 46. Ч. 1. М.: Государственное издательство политической литературы, 533 с.

76. Медянова Е. В. 2013. Когнитивные составляющие как фактор развития ценностной сферы личности студента-медика // Интегративная антропология. Вип. 2(22), с. 59-62.

77. Мертон Р. 1966. Социальная структура и аномия. Социология преступности: Современные буржуазные теории/Под ред. Б.С. Никифорова. М.: Прогресс, с. 89-105.

78. Миллс Ч. Р. 2001. Социологическое воображение/Пер. с англ. О. А. Оберемко; Под общ. ред. и с предисл. Г. С. Батыгина. М: NOTA BENE, 264 с.

79. Мосионжик Л. А. 2016. Синергетика в науках о человеке: прагматические аспекты. Кишинев: Stratum, 381 с.

80. Назаретян А. П. 2015. Нелинейное будущее: сингулярность XXI века как элемент Мегаистории. Век глобализации. №2, с. 18-34.

81. Найдъонов О. Г. 2014. Евристичний потенціал теорії соціальної ентропії для розвитку українського суспільства. Матеріали всеукраїнської конференції «Актуальні питання соціально-філософської думки», Одеса, с. 68-69.

82. Найдорф М. И. 1996. Структурирующие модели в самоорганизации общества (социально-философский анализ): автореферат на соискание ученой степени канд. филос. наук, 09.00.03. Одесса, 42 с.

83. Наумкіна О. А., Кочуровський М. О., В. О. Цикін. 2004. Синергетика: нове мислення. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 128 с.

84. Наумкина О. А. 2018. От постиндустриального общества к

«пост-человеческой эпохе»: образовательный аспект // Філософія науки: традиції та інновації, №1(17), с. 18-29.

85. Нестеренко Г. О. 2007. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення. Монографія. К.: вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 360 с. URL: http://npu.edu.ua/book/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/10.html

86. Нестеренко Г. О. 2009. Самовідтворення української політичної нації: принципи та механізми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук.: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» . К., 32 с.

87. Нестерова М. А. 2015. Когнитивистика: истоки, вызовы, перспективы. Сумы: Университетская книга, 334 с.

88. Омельченко Н. О. 2006. Феномен соціального хаоса: філософський аналіз: автореферат на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук, 09.00.03. Запоріжжя, 20 с.

89. Павлов А. П., Павлов П. А. 2015. Онтология социального хаоса. Грамота. Исторические, политические, философские и юридические науки. №8 (58). Ч. I. с. 136-139.

90. Парсонс Т. 1993. Понятие общества. THESIS, вып. 2. с. 94-122.

91. Парсонс Т. 2000. О структуре социального действия. М.: Академический проект, 880 с.

92. Пирогов С. В. 2015. Социальное проектирование и прогнозирование. Томск: изд-во Томский гос. ун-т, 363 с.

93. Предборська І. М. 1995. Мінливість, соціум, людина. Монографія/Ірина Михайлівна Предборська. Суми: Вид-во Слобожанщина, 136 с.

94. Предборська І. М. 2015. Освіта для дорослих: релевантні стратегії в епоху глобалізації. Філософія освіти. Philosophy of Education. No 1 (16), с. 251-257.

95. Пригожин, И. Р., Стенгерс, И. 1986. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. М.: Прогресс, 432 с.

96. Пригожин, И. Р. 2002. Кость еще не брошена // Наука и жизнь. №11. с. 15-20.

97. Пригожин, И. Р. 2008. Сетевое общество // СОЦИС. 1, с. 24-27.

98. Пригожин, И. Р., Николис, Г. 2016. От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках. М.: URSS, 328 с.
99. Пунченко О. П. 2010. Образование в системе философских ценностей: монография. Одесса, 506 с.
100. Резник Ю. М. 1996. Социология жизни; новая парадигма или междисциплинарный синтез? // Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология. № 4. с. 12-24.
101. Романов В. Л. 2003. Самоорганизация и государственность. М.: изд-во РАГС, 236 с.
102. Рузавин Г. И. 1995. Самоорганизация и организация в развитии общества. Вопросы философии. №8. с. 63-72.
103. Свідзинський А. В. 2013. Сінергетична концепція культури. Львів: Афіша, 744 с.
104. Свирский Я. И. 2006. «Синергетика в образовании: возможности методологии» Круглый стол в редакции журнала «Філософія освіти». Філософія освіти. №3 (5), с. 63-66.
105. Семенова А. В. 2009. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів: монографія. Одеса: Юридична література, 504 с.
106. Семенова А. В. 2016. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко М. О., 436 с.
107. Спенсер Г. 1889. Основания социологии. Спенсер Г. Сочинения/Пер. с нем.Т. 4. СПб.: Типография А. Пороховщикова, 900 с.
108. Степико М. Т. 2005. Філософія і методологія дослідження українського соціума. Український соціум. Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. та ін./За ред. В. С. Крисаченка. К.: Знання України, с. 26-52. 729 с.
107. Степин В. С. 2007. Философия науки. Общие проблемы. М.: Гардарики, 384 с.
109. Табачковський В. Г. 2005. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». К. : Видавець ПАРАПАН, 432 с.
110. Фёрстер Г. 1964. О самоорганизационных системах и их окружении. Самоорганизационные системы. Пер. с англ./под общ. ред. Т. Н. Соколова. М. : Мир, 1964. с. 113-139.
111. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія.

2002. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. К. : Абрис, 742 с.
112. Хакен, Г. 1991. Информация и самоорганизация. М.: Мир, 240 с.
113. Хакен, Г. 2009. Самоорганизующееся общество. Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. Пер. с нем. Е. Н. Князевой. М.: Прогресс-Традиция, с. 350-369.
114. Ханжи В.Б. 2014. Парадигмы времени: от онтологического до антропологического понимания. Херсон: Гринь Д. С., 360 с.
115. Шкаратан О. И. 2011. Общество как социальная система. Социологический журнал, №4, с. 117-143.
116. Штомпка П. 1996. Социология социальных изменений/Пер. с англ. и ред. В. Ядова, М.: Аспект Пресс, 416 с.
117. Щепаньский Я. 1969. Элементарные понятия социологии. М.: Прогресс, 242 с.
118. Щукина М. 2015. Психология саморазвития личности: субъективный подход. СПб., 355 с.
119. Bailey K. D. 1990. Social Entropy Theory. N. Y., 318 p.
120. Force M. 1989. L'ordre improbable. Entropie et processus sociaux. Paris, Presses Universitaires de France. 249 p.
121. Delors J. Report. 1995. Learning: the treasure within/Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twentieth-first century. UNESCO publishing, 46 p.
122. Mezirow, J. 2009. Overview of transformative learning theory. In Contemporary theories of learning: Learning theorists...in their Own words, ed. K. Illeris, 90-105. New York: Routledge.
123. Prigogine, I. 2000. The Networked Society. Journal of World-Systems Research. Vol. VI. 892-898.
124. Prigogine, I. 2000. The Die Is Not Cast. Futures. Bulletin of the World Futures Studies Federation. Vol. 25, No.4. 17-19

Висновок

Процеси самоорганізації, які були знайдені раніше в природних явищах і об'єктах – тобто перехід від ламінарного руху до турбулентного, рух атмосферних потоків, «хімічні годинник», автокаталітичні реакції тощо – можуть бути виявлені також в суспільстві, в його різних інститутах, що відносяться до політичної, економічної, освітньої, технологічної та культурної сферах, і в людині, її психічної, творчої, технічної та інших сферах діяльності. Це дозволяє розширити область синергетичних досліджень і уявити синергетику як загальнонаукову дослідницьку програму, яка спрямована на побудову універсальної еволюційної картини світу шляхом взаємодії і перетину, що розширюються між природними, соціо-гуманітарними, технічними та медичними дисциплінами. Наслідками екстраполяції методології синергетики в галузь соціально-гуманітарного знання стало поширення трансдисциплінарних досліджень, орієнтованих на створення цілісного корпусу знання, що включає в себе дослідження природних і соціальних, психічних, культурних та інших різноманітних об'єктів як складних нелінійних систем/середовищ, що самоорганізуються.

Ця ідея про цілісність світу (ідея ко-еволюції) і концептуальної єдності знання про нього висловлювалася як засновниками синергетики (І. Р. Пригожиним, Г. Хакеном), першими які вказали на можливість подібного застосування теорії самоорганізації, так і вітчизняними вченими і філософами (Українська синергетична школа), які взяли активну участь у розвитку теорії та методології синергетики. У зв'язку з чим в кінці ХХ ст. з'являється в Україні новий напрям синергетичних досліджень – соціальна синергетика, в якій об'єктами і предметами досліджень стає людина, її психіка, шляхи її формування та розвитку, різні види її діяльності (освітня, культурна та ін.), а також питання розвитку суспільства і культури в цілому. Осно-

вою соціальної синергетики стає теорія соціальної самоорганізації, що включається в себе як суспільний, так і особистісний розвиток індивіда. Першими роботами в Україні, в яких піднімалися питання екстраполяції синергетики на область соціо-гуманітарного знання, були роботи І. С. Добронравової (1990), І. В. Єршової-Бабенко (1992), І. М. Предборської (1995) та ін.

Наприклад, психосинергетика (І. В. Єршова-Бабенко) здійснює різкий стрибок в дослідженні психіки людини, переходячи від класичної теорії відображення до нового постнекласичного (синергетичного) бачення психічних процесів людини. У зв'язку з цим вона вводить ряд нових термінів, а також піднімає цілу низьку важливих питань і проблем в дослідженні психіки (її цілісність, екологія, складність, нелінійність, людиномірність, проблему внутрішньо психічних взаємодій тощо), зокрема ставиться питання про психомірність соціальної реальності. На цьому підґрунті у даній роботі пропонується нове розуміння соціальної реальності як «психомірного середовища/системи» (І. В. Єршова-Бабенко). «Психомірність соціальної реальності» (Д. М. Козобродова) розуміється як її принципова залежність (системоформуючий чинник) від станів психічного середовища/системи індивідів, що складають дане суспільство. Суттєвим є те, що всі ці питання не могли бути вирішені в рамках колишнього класичного підходу до психіки.

В даний час у психосинергетиці розробляється питання про формування цілісної концепції психіки людини – гіпертеорії – як складного середовища/системи, що самоорганізується, в якій об'єднуються такі ключові концепти як «мозок» (brain), «свідомість» (consciousness), «розум» (mind), «психіка» (psyche). Ця гіпертеорія може стати не тільки підставою для більш глибокого вивчення психіки людини, але вона має трансдисциплінарний вимір, що дозволяє вивчати людину в цілісності її біологічної природи (організм, мозок), соціо-культурної складової (соціум) і особистісної (культурної) діяльності. Ос-

танне робить істотний вплив на розробку освітніх, соціальних, психологічних, реабілітаційних та інших стратегій, які покликані сприяти гармонійному (екологічному) цілісному розвитку людської особистості в сучасному плинному і хаотичному світі.

В рамках соціальної синергетики виникла також теорія соціальної самоорганізації (Л. Д. Бевзенко, І. А. Донникова, І. М. Предборська та ін.), яка пролила світло на нові проблемні області соціального знання, і дала інтерпретацію таким соціальним явищам як соціальний розвиток, соціальні зміни, соціальні революції, кризи і перехідні періоди. Іншими словами, самоорганізація в суспільстві є об'єктивним процесом, характерний для розвитку складних відкритих соціальних систем, що самоорганізуються, таких як індивід, соціальна група, соціальний інститут, суспільство і культура. Процес самоорганізації визначається чергуванням періодів (станів суспільства) стійкості (соціальний порядок) і нестійкості (соціальний хаос), які дозволяють соціальним системам еволюціонувати і розвиватися.

Теорія соціальної самоорганізації, заснована на принципах нелінійності, відкритості, складності і нерівноважності. Вона показує, що в періоди трансформацій, криз і змін соціальна система, використовуючи механізми самоорганізації, прагне до встановлення порядку і цілісності, виходячи зі своїх внутрішніх ресурсів, тобто перебудовуючи власні структури. В теорії соціальної самоорганізації для опису цього процесу використовуються такі концепти як «соціальна ентропія», «соціальний хаос», «точка (каскад) біфуркації», «флуктуація», «атрактор» і «соціальний порядок» та ін. Сам процес соціальної самоорганізації полягає в проходженні соціальною системою декількох етапів: від підвищення соціальної ентропії (початок соціальної кризи), входження системи в соціальний хаос, або в точку біфуркації, перестроювання соціальної системи на

підставі обраного аттрактора і встановлення нового соціального порядку. Ця загальна теоретична схема є справедливою для будь-якого суспільства, але в кожному разі є важливі історичні деталі, які наповнюють цю абстрактну синергетичну модель конкретним змістом.

В Україні в 2000-2015 рр. був проведена ціла низька досліджень (І. Добронравова, Л. Д. Бевзенко та ін.), присвячених використанню теорії соціальної самоорганізації для аналізу і пояснення важливих політичних подій, які відбувались в країні (вибори до вищих органів державної влади, боротьба політичних партій, тощо). Як показали ці роботи, теорія соціальної самоорганізації може бути використана для вирішення різних теоретичних проблем у вітчизняній соціальній філософії, політології та соціології. Серед них можна виділити проблему становлення України як політичної нації (Г. О. Нестеренко, Н. В. Крохмаль та ін.). Також це відноситься до формування в Україні демократичних політичних інститутів, вищих органів влади, побудови громадянського суспільства, тощо.

На закінчення хотілося б відзначити, що дослідження «психомірності соціальної реальності» є важливим науковим завданням як для психосинергетики, так і для соціальних дисциплін. Психосинергетичне бачення соціальних процесів як складних, самоорганізаційних, нелінійних відкриває нові можливості для пізнання як суспільства, так і людини в ньому. Ці дослідження тільки розпочинаються, але вони дають можливість виявити нові аспекти соціальних взаємодій людини і суспільства як складних систем/середовищ, що самоорганізуються. Вони також мають вагомий евристичний потенціал, оскільки орієнтуючись на трансдисциплінарність, пропонують аналіз широкого спектра питань соціальної, культурної, наукової, технічної, творчої діяльності людини, яка є психомірною. Тобто, по суті, психомірність охоплює всю сукупність соціальної і культурної дійсності, пов'язана з людиною.

Список використаної літератури:

1. Абрамов С. С. 1991. Неявная субъективность (Опыт философского исследования). Томск, 208 с.
2. Астафьева О. Н. 2002. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов: возможности и пределы. М.: изд-во МГИДА, 295 с.
3. Астафьева, О. А., Добронравова, И. С. 2009. Социокультурная синергетика в России и Украине: предметная область, история и перспективы. Постнеклассика: философия, наука, культура. – СПб.: издательский дом «Мирь», с. 634-669.
4. Ахромеева Т. С., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г., Самарский А. А. 1992. Нестационарные структуры и диффузионный хаос. М.: Наука, 360 с.
5. Бажанов, В., Шольц, Р. (ред.). 2015. Трансдисциплинарность в философии и науке. Подходы. Проблемы. Перспективы. М.: Навигатор, 564 с.
6. Баранцев Р. Г. 2005. Становление тринитарного мышления. М.– Ижевск: НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 124 с.
7. Басин М. А. 2006. Синергетика: основы методологии. М.: Норма, 112 с.
8. Башмакова О. В. 2007. Емоційні та психосоціальні чинники ставлення до здоров'я: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01/ Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 20 с.
9. Бевзенко Л. Д. 2002. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. К.: ИС НАНУ, 437 с.
10. Бевзенко Л. Д. 2004. Социальная самоорганизация: теория и практика. Выборы в Украине 2002-2004. Электронный ресурс: [Режим доступа] http://www.synergetic.org.ua/materials/materials_main.html
11. Бевзенко Л. Д. 2005. Социальная самоорганизация в теории и практике Майдана/Totalloge-XXI (дванадцятый выпуск). Постнеклассичні дослідження. Київ: ЦГО НАН України. 362 с. с. 41-78.
12. Бевзенко Л. Д. 2006. Помаранчевая революция в оптике со-

цио-самоорганизационного подхода. Культурный контекст социальной самоорганизации. Сборник научных трудов. Киев, 312 с.

13. Бевзенко Л. 2013. Основные идеи теории социальной самоорганизации и кризисные социальные технологии. Соціальні виміри суспільства. [Зб. наук. праць]. Вип. 5(16). К. : ІС НАНУ, с. 458-472.

14. Бевзенко Л. Д. 2014. Социальная самоорганизация и механизмы регуляции социального поведения. Украинский социологический журнал. №1-2, с. 6-18.

15. Бевзенко Л. 2014. Социальная интеграция – концептуальне акценти в контексте социосамоорганизационного похода. Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. К. : Ін-т соціології НАНУ : Азбука, Вип. 6 (17). 416 с.

16. Бевзенко Л. Д. 2017. Социальная самоорганизация и социальные технологии: теория и практика. Людина у складному світі/ За ред. Н.В. Кочубей, М.О. Несторовой. Суми: Університетська книга, 357 с.

17. Берестецкая Т. А., Ершова-Бабенко И. В. 1993. Специфика методологического обеспечения современных технологий высшего образования // Методология исследования психики как синергетического объекта. – Одесса : ОДЭКОМ, 124 с.

18. Бляхер Е. Л. 1998. Социальный хаос: философский анализ и интерпретация: автореферат на соискание док. филос. наук, спец. 09.00.11. Владивосток, 40 с.

19. Блум Ф., Лейзерсон А., Хофтедер Л. 1998. Мозг, разум и поведение. М.: Мир, 247 с.

20. Богатая Л. Н. 2011. Методологический ракурс размышлений о посттехногенности/Л. Н. Богатая // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Философия. Культурология. Политология. Социология. Т. 24 (63), № 3-4. с. 70-78.

21. Богатая, Л. Н. 2015. Трансдисциплинарность: постнеклассический ракурс рецепции, Філософія освіти, 16(1), с.168-182.

22. Бранский, В. П. 1999. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. Общественные науки и современность. №6, с. 117-127.

23. Бранский В. П. 2002. Социальная синергетика и акмеология.

Теория самоорганизации индивида и социума в синергетическом историзме. СПб.: Политехника, 476 с.

24. Брушлинский А. В., Поликарпов В. А. 1990. Мышление и общение. Минск: Университетское образование, 214 с.

25. Буданов В. Г. 2009. Методология синергетики в постнеклассической науке и образовании. М.: изд-во ЛКИ, 240 с.

26. Буданов В. Г. 2017. Социальный хаос: сценарии прохождения, адаптации, управление. Синергетика в постнеклассической науке и в образовании. Новое издание, дополненное материалами. Синергетика третьей волны. Цифровой жизненный техноуклад. Образование эпохи большого антропологического перехода. М.: URSS, 272 с.

27. Бутылин А. А., Филиппова А. Е., Шахиджанов С. С., Атауллаханов Ф.И. Патологии системы комплемента // Вопросы гематологии/онкологии и иммунопатологии в педиатрии. Т.19., №1, с. 131-138.

28. Бхаскар Р. 1991. Общества. Социо-Логос/Под ред. В.Д. Винокурова, А.А. Филиппова. М.: Прогресс, с. 219-240.

29. Васильева, Л. Н. 2009. Наследие И. Р. Пригожина и социальные науки. Социологические исследования, 6. с. 28-37.

30. Василькова В. В. 1999. Порядок и хаос в развитии социальных систем (синергетика и теория социальной самоорганизации). СПб.: изд-во СпбГУ, 480 с.

31. Гапонцева М. Г., Федоров В. А., Гапонцев В. Л. 2008. Синергетический подход в педагогической науке: условия и границы применения. Образование и наука. № 5(41), с. 13-19.

32. Горбунова Л. 2015. Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії і практики. Монографія. Суми: «Університетська книга». 710 с.

33. Горбунова Л. 2017. Трансформативне навчання: стратегія самоорганізації індивіда в контексті складності сучасного світу/Людина в складному світі. Збірка наукових праць. Суми: Університетська книга, с. 286-321.

34. Горбунова Л. 2016. Ключові компетенції у транснаціональному освітньому просторі: визначення та імплементація. Філософія освіти. Philosophy of Education.No 2 (19), с. 97-117

35. Делокаров К. Х., Демидов Ф. Д. 1999. В поисках новой на-

учной парадигмы: Синергетика. Философия. Научная реальность. М.: изд-во РАГС, 105 с.

36. Дзьобань О. П. 2011. Сучасна соціальна синергетика: до питань про визначення концептуальних основ. Вісник національного юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія», №7. с. 1-15.

37. Донникова И. 2011. Культурогенная сущность социальной самоорганизации. Одесса, 284 с.

38. Доннікова І. 2014. Створювальна сутність культури. Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». Вип. 16, с. 29-33.

39. Донникова И. 2015. Постнеклассическое гуманитарное знание: границы и возможности. Філософія освіти. 1(16). с. 157-167.

40. Донникова И. 2016. Идентичность как феномен антропологической сложности. Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Вип. 17, с. 215-222.

41. Добронравова, И. С. 1990. Синергетика: становление нелинейного мышления. К.: Вид-во «Либідь», 149 с.

42. Добронравова И. С. 2006. «Синергетика в образовании: возможности методологии» Круглый стол в редакции журнала «Філософія освіти». Філософія освіти. №3 (5), с. 55-59.

43. Добронравова И. С., Финкель Л. 2005. Диманический хаос в социуме как среда социальной самоорганизации. Социология: теория, методы, маркетинг. №1, с. 168-180.

44. Добронравова И. С., Финкель Л. 2008. Синергетические исследования социальной самоорганизации в Украине. Режим доступа: http://www.synergetic.org.ua/materials/materials_main.html

45. Добронравова, І. С. 2015. Багатоваріантність майбутнього та людська свобода: синергетичний погляд. Курбасівські читання. Фестиваль науки. Футурологічне Вісник центру театрознавства імені Леся Курбаса. с. 6-19.

46. Добронравова, И. С. 2017. Нелинейное и сложное мышление. Практическая философия науки. Сумы: Университетская книга, с. 92-101.

47. Дубровский Д. И. 1983. Проблема идеального. М.: Мысль, 230 с.

48. Дюркгейм Э. 1991. Метод социологии. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии/Под общ. ред. А. Б. Гофмана. М.: Наука, 574 с.

49. Егоров М. В. 2016. Механизмы сетевой самоорганизации социального пространства. Дис. на соискание научной степени канд. социолог. наук, 22.00.04. – социальная структура, социальные институты и процессы. Ставрополь, 252 с.

50. Ершова-Бабенко И. В. 1986. Формирование методики смыслового структурирования : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук/ИРЯ им. А.С. Пушкина. М., 24 с.

51. Ершова-Бабенко И. В., Ткачук И. А., Мирошниченко Е. А. 1991. Методические указания к обучению чтению и говорению с использованием методики семантического сжатия информации. Одесса : ОПИ, 30 с.

52. Ершова-Бабенко И. В. 1991. Вопросы научного осмысления и обоснования синергетического подхода к исследованию психики./И. В. Ершова- Бабенко. – Одесса : ОПИ, с. 71-80.

53. Ершова-Бабенко И. В. 1992. Методология исследования психики как синергетического объекта. Монография. Одесса: ОДЭ-КОМ, 124 с.

54. Ершова-Бабенко И. В. 1993. Методология исследования психики как синергетического объекта : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. філософія науки и техники : 09.00.08/И. В. Ершова-Бабенко. К., 124 с.

55. Ершова-Бабенко И. В. 1998. Психика–гиперсистема. Одесса, 432 с.

Ершова-Бабенко И. В. 2001. Фундаментальные методологические положения психики человека. Ст. 1, 2. // Перспективы. No 1(13); No2 (14). с. 32-38 ; с. 67-72.

56. Ершова-Бабенко И. В. 2001. Авторский метод «Creative Power» («Создающая сила») в ходе специального курса занятий со студентами медицинского университета (опыт разработки и апробация) // Актуальні питання міжнародного співробітництва та навчання іноземних громадян у вищих навчальних закладах України : пошуки, знахідки, перспективи : матеріали відкритого наук.–метод. семінару. Сумы, с. 105-113.

57. Ершова-Бабенко И. В. 2002. Поиск новой концепции болезни в свете мировоззренческих и методологических изменений в науке 2-й половине XX столетия/И. В. Ершова-Бабенко // Социальные технологии. No 19, с. 79-81.

58. Ершова-Бабенко И. В., Запорожан В. Н. 2003. Каким хотелось бы видеть высшее образование в Украине XXI века // Проблемы высшей школы. No 3. с. 3-33.

59. Ершова-Бабенко И. В. 2005. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности (концептуальная модель). В.: NOVA KNIGA. 368 с.

60. Ершова-Бабенко И. В. 2006. Психосинергетические основания концептуально-стратегической модели высшего образования // Філософія освіти. Київ: Майстер-клас, №2(4), с. 24-33.

61. Ершова-Бабенко И. В. 2006. Психосинергетическая концепция системы высшего образования. (Философско-методологические и научно- теоретические основания образования для устойчивого развития. Психосинергетика и система высшего образования) // Наука и образование в интересах устойчивого развития : материалы V Международ. симп., 6-7 апр. 2006 года. М.; Зеленоград : МГИДА, с. 98-106.

62. Ершова-Бабенко И. В. 2007. Введение в психосинергетику. Курс лекций для студентов психологического факультета. Одесса: ОНУ им. И.Мечникова, 300 с.

Ершова-Бабенко И. В. 2015. Психосинергетика. Херсон: изд-во «Гринь Д.С.», 488 с.

63. Ершова-Бабенко И. В., Топор В. П., Решетняк В. В. 2008. Проблема психологической реабилитации при политравме // Медицина. No 3 (21), с. 21-26.

64. Ершова-Бабенко И. В. 2008. Методологические проблемы разработки теории психики в русле постнеклассических практик // Постнеклассические практики : определение : материалы Междунар. междисциплинар. семинара. М. : МАКС Пресс, с. 226-236.

65. Ершова-Бабенко И. В. 2009. Психомерные среды в контексте психосинергетики и их роль в постнеклассическом понимании социума – нелинейное целое в нелинейном целом // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. – М. : Прогресс – Традиция, с. 314-327.

66. Ершова-Бабенко И. В. 2009. Методология психосинергетики в постнеклассических исследованиях агрессивности человекомерной среды // Постнеклассические практики и социокультурные трансформации : материалы VI Междунар. междисциплинар. семинара/под. общ. ред. О. Н. Астафьевой. – М. : МАКС Пресс, с. 135-140.

67. Ершова-Бабенко И. В. 2011. Постнеклассическая парадигма, психосинергетика и методология меж- и трансдисциплинарных исследований в травматологии при политравме (на примерах травм с диффузным характером повреждений) // Конструирование человека: сборник трудов IV Всероссийской научной конференции с международным участием: В 2 т. Т. 2. Томск: Издательство Томского государственного педагогического университета, с. 27-36.

68. Ершова-Бабенко И. В. 2011а. Концептуальная модель психосинергетики «целое в целом» в исследовании уровня психоэмоционального напряжения. Ценностные аспекты и психосоматическая медицина // Философские проблемы биологии и медицины : нормативное дискрептивное : сб ст. М. : Изд-во «Принтберри», Вып. 5, с. 250-252.

69. Ершова-Бабенко И. В. 2011б. Психосинергетическая концепция ценностной сферы личности. Проблема личностной политравмы в свете постнеклассики // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Психологія. вип. 11, ч. 2. с. 54-63.

70. Ершова-Бабенко І. В., Медянова О. В. 2012. Інноваційні технології формування сучасного науковця за методом «Створююча сила» // Впровадження нових технологій за кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВМ(Ф)НЗ III-IV рівнів акредитації : матеріали Всеукр. наук. навч.-метод. конф. присвяч. 55-річчю Тернопільск. держ. мед. ун-ту, (Тернопіль, 26-27 трав. 2012 р.). Тернопіль : ТДМУ, с. 530-531.

71. Ершова-Бабенко И.В. 2015. Психосинергетика. Херсон: изд-во «Гринь Д.С.», 488 с.

72. Ершова-Бабенко И. В. 2016. Сложное поведение психики и сознания – явление неравновесного фазового перехода в макромасштабных условиях с позиций психосинергетической теории психики // Постнеклассическое знание и наследие И. Пригожина: Вопросы мышления и познания : Материалы XII Международных Пригожин-

ских чтений (17 сентября 2015 г. – 25 января 2016 г. – 26 мая 2016 г., Одесса)/Одесск. нац. мед. ун-т и др. ; ред. кол. : докт. фи- лос. наук И. В. Ершова-Бабенко (отв. ред.) и др. Одесса : Печатный дом, с.10-22.

73. Ершова-Бабенко И. В. 2019а. Гипертеория «brain-psyche-mind/consiousness» – постнеклассическое общее решение проблемы и методология исследования психомерности // *Norwegian Journal of development of the International Science*. Vol.3, No.29 – с. 45-50

74. Ершова-Бабенко И. В. 2019б. Целостность и исходная «гибридность» гиперсистемы «brain-psyche-mind/consiousness». Методология исследования // *Norwegian Journal of development of the International Science*. Vol.2, No.31 – с. 58-64.

75. Yershova-Babenko I.V. 2020. Psychosynergetic Foundations of the Educational Process in the New Social Conditions of Preparation of English-Speaking Medical Students // *International Journal of Arts and Social Science*. Vol.3. Issue 4 (July, 2020), pp. 8-14.

76. Ершова-Бабенко И. В. 2020. Проблема новой научной картины мира. Мир «цифры» и «цифро-субъекта»// *Norwegian Journal of development of the International Science*. Vol.4, No.44 – с. 60-67.

77. Запорожан В. Н., Ершова-Бабенко И. В. 2003. Культура нелинейного мышления (Какой хотелось бы видеть систему высшего образования в Украине XXI века? Концептуальная модель) // *Проблемы высшего образования АПН Украины*. No 2, с. 74-87.

78. Завьялова М. П. 2010. Когнитология как метанаука в структуре когнитивистики/М. П. Завьялова // *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. – 2010. – № 2 (10). – с. 18-22.

79. Захаров А. П. Аржаник В. К., Ульянов Е. В., Гудимчук Н. Б., Атауллаханов Ф. И. 2016. Микротрубочка -динамически нестабильный биополимер со спонтанными переключениями между фазовыми состояниями // *Успехи физических наук*. Т. 186. №8, с. 853-868.

80. Здравомыслов А. Г. 1999. Теория социальной реальности в российской социологии. Мир России. 1999. Т. VIII. № 1-2. с.3-20.

81. Игнатова В. А. 2010. Системно-синергетический подход и перспективы его развития в педагогических исследованиях. Образование и наука. № 1 (69), с. 3-8.

82. Кавалеров, В. 2015. Синергетика як парадигма філософії

освіти. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки», (995). Retrieved із [https:// periodicals.karazin.ua/ thcphs/ article/view/2431](https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2431)

83. Каган С. М. 1988. Синергетика и культурология. Синергетика и методы науки. СПб., с. 201-219.

84. Каныгин Ю. М. 1990. Основы теоретической информатики. К.: Наукова думка, 232 с.

85. Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. 1997. Синергетика и прогнозы будущего. М.: URSS, 286 с.

86. Капицын В. М. 2013. Социальные изменения: глобализация, модернизация, инновационное развитие. Межвузовский сборник научных трудов МГУПИ, Москва: МГУПИ, с. 6-17.

87. Капустин В. С. 2003. Введение в теорию социальной самоорганизации : монография. Москва : РАГС, 135 с.

88. Квітка С. А. 2012. Роль дисипативних структур у соціальній самоорганізації. Грані. №8 (88). с. 57-59.

89. Киященко, Л. П. 2006. Феномен трансдисциплинарности – опыт философского анализа. Santalka. Filosofija. Т. 14, с. 17-37.

90. Князева, Е. Н. 2000. Синергетический вызов культуре. URL: <http://spkurdyumov.ru/art/sinergeticheskij-vyzov-kulture/>

91. Князева, Е. Н. 2011. Трансдисциплинарные стратегии исследования. Вестник Томского государственного педагогического университета, 10 (112), с.193-201.

92. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. 1992. Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным // Вопросы философии. № 12, с. 3-20.

93. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. 1994. Законы эволюции и самоорганизация сложных систем. М.: Мир, 336 с.

94. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. 2002. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. СПб.: Алетейя, 416 с.

95. Ковтунова Д. В., Попов В. В. 2011. Философия истории в синергетическом измерении. Грамота. №8 (14): в 4-х частях. ч.3. с. 101-104.

96. Ковтунова Д. В. 2013. Особенности социального субъекта в контексте теории самоорганизации общественных систем: автореферат на соискание учен. степени канд. филос. наук, Таганрог, 31с.

97. Кокорина Ю. Е. 2013. Феноменологический анализ экзи-

стенциальных означающих личности // Вісник Одеського національного університету. Психологія. Т. 18, Вип. 22(2), с. 95-101.

98. Колядко И. Н. 2016. Социальный кризис как предмет социосинергетической интерпретации. Философия и социальные науки, 2016, вып.4. С. 82-86. Электронный ресурс: URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/167171/1/82-86.pdf>

99. Кордюм В. А. 2001. Биоэтика – ее прошлое, настоящее и будущее // Практическая философия. №3. 2000, №4. 2001, с. 5-20.

100. Кордюм В. 2006. Наша «шагреновая кожа» — это наша проблема. Нам ее решать. К. : Логос, 264 с.

101. Корниенко С. В. 2005. Агрессивность информационно-эмоциональной среды. Результаты исследования мнемической деятельности студентов // Материалы Международной научно-практической конференции «Современные проблемы экологической психологии», Киев, с. 19-23.

102. Королев С. В. 2016. Корректное применение синергетики в процессах совершенствования обучения. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». Вип. No 2., с. 83-92.

103. Кочубей Н. 2013. Синергетические концепты в нелинейных контекстах: сети, управление, образование. Саарбрюккен : Palmarium Academic Publishing, 260 с.

104. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. 2003. Україна: проблеми самоорганізації: В 2-х т.К.: Промінь, 2003.1. Критика історичного досвіду. 384 с.

105. Кремень В. 2013. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний аналіз. Теорія і практика управління соціальними системами. №3, с. 3-19.

Кривцова Н. В. 2016. Психологические детерминанты самореализации личности исследователя // Наука і освіта. № 2-3, с. 196-206.

106. Кривцова Н. В. 2018. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості. Автореферат на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. Одеса: ОНУ ім. І.І.Мечникова, 24 с.

107. Крохмаль Н. В. 2004. Историчні форми саморегуляції соціального процесу. Запоріжжя: Просвіта, 144 с.

108. Кузнецова М. А. 2004. Социальные системы и процессы: методология исследования. Волгоград: изд-во ВолГУ, 96 с.

109. Куценко О. Д. 2004. Фазы и пути системных трансформаций: подобия и различия в бывших странах государственного социализма // Посткоммунистические трансформации: векторы, измерения, содержание. Харьков, с. 22-26.

110. Литвинович В. М. 2008. Современная молодежь: проблема самоорганизации. Беларусь и Россия: социальная сфера и социокультурная динамика. Сб. научных трудов/Под ред. О. В. Пролесковского, Г. В.Осипова. Минск: ИАЦ, с. 361-382.

111. Ломов Б. Ф. 1989. Системный подход и проблема детерминизма в психологии // Психологический журнал. 10. No 4. с. 19-33.

112. Луман Н. 2007. Социальные системы. Очерк общей теории/Пер. с нем. И.Д. Газиева; Под ред. Н.А. Головина. СПб.: Наука, 334 с.

113. Лутай В. С. 2004. Основной вопрос современной философии. Синергетический подход. К.: Парапан, 215 с.

114. Мадинова Ю. О. 2016. Композиционная организация рисунка как симптомокомплекс адаптивности/дезадаптивности личности. Проблема исследования и диагностики: монография/Ю. И. Мадинова; ред.: И. В. Ершова-Бабенко. – Херсон : Гринь Д. С., 235 с.

115. Майнцер К. 2009. Сложносистемное мышление: материя, разум, человечество. Новый синтез. М.: ЛИБРОКОМ, 464 с.

Малинецкий Г. Г., Потапов А. В. 2006. Современные проблемы нелинейной динамики. М.: КомКнига, 336 с.

116. Манн С. Теория хаоса и стратегическое мышление. Электронный ресурс: URL: <http://spkurdyumov.ru/what/mann/>

117. Маркс К. 1968. Экономические рукописи 1857–1859 годов. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 46. Ч. 1. М.: Государственное издательство политической литературы, 533 с.

118. Медянова Е. В. 2013. Когнитивные составляющие как фактор развития ценностной сферы личности студента-медика // Интегративна антропология. Вип. 2(22), с. 59-62.

119. Мертон Р. 1966. Социальная структура и аномия. Социология преступности: Современные буржуазные теории/Под ред. Б.С. Никифорова. М.: Прогресс, с. 89-105.

120. Миллс Ч. Р. 2001. Социологическое воображение/Пер. с англ. О. А. Оберемко; Под общ. ред. и с предисл. Г.С. Батыгина. М.: NOTA BENE, 264 с.

121. Мосионжик Л. А. 2016. Синергетика в науках о человеке: прагматические аспекты. Кишинев: Stratum, 381 с.
122. Назаретян А. П. 2015. Нелинейное будущее: сингулярность XXI века как элемент Мегаистории. Век глобализации. №2, с. 18-34.
123. Найдьонов О. Г. 2014. Евристичний потенціал теорії соціальної ентропії для розвитку українського суспільства. Матеріали всеукраїнської конференції «Актуальні питання соціально-філософської думки», Одеса, с. 68-69.
124. Найдорф М. И. 1996. Структурирующие модели в самоорганизации общества (социально-философский анализ): автореферат на соискание ученой степени канд. филос. наук, 09.00.03. Одесса, 42 с.
125. Наумкіна О. А., Кочуровський М. О., В. О. Цикін. 2004. Синергетика: нове мислення. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 128 с.
126. Наумкина О. А. 2018. От постиндустриального общества к «пост-человеческой эпохе»: образовательный аспект // Філософія науки: традиції та інновації, №1(17), с. 18-29.
127. Нестренко Г. О. 2007. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення. Монографія. К.: вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 360 с. URL: http://npu.edu.ua/book/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/10.html
128. Нестренко Г. О. 2009. Самовідтворення української політичної нації: принципи та механізми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук.: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» . К., 32 с.
129. Нестерова М. А. 2015. Когнитивистика: истоки, вызовы, перспективы. Сумы: Университетская книга, 334 с.
130. Николис Г., Пригожин И. 1979. Самоорганизация в неравновесных системах. М.: Мир, 512 с.
131. Николис Г., Пригожин И. 1990. Познание сложного. Введение. М. Мир, 342 с.
132. Омельченко Н. О. 2006. Феномен соціального хаоса: філософський аналіз: автореферат на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук, 09.00.03. Запоріжжя, 20 с.
133. Павлов А. П., Павлов П. А. 2015. Онтология социального

хаоса. Грамота. Исторические, политические, философские и юридические науки. №8 (58). Ч. I. с. 136-139.

134. Парсонс Т. 1993. Понятие общества. THESIS, вып. 2. с. 94-122.

135. Парсонс Т. 2000. О структуре социального действия. М.: Академический проект, 880 с.

136. Пирогов С. В. 2015. Социальное проектирование и прогнозирование. Томск: изд-во Томский гос. ун-т, 363 с.

137. Платонов К. К. 1984. Краткий словарь системы психологических понятий. М.: Высшая школа, 179 с.

138. Предборська І. М. 1995. Мінливість, соціум, людина. Монографія/Рина Михайлівна Предборська. Суми: Вид-во Слобожанщина, 136 с.

139. Предборська І. М. 2015. Освіта для дорослих: релевантні стратегії в епоху глобалізації. Філософія освіти. Philosophy of Education. No 1 (16), с. 251-257.

140. Пригожин, И. Р., Стенгерс, И. 1986. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича, Ю. В. Сачкова. М.: Прогресс, 432 с.

141. Пригожин И., Стенгерс И. 1994. Время, хаос, квант. М.: Прогресс, 266 с.

142. Пригожин И. 1991. Философия нестабильности. Вопросы философии. №6. с. 46-52.

143. Пригожин И. 2001. Конец определенности: Время, хаос и новые законы природы. М.: Эдиториал УРСС, 216 с.

144. Пригожин, И. Р. 2002. Кость еще не брошена // Наука и жизнь. №11. с. 15-20.

145. Пригожин, И. Р. 2008. Сетевое общество // СОЦИС. 1, с. 24-27.

146. Пригожин И., Кондепуди, К. 2009. Современная термодинамика. От тепловых двигателей до диссипативных структур. М.: Мир, 461 с.

147. Пригожин, И. Р., Николис, Г. 2016. От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках. М.: URSS, 328 с.

148. Пунченко О. П. 2010. Образование в системе философских ценностей: монография. Одесса, 506с.

149. Резник Ю. М. 1996. Социология жизни; новая парадигма или междисциплинарный синтез? // Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология. № 4. с. 12-24.
150. Романов В. Л. 2003. Самоорганизация и государственность. М.: изд-во РАГС, 236 с.
151. Рузавин Г. И. 1995. Самоорганизация и организация в развитии общества. Вопросы философии. №8. с. 63-72.
152. Самарский А. А., Галактионов В. А., Курдюмов С. П., Михайлов А. П. 1987. Режимы с обострением в задачах для квазилинейных параболических уравнений. М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. Лит., 480 с.
153. Свідзинський А. В. 2013. Сінергетична концепція культури. Львів: Афіша, 744 с.
154. Свирский Я. И. 2006. «Синергетика в образовании: возможности методологии» Круглый стол в редакции журнала «Філософія освіти». Філософія освіти. №3 (5), с. 63-66.
155. Семенова А. В. 2009. Теоретичні і методичні засади застосування парадигмального моделювання у професійній підготовці майбутніх вчителів. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, спец. 13.00.04. Тернопіль, 22 с.
156. Семенова А. В. 2009. Парадигмальне моделювання у професійній підготовці майбутніх учителів: монографія. Одеса: Юридична література, 504 с.
157. Семенова А. В. 2016. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко М. О., 436 с.
158. Ситько С. П., Андреев Е. А., Добронравова И. С. 1989. Проблемы физических оснований целостности самоорганизующихся систем // Идея гармонии в научной картине мира, Киев, Наукова думка, с. 108-121.
159. Спенсер Г. 1889. Основания социологии. Спенсер Г. Сочинения/Пер. с нем.Т. 4. СПб.: Типография А. Пороховщикова, 900 с.
160. Степико М. Т. 2005. Філософія і методологія дослідження українського соціума. Український соціум. Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін./За ред. В.С.Крисаченка. К.: Знання України, с. 26-52. 729с.
161. Степин В. С. 2000. Теоретическое знание. М.: Прогресс-Традиция, 743 с.

162. Степин В. С. 2007. Философия науки. Общие проблемы. М.: Гардарики, 384 с.

163. Табачковський В. Г. 2005. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». К. : Видавець ПАРАПАН, 432 с.

164. Тоффлер Э. Наука и изменение. Предисловие // Пригожин, И.Р., Стенгерс, И. 1986. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М.: Мир, с. 11-33.

165. Фёрстер Г. 1964. О самоорганизационных системах и их окружении. Самоорганизационные системы. Пер. с англ./под общ. ред. Т. Н. Соколова. М. : Мир, 1964. с. 113-139.

166. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія. 2002. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. К. : Абрис, 742 с.

167. Фрейд З. 1991. Введение в психоанализ. Лекции. М.: Наука, 456 с.

168. Хакен, Г. 1991. Информация и самоорганизация. М.: Мир, 240 с.

169. Хакен, Г. 2001. Принципы работы головного мозга: синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности. М.: Per se., 353 с.

170. Хакен, Г. 2009. Самоорганизующееся общество. Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. Пер. с нем. Е.Н. Князевой. М.: Прогресс-Традиция, с. 350-369.

171. Ханжи В. Б. 2014. Парадигмы времени: от онтологического до антропологического понимания. Херсон: Гринь Д. С., 360 с.

172. Чернавский Д. 2001. Синергетика и информация. Динамическая теория хаоса, М.: Наука, 205 с.

173. Черчлэнд П. С. 1988. От идей Декарта к моделированию мозга // В мире науки. № 9. с. 98-116.

174. Шкаратан О. И. 2011. Общество как социальная система. Социологический журнал, №4, с. 117-143.

175. Штомпка П. 1996. Социология социальных изменений/ Пер. с англ. и ред. В.Ядова, М.: Аспект Пресс, 416 с.

176. Щепаньский Я. 1969. Элементарные понятия социологии. М.: Прогресс, 242 с.

177. Щукина М. 2015. Психология саморазвития личности: субъективный подход. СПб., 355 с.
178. Bailey K.D. 1990. Social Entropy Theory. N.Y., 318 p.
179. Delors J. Report. 1995. Learning: the treasure within/Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twentieth-century. UNESCO publishing, 46 p.
180. Force M. 1989. L'ordre improbable. Entropie et processus sociaux. Paris, Presses Universitaires de France. 249 p.
181. Haken H. 1977. Synergetics. An Introduction Nonequilibrium Phase Transitions and Self-Organization in Physics. Berlin: Springer. 371 p.
182. Mezirow, J. 2009. Overview of transformative learning theory. In Contemporary theories of learning: Learning theorists...in their Own words, ed. K. Illeris, 90-105. New York: Routledge.
183. Nicolescu, B. 2006. TRANSDISCIPLINARITY – PAST, PRESENT AND FUTURE. *Reshapingsciences, policies and practices for endogenous sustainable development*, pp. 142-166. Available: [http://basarab-nicolescu.fr/ Docs_articles/ Worldviews2006.htm#_ftn1](http://basarab-nicolescu.fr/Docs_articles/Worldviews2006.htm#_ftn1)
184. Piaget, J. 1972. L'epistemologie des relations interdisciplinaires //L. Apostel, G. Berger, A. Briggs, and G. Michaud (ed). *Interdisciplinarity: problems of teaching and research in universities*. Paris, 127-139.
185. Prigogine, I. 2000. The Networked Society. Journal of World-Systems Research. Vol. VI. 892-898.
186. Prigogine, I. 2000. The Die Is Not Cast. Futures. Bulletin of the World Futures Studies Federation. Vol. 25, No.4. 17-19

Наукове видання

І.В.Єршова-Бабенко, Д.М. Козобродова

**Психомірність соціальної реальності
в аспекті самоорганізації
як предмету соціально-філософського
і психосинергетичного аналізу**

монографія

Підписано до друку 28.08.2020 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 5,58. Наклад 360 прим.
Зам. № 0210/1.

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М.О.
65045, м. Одеса, вул. В.Арнаутська, 60
тел.: +38 048 700 11 55
www.aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014 р.